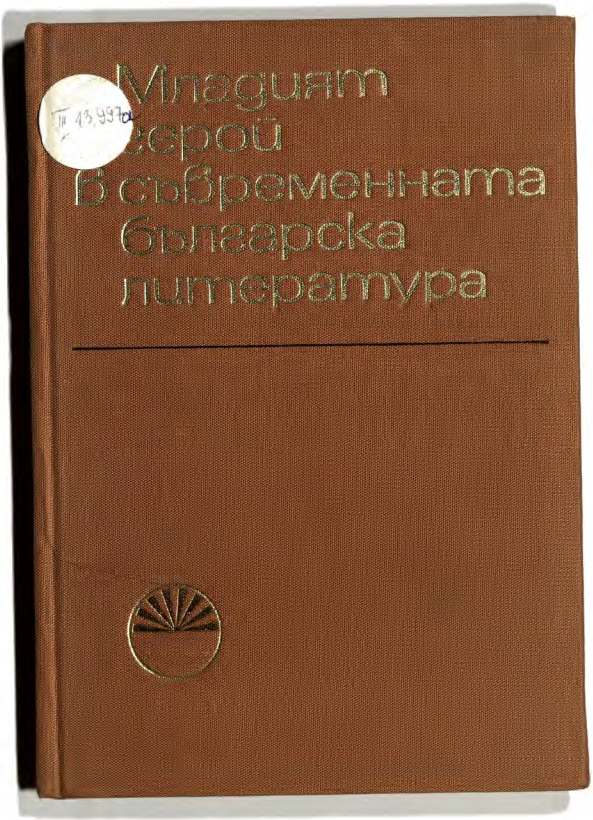

Младият
герой
в съвременната
българска
литература

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Младият герой в съвременната българска литература

ПРОВЕРЕНА 2019
БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

София · 1969

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отговорни редактори

СТОЙКО БОЖКОВ И ИВАН ЦВЕТКОВ

III 13,997а

ПРОВЕРКА 2019

Б 3897/69

ПРОВЕРКА 2008 - 2010

82Б

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

Институтът за литература подкрепи инициативата за провеждане на младежки читателски конференции на тема „Младият герой в съвременната българска литература“ още при нейното зараждане в Централния комитет на Комсомола. В нея ние виждахме големи възможности за богата творческа и духовна дейност сред различните среди на нашата младеж. И се стремяхме да я подкрепяме чрез активно участие на наши сътрудници в редица конференции. Наред с въздействието за художественото възпитание на младото поколение ние виждахме този разговор и с неговите възможности да се докосне до редица актуални идейни, етични, морални и обществени проблеми на младежта, при което да се изявят високите ѝ комунистически идеали. Това в значителна степен бе постигнато при дружествените, районните, градските и окръжните срещи на младите читатели.

Наше главно задължение обаче при провеждането на читателската конференция бе организирането на научна сесия, на която да се обсъдят основните литературни проблеми, свързани с образа на младия герой в съвременната българска литература. Това напълно отговаря на основните цели на Института за литература, който, изследвайки хилядолетното развитие на българската литература, нейните връзки с другите литератури, някои проблеми на теорията на литературата и др., винаги се е стремял да поставя в центъра на своята дейност проблемите на съвременния литературен процес и да улеснява читателя при усвояване художествените завоевания на писателите.

В центъра на вниманието на участниците в сесията се опитахме да поставим някои от най-актуалните проблеми на нашето съвременно литературно развитие.

Когато говорим за младия герой в съвременната българска литература, фактически трябва да засягаме един от вечните и най-трудни въпроси на литературната наука — отношението на писателя към съвременната му действителност. В решението на този въпрос се крие ключът на успеха и на твореца художник, и на изследователя учен. Известно е, че в него се включват както

въпросите на отражението на действителността в литературата, така и формите на нейното художествено изображение; както въпросът за социалната същност и функция на изкуството, така и неговият творчески специфичен характер, свързан с мирогледа, светоотношението и таланта на художника; както историческият опит, така и новаторски неповторимите изяви на твореца. В нашата съвременна литература не съществува колебание, че отношението на писателя към съвременността може да бъде плодотворно и резултатно само ако то се разрешава от позициите на социализма, от идейните висоти на комунистическия идеал и мироглед. Особеностите, свързани с конкретното изявяване на тази убеденост, разкриват многообразието и сложните специфични и индивидуални черти в творчеството на отделния писател.

В зависимост от отношението на писателя към съвременната социалистическа действителност се изявяват и функциите на литературата като средство за възпитание на човека, като фактор, който облагородява неговите мисли и чувства. Тук голяма отговорност наред с писателя носи и литературната наука и по-специално литературната критика, призвана да спомага за приближаването на писателя до най-парливите проблеми на обществения прогрес и на читателя — до висините на съвременните завоевания в литературата. Затова ние последователно се придържаме към класово-партийния подход към литературните явления, към ленинските принципи за партийност и народност в литературата, които помагат на писателя да вижда във вярна светлина жизнените явления, а на науката — правилно да обяснява художествените достижения.

Ако една от основните задачи на социалистическия реализъм е да осветлява пътя към утрешния ден на човечеството, към комунизма, то ние непременно ще се спрем пред образа на младостта, пред нейния път и съдба, в която се събират основните черти на нашата епоха. Това е достатъчно, за да не подценяваме значението на темата за младия герой, да не я виждаме в рамките на едно възрастово, психологическо и социално ограничение.

В съвременната българска социалистическа литература са създадени значителни образи на млади герои, изявили своя характер, нравственост и стремежи в борбата срещу фашизма и капитализма, в Отечествената война и в трудните битки за социалистическо преобразяване на нашата страна и на душевността на съвременника. В същност най-хубавите поетически и белетристични страници на нашата литература са посветени на младостта, на нейните пориви и мечти, пронизали нашето социалисти-

ческо съвремие във всичките форми на неговото многообразие. Затова в докладите на нашата научна сесия фактически се засяга всичко най-значително в съвременната българска литература, утвърждава се нейният комунистически патос, нейните патриотични позиции.

Върху нашата съвременна литература упражнява благотворно влияние априлската линия на Българската комунистическа партия, насочена към раздвижване на творческите инициативи на работническата класа и на цялата ни нация, към широко използуване на всички благоприятни възможности на социалистическия строй, към все по-пълно развитие на човешката личност. Творческото начало, изявило се в единството на народните маси и комунистическата партия, намира въплъщение във всички сфери на нашия живот и доминира над трудностите, над закостенелите форми, над консервативните настроения, над неверието и скептицизма. То се превръща в главен двигател на човешките съдби и намира все по-ярко отражение в литературата — в поезията, белетристиката и драмата. Затова в нашето съвремие и в съвременната ни литература образът на комуниста придобива нравствените черти на истинския строител, способен да разплита сложните възли на жизнените противоречия и на човешката душевност и да ги насочва напред. Въз основа на това все по-значителни явления от социалистическата действителност или явления, свързани със социализма, стават предмет на художествено изображение. Все по-богати на вътрешен духовен живот и носители на сложни преживявания стават героите на съвременната ни белетристика и поезия. Във все по-извисен и отчетлив ръст се възправя образът на младежа, който стои в центъра на един динамичен свят. Този герой и в живота, и в литературата няма много време да размишлява върху отминалото в бита и морала. Няма възможност да се усамотява и бавно да изживява и драматизира изникналите противоречия между него и средата. Динамиката на живота го вмъква в колектива и бързо моделира неговия характер на творец и ентусиаст, на постоянно обогатяващ своя интелект и емоционалност гражданин на социалистическото общество. Затова по самата си същност младият герой на нашата съвременна литература е чужд на трагичната раздвоеност, нему е неприсъщо отчуждението от социалната среда, от идеалите на социализма.

Всичко това в една или друга форма намира място в научните доклади, в съобщенията и изказванията на сесията. Тук нямаме намерение да коментираме тяхното съдържание. Ще изтъкнем обаче, че в тях се прави сериозен опит да се изяснят някои от го-

репосочените въпроси. Преди всичко бе очертан многостранно образът на младия герой в съвременната ни проза и поезия. Откриха се новаторските решения, до които успешно се домогват съвременните наши писатели, новите типични характери, които те очертават, новите душевни вълнения на съвременника, които те изразяват. В резултат на това в докладите и изказванията в значителна степен се разкриват основните тенденции в развитието на нашата литература; въз основа на темата за младия герой се направи анализ на целия неин поток, проследиха се новаторските търсения и сполуки. При това значително място бе отделено на младите творци, на техните опити да обогатят със свежи образи и непосредствен младежки пламък литературата ни.

Образът на младия герой бе очертан върху фона на нашия социалистически ден с неговия патос. Показано бе как жизнената правда намира своето въплъщение в богатството на образи и характери, на душевни вълнения и чувства. Как се осъществява раждането на новия герой в естествената атмосфера на голямото движение на живота, в преодоляването на сложни обективни и субективни препятствия и трудности, с какво този герой е жив и жизнен, как носи утвърждаващите сили на нашето движение напред, нашия социалистически хуманизъм и нравствена красота.

Струва ни се, че не е нужно да обясняваме, че темата ни въвежда и в някои основни принципи на съвременната идейна и теоретическа борба в литературата и в литературознанието. Нашата социалистическа литература се отличава със стремеж да се създадат съвременни литературни образи, наситени с богати духовни и нравствени черти, с многообразието на изживяваните от съвременния строител на социалистическия ни бит чувства, да се осъществи многостилие в литературата, да се постигнат неповторими художествени образи И заедно с това — с остра и непримирима борба срещу изсушаващите схеми, абстракции и форми, родени от догматичните стеснения или декадентските постулати, водещи еднакво до дехуманизация и дегероизация на литературата.

В някои от докладите и изказванията се прави опит да се изтъкне различието между образа на младия герой в социалистическата ни литература и младия герой на модернистичната западна буржоазна литература. В последната се изявява определена тенденция изобщо да се отрече героят в литературата. Съвременната западна буржоазна литература не е в състояние да създаде обобщаващ герой на младежта, тъй като се стреми да излезе извън социалната среда, да затвори литературата в ограничените рамки на личния „поток“ на собственото „аз“, което

най-често стига до вулгарен волунтаризъм, необуздана разпуснатост, безсмислен стремеж за „самоизживяване“ чрез секса и уродливите извратености на болезнената психика.

При оценката на младия герой съвременник понякога се изтъква, че неговият образ все още не може да се изяви пълноценно в литературата ни и поради обективни причини: бързината в развитието на живота ни, на все още недостатъчното изкристализиране на обществените явления в определени човешки характери, на бързите промени в живота. Тази констатация е твърде едностранчива. Типични характери, ярки индивидуалности, динамично развиващи се личности съществуват в голямо многообразие в нашия живот. И най-типичното в тях е творческият динамизъм, богатството на психологически, нравствени, етични и битови конфликти, които са двигатели на човешката душевност и обществения прогрес. Но за появяването на новия литературен герой съвременник има главна заслуга, както знаем, писателят. Големите художествени обобщения могат да се явят, когато творецът съумява да отрази във вълнуващи образи бурно и величаво развиващия се живот, гигантските подвизи, които извършва човекът, българинът, в преобразяването на нашата действителност. И те непременно ще се появят и ще се появят толкова по-скоро и в по-вълнуваща форма, колкото по-пълно писателят познава и се вълнува от чувствата, мислите и идеите, които движат съвременника ни по трудния път на нашето социалистическо настояще и комунистическо бедеще.

Някои важни страни от изявата на младия герой в съвременната ни литература не се засегнаха в материалите на нашата научна сесия. Трябваше по-широко да се очертае многобагрието на нашата съвременна литература, особено на поезията. Необходимо бе да се обърне по-голямо внимание на някои особено характерни черти на нашите най-млади поети, които, възстановявайки традициите на гражданската линия в поезията, намират свои тонове, за да изразят патриотичната любов към социалистическата ни татковина, пиетета към революционните традиции, да облъхнат стиховете си с оптимизъм и вяра в комунистическото бъдеще, да намерят нови образи за нашата дружба със съветските хора.

Не можаха да се засегнат също така проблемите на изобразяването на младия герой в съвременната българска драма, както и в сатирата.

В докладите се засягат някои теоретични въпроси на литературата. Един от тях е проблемът за историческата съдба на типичния литературен образ и неговата същност в социалистиче-

ската литература. Мимоходом засегнат, той бе застъпен с поляризиращи мнения, които засягат две негови страни: дали типичният образ съществува като пълноценен образ в съвременната ни литература и, второ, от какви принципи трябва да преценяваме неговите особености. Без да навлизаме в подробности и дискусии по тези важни и сложни теоретически въпроси, смятаме за необходимо да припомним, че художественият образ-тип е основен елемент на реалистичната литература, че той въплъщава в себе си същността на онази творческа дейност на писателя, в резултат на която се появява неповторимият и индивидуализиран образ като единство на общочовешкото и частното — но винаги определено от конкретната историческа действителност. Следователно, за да си изясним типичното в съвременната литература, ние не трябва да вземаме за мярка определен художествен тип или типизация от миналото или от друга социално-историческа среда, за да го сравняваме с тях. Резултат може да има само когато се разкриват вътрешните динамични връзки, които обуславят типа и типичното. И в същност положителното в докладите и съобщенията на сесията се състои именно в това, че се прави успешен опит да се разкрият тъкмо онези резултати, които очертават типа на съвременния млад герой в нашата социалистическа литература.

От друга страна, нуждае се от допълнение онази изходна позиция за оценката на образа на младия герой в социалистическата ни литература, която се позовава на ограниченото схващане, че той се изявява само тогава, когато със своя начин на реагиране и мислене, със своя морал и философия влиза в истински, дълбоки, непринудени отношения със структурата, морала и философията на обществото.

Младостта в социалистическото общество е съставна част на самите му устои, тя е въплътена в неговата философия, следователно тя е призвана с всички сили да ги укрепва и развива, а не да ги разрушава. Характерно за социалистическата литература е нейният утвърждаващ патос. Тя е призвана да води човешкото съзнание към комунизма. Това съвсем не означава заобикаляне на противоречията, на подводните скали, на вътопите, на драматизма, на моралните и етичните конфликти. Напротив, навлизайки дълбоко в тях, писателят е длъжен по силата на своя емоционален и мисловен заряд, на своя светоглед и светоусещане да утвърждава обективния и непреодолим исторически процес на преход на обществото и на човека към комунизма, следователно да укрепва устоите на нашето социалистическо общество върху принципите, които комунистическата партия създава и поставя за разрешение.

На научната сесия ние си поставихме и скромната задача да проверим доколко нашата младеж се е приближила до завоеванията на съвременната ни литература, до нейните естетически и идейни ценности, от какво се вълнува, как възприема, какво иска да види в творчеството на съвременните български писатели. Обсъжданията в различните конференции дават обилен материал за оценка на вкуса и художественото съзнание на нашето младо поколение. В повечето конференции се направиха и специални анкети за литературните интереси и за възприемането на художествената литература. На нашата сесия се направи опит да се обобщят тези данни и с това да се очертае обликът на съвременния млад читател. Трябва да изтъкнем, че нашата литературна наука още не е подготвена за такъв род изследвания. Липсват ни методика и методи. Нека се надяваме, че набраните материали от читателските конференции и този начален опит ще ни помогнат да насочим вниманието на наши научни работници върху социологически естетически изследвания, свързани с читателите — тези, които възприемат литературата, за които тя е предназначена.

При социалистическата литература съществува единство между художествен и обществен идеал. Затова е много важно да се проследява как създадените от писателите художествени образи живеят в нашата съвременност, как се развиват, какъв е техният път.

На научната сесия на Института за литература присъствуваха освен научните сътрудници на института още и литературни критици, научни работници от Софийския университет, активни участници в провеждането на читателските конференции и комсомолски дейци от София — от Централния комитет и от Градския комитет на Комсомола.

Като публикуваме материалите от научната сесия, ние се надяваме, че ще създадем предпоставка за още по-интензивно изучаване на актуалните проблеми на съвременната българска литература.

СТОЙКО БОЖКОВ

ДОКЛАДИ
И НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

ОБРАЗЪТ НА МЛАДИЯ ГЕРОЙ В СЪВРЕМЕННАТА БЕЛЕТРИСТИКА

ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ

Когато трябва да се говори за младия герой в една литература, темата неочаквано ни изненадва със своята широта и в известна степен със своята неопределеност. По начало повечето от интересните герои на значителните литературни произведения са млади по възраст или по дух. Ето защо младият герой в литературата е и нейният основен герой. Много често историята на младия литературен герой е и история на същината в дадена епоха: Хамлет, Вертер, Жулиен Сорел, Ленски, Печорин, Власов, Корчагин и т. н. Когато се говори за младия литературен герой, би трябвало да се говори за живота, и то за неговите най-хубави страни, свързани с бъдещето. Защото младият човек, това е бъдещето, тенденциите в развитието на едно общество. Това е жизнеността, зараждането на процесите в социалния организъм и тяхното разгръщане понякога със стихийна, макар и невинаги обуздана сила. От друга страна младият литературен герой, това е както днешният, така и утрешният ден на една литература, нейният жизнен облик в проекцията на бъдещото развитие.

Ако погледнем на въпроса пък от характерологична гледна точка, ще видим, че младият човек е по начало пътешественик и откривател в широкия смисъл на думата, борец и революционер, поет и творец благодарение на това, че е именно млад, че върви към върха, а не се спуска надолу, че предпочита движението пред уюта на спокойствието, че дири непребродени пътеки, а не удобните релси на шаблона в познатото и привичното. Ето защо така непринудено и естествено младите хора стават носители на онези обществени тенденции, които все още кипят в борбата, но трябва да доведат до неизменната победа. Неслучайно много от светлите фигури на поетите и революционерите в историята на човечеството са младежи, понякога прекършили жизнения си път тъкмо в разцвета на младостта си и на човешките надеж-

ди, устремени към тях, за да ги оставят вечно будни. Аз нямам намерение да правя характеристика на младия човек въобще, нито негова апология, от която не се нуждае. Но когато се говори за младия герой в литературата, трябва да се имат пред вид тези основни характерологични особености, без които проблемът ще остане неразрешен. Тук могат да се отбележат още безброй много нюанси, но най-важното е, че младият човек е пътник към целта, което значи мечтател, герой и творец, че неговият днешен ден е широко разкрита пролука към бъдещето. В този смисъл младият герой, това е борбата срещу еснафщината, срещу изкуствения оптимизъм, изкован от лозунгите, срещу дълбокото вътрешно безверие. Той е не само критика, но преди всичко — оптимизъм.

Тъй че, когато се говори за младия герой в една литература, в същност се говори не само за основното в нея, но и за онова, което е най-интересно, най-хубаво в процеса на нейното развитие.

Но по този начин проблемът за младия герой не се ли покрива с проблема за положителния герой, колкото и условно да го приемаме? Защото така нареченият положителен герой по начало трябва да бъде носител на перспективата в развитието на едно общество, на неговата трета реалност и в такъв случай той е обществено млад. А нас ни интересува преди всичко обществената младост на един герой, която за литературата е по-важна от физическата младост и които за добра чест в социалистическото общество често съвпадат.

Ако се касае за терминология, аз лично предпочитам младия герой пред положителния, защото в това понятие има основен социален и характерологичен смисъл и защото е по-малко обременено с догматични наслоения. Но естествено между физическата и социалната младост винаги може да се яви противоречие, както в по-тесен аспект — и между физическата и духовната младост.

И ето ние сме принудени да погледнем на въпроса и от тази страна. За какъв вид младост на героя ще говорим? Нека не забравяме, че Дон Кихот например е 50-годишен човек, но няма по-светъл младеж по онова време в Испания от него. Нещо повече, той и днес, 400 години след раждането си, е все така прелестно млад. А редникът Соколов на Шолохов, когато се срещаме с него по пътя край голямата река, е прехвърлил вече четиридесетте, една почтена възраст, за да я приемем като младост.

Както виждаме, твърде трудно може да се прокара строга граница между физическата и духовната младост. Без да навлизаме

в проблематиката на „Пред залез слънце“ от Хауптман, ние чувствуваме колко условно е онова, което се нарича младост, когато се погледне едностранчиво на въпроса.

Същото се отнася и за социалната младост на героя. Ако се върнем пак при Дон Кихот, ще си припомним, че херцогът, който го подиграва, е трийсетгодишен човек. Но той е не само духовен старец без капчица възторг в душата си, но е и представител на една класа, която умира, която си отива. Дъх на гниене се носи от красивия младеж. В известното си обръщение към Йордан Бадев в „За човечното и нечовечното в поезията“ Георги Бакалов между другото твърди, че революционерите са винаги млади, а реакционерите — винаги стари.

И затова ние не можем да приемем като единствен критерий за героите на белетристиката, които ще разглеждаме, само датата на тяхното раждане или принадлежността им към дадено поколение. Както видяхме, въпросът е много по-сложен и интересен.

Но щом като се получава по-голяма обемност на обекта в нашето изследване, няма ли с това темата да се разшири безкрайно много и в същност в категорията младеж да попадне почти целият персонаж на съвременната ни белетристика? Естествено има такава опасност. Но тя съществува дори и при ограничителното тълкуване на въпроса. Темата сама по себе си е широка и ние трябва да я приемем като такава.

Това е свързано с друга опасност: многото книги, многото автори от различни поколения, многото герои неизбежно подтикват към стремеж за изброяване, за изчерпателност, което пък изисква известна описателност и следователно многословие. Този вид изчерпателност, въпреки че понякога е белег на добросъвестност, невинаги води до значителни обобщения.

В такива случаи на помощ идва класификацията, която несъмнено е необходима. Но когато се говори за литературни герои, най-лесно и удобно е разделянето им на студенти, строители, военнослужещи и пр. съобразно с тяхната трудова насоченост. Нали е добило гражданственост и едно такова разделяне на самата литература: на морска тематика, на военна тематика, на горска, селска и пр.

Съвсем ясно, че подобно класифициране на героите е не само условно, но и тезисно, въпреки че не можем да го преодолеем напълно по простата причина, че социалистическият човек, както и литературният герой са свързани с работното място, че трудът заема най-съществената и най-хубава част от техния живот. И доколкото е различен този труд, дотолкова ще бъдат различни мла-

дите герои, макар че в основната си същност те са заобиколени от една и съща духовна атмосфера и живеят в едно и също общество.

Широтата и известната неопределеност на темата не е едничката пречка, с която се сблъскваме, когато говорим за младия герой в литературата. Тук съществува друга трудност: ние сме принудени да изтръгваме младите хора от цялостната тъкан на една творба и да ги разглеждаме самостоятелно. Както е известно, всяко художествено произведение е единно цяло, един жив организъм, вътрешно свързан и следователно трудно делим. Всяко разсичане на живата плът води до рискове за по-малко или по-голямо умъртвяване, за болезненост и изсушаване. Темата ни принуждава от системата на героите в една творба да дирим младите, да ги изваждаме отделно с оглед на изискванията на нашето изследване. Ето защо тази операция е нужно да се извършва безкрайно внимателно и деликатно.

И на още една трудност бих желал да обърна внимание. Всеки литературен герой е носител на редица качества, които го определят като личност. Тези качества несъмнено са важни с оглед на индивидуализацията и характеристиката му. Но за нас те също така са важни и като израз на социално значимите процеси, които разкриват характерното в живота на обществото ни. Аз няма да се спирам, разбира се, върху добре известната теория за взаимоотношенията между индивидуализация и типизация, но тя не може да се заобиколи, когато се говори за литературни герои. Чрез типизацията писателят взема отношение не само към настоящето, но и към бъдещето. Абстрактните явления и качества за литературата нямат особено значение. Живите човешки характери са най-важните. Това е стара истина, която е била атакувана по всевъзможни причини и най-вече поради творческа немощ от амбициозни литератори. Но тя винаги е побеждавала.

За нас несъмнено ще бъдат интересни както социологичните процеси, така и онова историческо, което се съдържа в характера, също и влиянието на идеите върху човека. Но преди всичко ние трябва да разговаряме за живи хора, което значи за сполучени като образи в една или друга степен литературни герои.

* * *

Когато дойдем до въпроса за обобщаващите литературни образи, ние отново се сблъскваме с трудност, защото откриваме, че младият герой днес е повече мозаичен, повече раз-

ностранен, отколкото носител на големи социални обобщения, каквито бяха в миналото най-добрите от героите например на Вазов или Елин Пелин.

Причините за това са много и не влиза в задачата ми да ги изброявам. Но несъмнено времето, което най-добре типизира, все още малко е работило върху младия литературен герой. А, от друга страна, той е подложен на различни и многостранни влияния, които сякаш разпокъсват типологичното му единство. Проблемът за постоянното и изменчивото в човешките характери в същност е един от най-интересните, когато се говори за литературни герои. Въпреки че в литературата най-трудно или изобщо не остарява тъкмо човешкият характер, това не значи, че той не се променя. Това важи особено за младия литературен герой. Той си е винаги млад и все пак винаги различен.

Разпокъсаността на душевността в литературните герои с особена острота се чувствува в творбите на някои от големите съвременни буржоазни западни писатели. Онова трудно изкуство на преминаване от индивида към типа, което е характерно за великите реалисти от деветнайсетия век, днес като че започва да запада.

Причините и тук са много. Най-напред трябва да ги търсим в живота, в самата личност, а след това — в литературата. И ние веднага виждаме, че тази личност е подложена на уеднаквяващия струг на една социална механика, чиято главна грижа като че ли е да изтрива ръбовете на индивидуалностите.

Съвременният жител на големия западен град е принуден не само да работи като автомат, но и да живее като автомат. Той не съумява да остава сам със себе си, този старинен щит на индивидуалността. Домът вече не е негова крепост. Тук проникват лъчите на радиото, телевизията, безбройните разновидности на един еднообразен, но упорито последователен духовен натиск. От друга страна, законите на меркантилизма разлагат като киселина човешките индивидуалности, за да ги превърнат в сиви еднообразни фигури. Тук влияят много фактори, процесите са сложни и не влиза в задачата ни да ги изследваме.

Какъв е в същност обобщеният образ на младия човек в съвременната западна литература? На този въпрос трудно може да се отговори. Дали той е разпънат между трагическото безсилие на Томас Мановия доктор Фаустус и трагическата самота на момчето Холдън на Сълинджер или пък е „ученик на дявола“, както обичат да се наричат младите математици от Харвардския университет, или пък е порасналият Малък принц на Сент Екзюпери, преодолял проклетите духовни противоречия на века?

Така или иначе, но голямата западна литература днес е бедна от обобщаващи герои и особено от младежи. Ние трудно бихме могли да назовем името на съвременния Жулиен Сорел.

Модерният съвременен писател днес разполага с несравнимо повече информации, отколкото в миналото. И все пак нито Ауросмит на Синклер Луис, нито могъщите герои на Фолкнер можаха да станат обобщаващи образи на своя народ, а камо ли общочовешки образи на съществуването във века. Успехите в тази насока на социологията не могат да заместят литературата. Защото, както е известно, социологията върви от конкретния анализ в механизма на социалните явления към разкриване характера на обществените групи и на последно място тя се интересува от отделните човешки характери.

Силата на литературата и нейната незаменимост е, че тръгва по обратния път — от индивида към обществената група и към механизма на социалните явления. Литературата все повече започва да прилича на едничката крепост на човешката индивидуалност. И въпреки че тази крепост е обсадена и непрекъснато атакувана, тя за добра чест все още не се е предала.

Както подчертах, нямам за задача да изследвам пълно и цялостно сложните причини, поради които така малко обобщаващи герои се явяват в западната литература. По-интересно е положението с младия герой в нашата литература.

У нас човекът движи събитията. Чрез него се осъществява динамиката на социалните връзки в техните вътрешни противоречия и видими взаимодействия. Самата същност на социалната ни структура е най-значителната пречка за онази дезиндивидуализация, която е характерна за човека в буржоазното общество. И това, че образът на младия герой у нас е все още мозаичен, не се дължи на вътрешна бедност, нито на отчуждение, а тъкмо на бързината в развитието на живота ни, на липсата на възможност за кристализация на обществените явления в отделните човешки характери, на задъхаността, с която творим, на бързото развитие и променливостта на човека ведно с облика на родината ни.

Ако проследим, макар и бегло, еволюцията в характера на младия герой в белетристиката ни, ще видим, че при големите емоционални подеми, при една обща и вдъхновяваща цел, която обединява народните сили, по-лесно се откроява и обликът на един определен социален характер. За дните на съпротивата, за дните на Отечествената война и по-рано — за дните на Септемврийското въстание — бяха създадени някои по-крупни обобщаващи образи на млади хора, изразители на стремежите, це-

лите, волята на големите социални групи. Нека си припомним за някои от героите на „Село Борово“, на „Иван Кондарев“, на „Тютюн“, на „Обикновени хора“.

И в близкото минало се правеха непрекъснато опити за създаване на такива обобщаващи и едновременно живи, пълнокръвни образи, които да въплътят героизма на нашето строителство. Но тогава бяхме привикнали да призоваваме на помощ догмите и схемите. Те са способни да улесняват типизацията, но никога не подпомагат индивидуализацията на литературните герои. Напротив, притежават свойството да ги изсушават и постепенно убиват. Между железните рамки на схемите, безразлично какви са, характерите се задушават.

От друга страна, лакировъчната описателност е безсилна да се възмогне до устрема към идеала, до онази трета действителност, която дава перспективността на литературата. Догмите сами по себе си са свързани с приземленост, с неразкриване възможност за размах на въображението. На догматичните писатели по начало липсва както устремът към бъдещето, така и романтиката. В такива случаи като заместители обикновено се използуват лакировката и безконфликтността. Но тъкмо безкрилата им описателност, пъпленето по повърхността на фактите и събитията лишават творбите от онова творческо обобщение, което се ражда с перспективата. И затова героите, които създадоха на строителна тематика автори като Емил Коралов, Иван Мартинов или Никола Маринов например, въпреки множеството положителни качества, с които бяха щедро надарени, не се превръщаха в оптимистични обобщаващи образи. Те не умееха да мечтаят и да се стремят към бъдещето.

Изобщо не само в нашата литература през дните на култа към личността младият герой изживя известна криза. Редица писатели го превръщаха в железен, монолитен, еднопланов, който не мечтае, не скърби, не се колебае, дори не обича много да разсъждава и чувствува, а само действува и преодолява трудности. Героите на нашите големи критически реалисти от миналото със своята лирична мекост, прилична на дърворезба, трябваше да отстъпят мястото си на някакви стоманени отливки. Но стоманените фигури в значителната си част останаха на пиедесталите, без да слязат между хората. Тези герои се стремяха всячески да изглеждат обикновени, но не успяваха. Между тях и обикновените хора винаги имаше дистанция.

След преодоляването на култа към личността обикновеният човек започна отново да става истински герой на литературата

ни. Ето защо у нас не се теоретизира нито за човека самоцел и изолиран от социалната среда, разпокъсан между съзнателното и подсъзнателното, с размити от потока на изживяванията ръбове на индивидуалността, нито пък за остаряването на изкуството на обобщението, което води от индивидуалността към типа.

Еволюцията в развитието на жизнените обстоятелства обаче обуславя не само нравствената нормативност, но и характерите. Детронирането на някои от култовските „добродетели" доведе до други крайности — пак от догматичен характер, защото творческото безсилие и набъбналата амбициозност правят догмите вечни, подхранват ги за безброй превъплъщения. Зад люшканията в крайностите винаги се чувствуват догматични умове и амбициозна конюнктурност.

Тук няма да говоря за някои опити за дехуманизация в белетристиката, като се използуват примерите и постиженията на точните науки, нито пък за плахите стремежи за дегероизация и нова приземленост, но с друг показател, нито за разтапянето на обществения идеал в атмосферата на ежедневието. Това са несъмнено незначителни и временни отклонения. По-важно е да изтъкнем, че и у нас постепенно крайностите се преодоляват, неспокойното люшкане на махалото се успокоява, настъпва по-трезво време за творчество, т. е. за разкриване богатството на истинските творчески индивидуалности. Протезите на различните видове догми се отхвърлят от заздравяващия организъм на литературния процес.

По този начин вече има възможност да се дойде както до вглъбяване в психологическата мотивировка на действията, така и до социалната мотивировка на характера. Сега вече все по-ясно се разбира, че не е достатъчно героят да бъде само носител на положителна социална функция, но и жив човек.

* * *

Какъв е в същност този млад човек, който е герой на съвременната ни литература? Най-напред трябва да отбележим, че той е расъл при най-добрите исторически условия в развитието на нашата родина. Тук нямаме пред вид само, че живее в едно общество, където е изключена експлоатацията на човек от човека, но също така, че той е прекарал своя кратък живот без войни и социални сътресения. Колко малко поколения у нас в миналото могат да кажат същото.

Сегашните млади хора, единствени в близката ни история, са имали възможност спокойно да се учат и да растат в жизнената атмосфера на строителството, далеч от вълчата война на всеки против всеки. Това не може да не повлияе върху характерите им в едно или друго отношение. Но те винаги са имали пред очите си примера на предшествениците, на тези, които завоюваха щастливото настояще, и на тези, които първи поставиха основите на социалистическото строителство у нас. Примерът от миналото ведно с идеала за построяването на социалистическото и комунистическо общество, изпълнил бъдещето, не могат да не оказват своето влияние върху изграждането на моралния облик на днешния младеж.

И заедно с всичко това и не на последно място най-пряко влияние върху този младеж оказва цялата разнолика и сложна съвременност. Днес твърде много и твърде противоречиво се пише за понятието съвременност. Какво представлява тя? Дали е само атмосфера или нещо конкретно и живо, дали вид сетивност или пък някакъв всеобхватен натиск върху творческата индивидуалност? Едни я виждат като сложна плетеница от математически формули, а други — като някаква конструкция, съставена от късове техническо и индустриализирано настояще, изградено върху разпилените развалини на романтичното минало.

Така или иначе, съвременността като духовна атмосфера е сложно понятие. Тя не е нещо статично, дадено един път завинаги,строго очертано, а жива, подвижна, вечно изменяща се. Тя е и минало, но и бъдеще. Това, което е настояще, лесно става минало, а това, което е бъдеще, бързо става настояще.

Съвременността не е ограничена и по пространство. Тя се простира навред и се откроява както в полета на нов космически кораб, устремен към Венера, така и със създаването на нова бригада за комунистически труд, както с освобождаването на нова африканска държава от колониален гнет, така и със създаването на нов етап на металургичния комбинат Кремиковци. Съвременността, това е духовната атмосфера, която обгръща отвред младежите. Трудно може да се убегне от нея. Те я вдишват заедно с въздуха. Чуват я в песента на работника, изправен върху скалите на нов дом, във виковете на спортния стадион, в грохота на реактивния самолет. Тя шуми сутрин в ръцете им с новоизлезлия вестник и ги гледа вечер със светналото око на новородените звезди. Съвременността дъха на бензин и едновременно на романтиката на стария Балкан. В нея кънти шумът на ракетата и лее вековната си тъга „бързоструйна Струма".

Ето в тази съвременност се изгражда образът на младия човек, герой на съвременната ни литература. Най-съществено в неговата душевност е социалистическото му съзнание. Той дълбае мините и изгражда заводите, направлява танковете и бди над границите на родината ни. Той често живее в социалистическото и комунистическото ни бъдеще не само посредством преизпълнението на плановете, но и посредством своя морал, колективен дух, комунистическо съзнание.

Нямам за цел да правя портрет на съвременния млад герой, нито да се спирам на всички въпроси, които изплитат сложната му и многостранна личност. У него често се срещат в безброй комбинации хубавото и лошото. Буржоазните остатъци от миналото, както и някои съвременни западни влияния го карат понякога да се явява в такава светлина, че онези, които не са успели да преодолеят предразсъдъците на своята зряла възраст, го отричат изцяло или надават тревожни викове за неговото бъдеще. И това е напълно естествено.

Но все пак най-често жизнеността и надеждата правят да изглежда всичко хубаво у младите хора: и лудориите им, и вярата, и страданията, когато я изгубят, зрението им за саможертва и подвиг, ентусиазъм, унинието, всепобеждаващата енергичност. Та нали млади хора построиха Димитровград и Кремиковци, та нали бяха младежи и Пеньо Пенев, и доктор Черкезов?

Преди да преминем към конкретното разглеждане на някои интересни герои на съвременната ни белетристика, трябва да обърнем внимание на нещо важно: младият човек живее пред нас и се развива. Той все още не е готов за големите психологични обобщения на литературата. Но съществено за характера и за живота му все пак може да се открои. И нещо също така важно, което често забравяме, когато говорим за него: той е българин, носи наши национални черти, характерни за конкретния исторически момент. Както е известно, народностният ни характер варира в сложна амплитуда между героичната патетика на един Христо Ботев и насмешливата практична веселост на един Хитър Петър. Проницателното око на Иван Хаджийски зърна някои от тези проблеми, но ние скоро ги забравихме. Младият човек у нас не е младеж въобще, а българинът, който създава социалистическото общество и променя облика на своята родина. Това е наследникът на онези младежи, които палеха бащините си домове през дните на Априлското въстание или пък през септемврийските дни със сърпове и търнокопи се опитваха да атакуват фашистките картечници.

Ето този българин, изправен пред най-сложните съвременни машини или пред свръхзвуковия боен самолет, е съвременник на героите от съвременните буржоазни западни романи, притиснати в дълбоката нелогичност на смазващата логика в развитието на един горд със своето бездушие век. Този българин гледа днес дръзко и уверено напред към бъдещето, прикрил патоса си зад една дълго усвоявана компетентност и възторга си зад присмехулния блясък в очите.

Той съществува като реалност в живота, премного сложен е и немного организиран, за да можем леко да го затворим в контурите на типичния герой, но той изпълва със жизненост, сила и пролетен блясък нашата съвременност. „Той е", както би се изразил Хегел, и не можем да го заобиколим.

Но нека се спрем на някои от тези еднакво вярващи и различно мислещи младежи, които живеят или вегетират в творбите на съвременните ни автори. Защото литературата, както и животът изискват конкретни наблюдения върху конкретни човешки характери. Едва след това са възможни обобщенията и общите разсъждения.

* * *

Ще започна с един от най-старите младежи в съвременната ни белетристика — с Марин Масларски на Камен Калчев. За него вече твърде много се говорѝ в литературната критика. И въпреки това той винаги ще привлича вниманието ни.

Марин Масларски не е широко обобщаващ герой на нашето съвремие и неговият създател не му е поставил такава задача. Но той стана изразител на цялата тази атмосфера на разведряване, която се почувствува у нас след априлската линия на нашето развитие. Оттук струи неговата духовна младост. Защото по начало да се разбива една вкостеняла система или да се дирят пролуки в нея е израз на духовна младост. А цялата тази плетеница от догми, с която някои бездарни литератори прикриваха своята творческа немощ, бе разкъсана от герои именно като Марин Масларски. Тук ние се срещаме и с нравствената проблематика, винаги неизменна същност за литературата и винаги свързана с конкретната историческа обстановка. Обърнете внимание, че при всеки духовен подем и разкрепостяване въпросите на нравствената проблематика излизат на преден план.

Няма да разглеждам цялостно и детайлно образа на Марин Масларски. Нас ни интересува духовната младост на героя. А този

човек въпреки безбройните изпитания, въпреки външната си отпуснатост все още е млад. Неслучайно авторът го създава едновременно с написването на своята младежки изповедна повест „При извора на живота", където съзираме множество от изворите на чистите струи, които бълбукат в душата на Масларски. След като са преминали през страданието, те отново са се избистрили и сега вече, скрити дълбоко под повърхността, изпълват с вътрешна свежест образа на наранения човек. И тъкмо тази неуловима на глед свежест, която по-скоро я чувствуваме, отколкото съзираме, ни кара да говорим за неговата духовна младост.

Бяхме свикнали твърде рядко да се срещаме в нашата белетристика с човешката мъка, разочарование, страдание. А най-тъжно е блуждаенето из развалините на една мечта. Марин Масларски блуждае не само из развалините на мечтата за своето малко човешко щастие, но и из развалините на своята любов и доверие към човека. И ето я отново старата тема на класическата руска литература: чрез страданието към духовно просветление и възраждане, към хуманизма. Но тук тя е разкрита в конкретно-историческа светлина със средствата на реализма, с вътрешна развълнуваност и емоционална обагреност на етическата проблематика.

В романа не се сблъскваме с ясно изразени антикултовски тезиси. Защото всичко е прецедено през сърцето на героите. Но именно червеят на моралната деградация е намерен в сърцевината на случките и събитията като в узрял плод и там е притиснат, за да може да се спаси свежестта на цялото.

Нравствените проблеми, от които често е струяла поетическа красота в литературата, са подирени със свенлива непосредственост в интимните преживявания на героите. Тези герои достигат до идейната атмосфера по пътя на живите конкретни чувства. По този начин събитията се превръщат в преживявания.

Нека наново се върнем към образа на Марин Масларски с неговата мека душа и сякаш обезкръвена воля. Сред потока на мислите и чувствата, които авторът добросъвестно проследява, оригинално се разкрива не само духовната младост на героя, но и духовната старост на онези, които са причина за страданията му.

В сдържаността, свенливостта, скромността винаги има нещо лирично. И интересното е, че тъкмо този мек повяхнал човек, този угаснал революционер е един от най-интересните герои в атмосферата след Априлския пленум.

Благодарение на външния принудителен натиск често се явява смирената подлост или размирният гняв. Тук виждаме вглъбяване в себе си, а заедно с това и посредством това писателят съумява да разкрие социалната мотивировка на характера.

Противопоставянето на двамата Масларски е направено малко тезисно, и то не толкова, за да охарактеризират себе си, колкото Виолета, но затова пък духовното родство между Марин Масларски и момчето от „При извора на живота" е разкрито с непосредствено майсторство. Отношенията с любимата, тази невярна, повърхностна, но много жизнена Виолета, са разгледани съвсем по новому и все пак ни карат да си припомняме за някои древни нравствени принципи. Мъчителните усилия на човека със своята крехка природа да преодолее страданията на съмнението и да се домогне до нова вяра са основният патос на книгата. Диалектическата сложност в характера на главния герой съвпада с динамичната революционна епоха, защото този човек е синтез между преодоляната бездушност на догматизма и поетичната красота на нашия обществен идеал.

Колко противоположен на Марин Масларски като характер е Емилиян Киров от „Седемте дни на нашия живот" на Андрей Гуляшки? Както Марин Масларски е не само логически, но и емоционално наследник на момчето от „При извора на живота", така и Емилиян Киров е наследник и продължител на делото на Исай Дамов от „Златното руно". Двамата писатели са съумели посредством своите герои да разкрият два съществени момента от общественото ни развитие и тяхната връзка и обусловеност с нашата съвременност.

Книгата на Гуляшки „Седемте дни на нашия живот" е в същност роман за живота на един човек. Това е характерологично изследване със средствата на белетристиката върху душевните изживявания на един не твърде обикновен младеж. Но то в никакъв случай не е само психологически етюд. Докато Камен Калчев съзнателно дири обикновения редови партиен работник, Андрей Гуляшки съзнателно дири необикновена, различна от другите, изпълнена с повече амбиция и повече сила личност. И в същност неговата основна идея е как този необикновен човек под влиянието на живота постепенно става обикновен.

Както в другите си сполучливи творби, така и тук Гуляшки поставя за разрешение нравствени проблеми, но ги разкрива в конкретна историческа обстановка с помощта на конкретен човешки характер, плод на тази историческа обстановка. Най-добрите от героите на Гуляшки са проблемни и затова винаги у тях и чрез тях става взаимно преливане между общественото и личното.

Докато героят на Камен Калчев в своята човешка същност е пострадал през дните на култа и след това в новата обстановка бавно, постепенно, стъпка след стъпка възвръща своята вяра, героят на Гуляшки идва с култовски въздух в гърдите си в атмосферата на демократизация на обществения ни живот и трудно съумява да се аклиматизира. Но писателят се домогва до по-широки обобщения, които винаги са го вълнували: за отношението между амбицията на личността и амбицията на делото, между голямата цел и средствата за нейното постигане, между ръководителя, определен да изразява народните стремежи и воля, и тези, които по едни или други причини са длъжни да му се подчиняват.

Героят на Гуляшки не е типичен в онзи навичен смисъл на средната аритметична величина, с която сме свикнали да го определяме. Това е млад човек, надарен с богати възможности и със самочувствие за своята роля и значение. Авторът съзнателно е нарисувал героя си с едри щрихи, но не заобикаля логическата връзка между промяната на жизнените обстоятелства и промените в характера. И тук той избягва описателната детайлировка, на места си служи със средствата на есеиста, за да достигне до по-голяма изразителност.

Аз няма да говоря за постоянния стремеж за обобщения, за постоянно преливащия се контакт между атмосферата на обществения живот и душевните състояния на героя, за новите средства, които използува белетристът при портретовката, дори символите. Нас ни интересува вътрешната драма на Емилиян Киров, която преди всичко е в него самия поради прелома, станал в обществения ни живот.

Емилиян Киров е също антикултовски герой, какъвто в „Златното руно" е Исай Дамов. Емилиян Киров загива, отровен от малко трънче, но смъртта му прилича на самоубийство, какъвто беше случаят с Исай Дамов. Обаче вътрешната структура на Исай и жизнената му съдба са по-близки до Марин Масларски, отколкото до Емилиян Киров. Защото в първия случай трагедията на героите произлиза от сблъсъка на духовната им крехкост със суровата атмосфера на култовската действителност; във втория случай трагедията на героя произлиза от безгранично нарасналата амбициозност и от постепенното разкриване на нейното безсмислие в променената обществена обстановка.

По този начин ние отново се сблъскваме, сега вече от обратната страна, с въпросите за вярата, оптимизма, идеала. Романтичната приповдигнатост на идеала сякаш непрекъснато шиба героя и той пробягва жизнения си път с едри големи крачки, задъхан и уморен, защото не обича да се застоява, да съзерцава и да мечтае като Исай

Дамов. Той е безкрайно честен, каквито са винаги любимите герои на Гуляшки, и затова дълбоко изживява своите грешки. Не беше ли същото и с Исай Дамов?

Когато проникнем по-дълбоко в характера на младия човек, който ни изглежда така изключителен, ние разбираме колко присъща на някои младежи е тази бляскава амбициозност и как е необходимо понякога те да изживяват „седемте дни на своя живот".

Синтетичността на образа подпомага гъстотата на действието, характерно за съвременния роман. То е сплъстено, въпреки че географски се разстила върху почти половината от стария свят. Но по отношение на времето то е кондензирано само в тези последни седем дни, които трябва да разрешат или да оставят неразрешени някои от вечните въпроси на човешкото битие.

Дързост, мащабност, смелост в обобщенията, творческа самостоятелност, вяра в себе си, компетентност, ето качествата на Емилиян Киров, които са и качества на съвременния ни младеж. Но заедно с това на него му липсват топлота, разбиране, зачитане на малките обикновени радости на обикновените хора, зачитане средствата за достигане на големите цели — качества, които изпълваха с толкова лиризъм Исай Дамов.

Някои от критиците бяха смутени от индивидуализацията на героя, от неговата вътрешна противоречивост, от остротата в прехода между маршалския жезъл и негърската хижа, между убийството на лъва и отровния трън. Липсата на детайлизация при проследяване на душевните изживявания, използуването на алегориите, символите, лирическите и публицистичните отклонения, условната лирико-интелектуална тъкан на разказа, всичко това дава основание на пръв поглед да се вярва за известна тезисност при очертаване образа на героя.

Но така изглежда само на пръв поглед. Характерът на Емилиян Киров е задълбочен и психологически, а не само с оглед на въплъщаването на основните авторови идеи. Тук има уловен един интересен психологически момент, характерен за някои еретици: в сърцата им пламти най-голяма ярост срещу стария бог, защото в дълбините на душата си те все още вярват в него. Ето къде е истинската трагедия в душевността на Емилиян Киров: той все още не може да се освободи от тежестта на жезъла в своята раница, въпреки че съзнава неговото бреме.

Действително детайлизацията при разкриване преживяванията на Емилиян Киров е по-бедна, отколкото при Исай Дамов, но тук детайлите са преодолени от по-цялостни характерологични обобщения.

Гуляшки, който винаги е обичал романтичните личности, и сега остава верен на себе си, създава романтичен характер, но с една дейна, съвременна романтика. Той разглежда проблема за идеала след шаблонизирането му през дните на култа и след пренебрежението към него от някои нашенски „авангардисти". Без страх от патоса на характера Гуляшки ни поставя пред нови проблеми на жизнената правда и пред нови страни в образа на младия наш съвременник.

Все в този ред на мисли би трябвало да се спрем на още един също не твърде млад литературен герой, но който е бил млад, и в ретроспекцията на неговите изживявания авторът ни кара да си припомняме тъкмо за младостта. Става дума за научния работник Петър Александров от новелата на Богомил Райнов „Пътища за никъде". И този герой израства през дните на култа. И той също е жертва на култовската обстановка и е накаран да преценява младостта си с оглед на промяната в духовната атмосфера на живота ни; и той като Марин Масларски е дълбоко наранен и сякаш отпуска безволно ръце; и той умира като Емилиян Киров в разцвета на жизнените си сили; и неговата смърт прилича на самоубийство. И тук разказът се движи в първо лице, а белетристът пряко се намесва в жизнената съдба на героите. И в този герой гори вътрешен огън за дирене на истината, морално-етичните норми се сливат с човешките вълнения.

Много жизненост и енергия има в младостта на Петър Александров, много вяра и несъкрушима сила. В неговата на глед озната биография на интелигент комунист, който преминава скромно, но твърдо през борбата, през любовта и разочарованието, сякаш не проличава нищо необикновено. Авторът спокойно се взира от болничното легло с угасналия поглед на умиращия човек назад към онова, което е било. С тънко умение белетристът едновременно призовава миналите дни, но ни кара да не забравяме и настоящето. По този начин старите преживявания събуждат нови по-различни вълнения в болния човек и спомените, изрязани между двете психологически състояния, между миналото и настоящето, се открояват със стереоскопична релефност. Тук се крие истинската трудност при ретроспективния разказ и затова малцина белетристи умеят да си служат с него.

Но нашата задача е не толкова да разглеждаме средствата, с помощта на които е изграден образът на героя, колкото да надникнем в неговата същност. И ние виждаме, че той е живял истински щастливо само тогава, когато се е борил и когато е вярвал. Дори в кабинета на полицая Гешев, изправен пред лукавия си противник, дори в ноктите на палача той е бил щастлив. Сянката на злопо-

лучната любов сякаш не помрачава това младежко щастие. Тогава и в разочарованията се крие някаква сладка печал, която развихря младежките мечти. След победата инерцията на борческия ентусиазъм се прелива в строителството. Този борчески ентусиазъм е винаги слят с вътрешната честност и чистота. Нови хора се явяват в живота на Петър Александров, нови жизнени съдби се преплитат с неговата, но той си остава все същият възторжен борец и комунист. И това продължава, докато се среща със Стоев. . .

Сега вече му предстои друга борба, с враг, който е от същата страна на барикадата, лукав, хитър, способен винаги да прикрива личните си цели и намерения зад една дълбоко замислена, макар и в същината си шаблонна принципиалност. Аз няма да разглеждам стъпка по стъпка етапите на тази борба.

Важното е, че Петър Александров постепенно се изморява, оказва се неподготвен да дебне и парира безкрайните ходове на своя търпелив противник и вътрешно се омърсява от духовната нечистоплътност на другия, който с добродушна усмивка и зорък поглед го дебне от височината на професорската си катедра. Бацилът на стоевщината прониква по-рано от бацила на чернодробната болест в здравата тъкан на младежката душа. И това е главното, което се стреми да ни покаже авторът: как работата на този бацил проправя пътя на другия; идването на човека до големия кръстопът, където се пресичат пътищата за никъде. И въпреки двете чакащи деца, така пестеливо и така сдържано развълнувано описани, въпреки незавършения научен труд, плод на дългогодишни усилия и мечти, въпреки всичко Петър Александров се изправя пред Нищото.

Както за героя на Камен Калчев Марин Масларски, така и за този герой на Богомил Райнов може да се спори по отношение на неговата пасивност, неспособността му да преодолее стоевщината, липсата на упорито и всепобеждаващо жизнелюбие, но не може да се отрече вътрешната му чистота, младежката вяра в идеала. Само който дълбоко и искрено вярва, е способен така дълбоко и искрено да бъде покрусен. Дълбината на покрусата измерва духовната чистота на човека.

За разлика от творбите на Камен Калчев и Андрей Гуляшки в новелата на Богомил Райнов има един ясно определен герой, носител на отрицателното начало, който дълго и упорито тласка Петър Александров към завесата, спуснала се пред неговото бъдеще. Това е научният работник професор Стоев. Този Стоев е най-добре индивидуализиран и най-жив сред цялата редица научни работници, които напоследък все по-често се явяват в белетристиката ни като

носители на бюрократизъм, претенциозна амбициозност, научно безсилие, прикрито зад някои или някакви догми.

Нека си припомним например за професор Пиралков от романа на Атанас Наковски „Мария против Пиралков“ или за професор инженер Илиев от новелата „Празно пространство“ на Георги Марков, или за доцента от разказа на Любен Дилов „Тежък ден“, или за професор доктор Хаджиниколов от романа „Мъже“ на Георги Марков, или за старши научен сътрудник доктор Танушев от романа „Командири“ на Величко Нешков и т. н. Това са все учени, и то представители на точните науки, които с упорита последователност и неизменен кариеризъм воюват срещу живия творчески дух и всичко ново, което прониква в тяхната научна област. Те всички са по-малко или повече сполучливи като образи, но, както винаги става с отрицателните герои, са ретуширани с черни тонове.

Стоев на Богомил Райнов е най-значителната сполука в това отношение. Той е цялостен като характер и воюва смело, ловко, не шаблонно, с една дълбоко прикрита зад външната студенина целенасоченост. Следователно и в обществения конфликт тук има нещо лично, което непосредствено ни вълнува. Събитията се превръщат във вътрешна тема на героите.

Стоев като че винаги изхожда от една правилна гледна точка, от известни принципи. Но и най-правилната гледна точка си има своята карикатура, и най-упоритата принципиалност, взета сама за себе си, може да доведе до абсурдност. Тук случаят е по-лош, защото тази принципиалност прикрива мъничките дребни сметчици, упорито честолюбие, преляло се в кариеризъм. И ние виждаме колко удобни са за тези цели тъкмо звънките формули и примамливите лозунги. В една научна среда, разбира се, те могат да бъдат заобиколени с множество и най-различни научни формули, дори с математически уравнения, без да изгубват своята същност.

Като се вглъбява в социалната мотивировка на характерите, Богомил Райнов създава задълбочен и обществено устойчив конфликт. Образите достигат до обществено нравствената атмосфера по пътя на непосредствените изживявания и безбройните на глед разпръснати нишки на асоциациите. И ето че отново се срещаме с онази решителна промяна на жизнените обстоятелства, която се извършва непрекъснато у нас, и със способността на някои отрицателни герои, като изменят само тактиката си, да запазват своята енергична бойкост и лукава настъпателност.

* * *

Такива са тези няколко интересни литературни герои, които са сред решителните сполуки на нашата съвременна белетристика. Те са трагични личности, надарени с богата и сложна чувствителност и затова може би не така дейни и не така упорити в борбата, която трябва да водят.

Въпреки че всеки един от тези герои е със своя рязко изразена индивидуалност, все пак има нещо общо в жизнената им съдба, в дълбините на техните характери и в обществената значимост на техните преживявания.

Ние бяхме свикнали, като говорим за дните на култа към личността, да го дирим само в обществената атмосфера, като че тя е някакъв исторически и херметически затворен периметър. А ето виждаме герои, които все още страдат, въпреки че дните на култа отдавна са отминали. И това е не само ново, но и от историческа гледна точка съвсем обяснимо. Защото обществените явления, както е известно, са процеси и трудно се поддават на строга периодизация. Жизнените обстоятелства се променят, но характерите на хората често са склонни по-скоро да се приспособяват към тези промени, отколкото те самите да се променят. Ето на това интересно явление ние малко се спираме, когато говорим за устойчивостта при развитието на характерите на литературните герои в сравнение с бързината в развитието на живота.

Като подчертавам това, имам пред вид най-вече формите и начините за превъплъщението на еснафщината в един по-широк смисъл на думата. Защото ако от страха се ражда подлостта на смирението, то при премахването на страха неочаквано може да изскочи една груба амбициозност, настъпателна бойкост, преляла се в незачитане на никакви нравствени принципи при стълкновенията с противниците. Към плодовете на свободата често се насочват с най-голямо настървение тези, които най-малко са я заслужили или я заслужават.

Марин Масларски, Емилиян Киров и Петър Александров, всеки съобразно с възможностите си е страдал в миналото и трябва все още да страда. Героят на Богомил Райнов обаче вижда как същият този Стоев умело се приспособява към новата обстановка и отново се чувствува стабилен и силен. В това отношение бюрократичното устройство на някои институти му помага. Бюрократичната организация понякога дава възможност за прикриване на творческата немощ. С помощта на външна активност може леко да се замени вътрешната сложност на характера. Творческата мощ и изпепеляващото трудолюбие, които са характерни например за герои като

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

инженер Сомов от „Празно пространство“, лесно могат да бъдат заобиколени посредством активност в устройването на заседания, организирането на групи с кариеристични цели и пр.

Тук трябва да отбележим, че докато в западното капиталистическо общество еснафщината в модерните си разновидности (тя умее да бъде модерна) открито и властно шества в крак с механизацията на живота, у нас тя е принудена да се маскира и да намира подслон под сянката на бюрократизма или непрекъснато да изменя своите форми, което вътрешно я обезсилва.

Към трима ярки герои, за които говорим, могат да се прибавят още цяла редица, някои от които също са живо и интересно изобразени. Такива са например трима младежи от романа „Мъже“ на Георги Марков, някои от героите на Ивайло Петров, Йордан Радичков, Драгомир Асенов, Любен Дилов и др. Те всички са раздирани от тревожните нравствени проблеми, изживяват сложен вътрешен развой, но в същината си са честни и жертвоготовни.

Повечето от тях не падат сразени сред пътя, а успешно преодоляват всички пречки, за да дойдат до социалната и до своята правда. Нека си припомним за Мария от „Мария против Пиралков“ на Атанас Наковски, за Иван от „Мъже“ на Георги Марков, за момчето от „Горещо пладне“ на Йордан Радичков и пр. Те са носители на творческото начало в живота ни, следователно на духовната младост, и тяхното съмнение е само разновидност на вярата им в нашето бъдеще.

* * *

Проблемът за младия герой, така както е поставен, ни принуждава да разглеждаме и въпроса за отношението между бащи и деца, за отношението между поколенията, защото по този начин най-добре ще се разкрие новото в живота ни, промените, които са настъпили и настъпват в него, новите черти върху образа на нашия съвременник.

Този въпрос вълнува белетристите от всички поколения. По начало те го разглеждат различно в зависимост от основния замисъл на творбите. Но и тук понякога се съзира някаква еднаквост, която започва да ни кара да мислим за схема. Най-общата постановка е, че бащите са бивши борци против фашизма, с известни заслуги, но сега вече в новата обстановка на живота, потънали в своята работа, нямат възможност да се вглеждат в това, което става с техните деца. Децата растат и се развиват самостоятелно, често със съзнанието за заслугите на бащите или с чувството на материална

обезпеченост. И ето че се явяват класическите конфликти между бащи и деца. По този начин в творбата най-удобно се свързва и от композиционна гледна точка миналото, настоящето с бъдещето.

На въпроса за отношението между поколенията, и то в такава постановка, като че най-голямо внимание е обърнал талантливият белетрист от средното поколение Павел Вежинов. В много от своите последни творби той изгражда основния или страничните конфликти в атмосферата на среща между поколенията, която при него често е враждебна. Нека си припомним за „Разговор с младия инженер", за „Дъх на бадеми" или за разказа „Момчето с цигулката". Би трябвало да се спрем малко повече на последния разказ, защото е характерен между другото и с това, че главният му герой е момче, което все още не се е превърнало в юноша. В нашата белетристика имаме твърде малко такива герои.

И все пак, въпреки че разказът е за „Момчето с цигулката", писателят прави интересни и дълбоки характеристики преди всичко на бащата и на учителката, сиреч на тези, които са призвани да възпитават така нареченото младо поколение.

Самото момче почти не е охарактеризирано с изключение на прекрасното описание на обстановката и психологическите изживявания при извършването на престъплението. Тук трябва да отбележим образите на двамата приятели Въс и особено Евгени, нарисувани пестеливо, с дълбоко познание на юношеската душа.

Но на друго е спрял своето внимание талантливият писател: на отношението на момчето към своя баща. Ето с какви думи се обръща към бащата милиционерският следовател, обикновено в разказите на Вежинов проницателен психолог: „Вие сам трябва да разберете с какво сте го плашили. . . Добре — не е грубост. Може би с прекалени принципи? С прекалени изисквания? С прекалена представа за добродетели. . . или пък с прекалеността на вашия собствен авторитет пред неговите очи?. . ."

Бащата сам тъжно заявява: „Ако е вярно, това е отвратително. В живота си най-много съм мразил това да плаша и заплашвам хората. . . За мен то е пълно отрицание на нашите принципи. . ."

И все пак със своята самоувереност, със своето самочувствие, със своята затвореност, със съзнанието за заслугите и изпълнения си обществен дълг, с непрекъснатата си заетост бащата отчуждава собственото си дете от себе си. Той не намира време и възможности да надникне към душата на новия човек, който расте край него и изгражда своята индивидуалност. Той вярва, че като му осигурява благоденствие, изпълнява своя дълг. А колко по-сложно е всичко тук!

Такова разглеждане на проблемите често се явява в творчеството на Павел Вежинов. Нямаме ли подобни положения в разказа „Мъжът, който приличаше на зорница“, не се ли срещаме с негови варианти в „Обедна почивка“, „Дъх на бадеми“ и др.?

Явно е, че писателят, който винаги е имал остро око за съвременната действителност (той я наблюдава от определен ъгъл и по определен начин със специално внимание към интелигенцията, към жителите на големия град), се вълнува дълбоко от въпросите, свързани с отношенията между бащи и деца.

В разказа „Момчето с цигулката“ в същност виновникът за извършването на престъплението е тъкмо бащата. Невидимата психологическа връзка между решението на момчето да се присъедини към бандата и отчуждението на бащата е недостатъчно детайлирано проследена, но в замяна на това натискът от другите двама — Въс и Евгени — е показан с тънко познание и проникновение. Когато говорим за възпитанието на младите, ние забравяме за взаимното влияние, което си оказват и особено което оказват повъзмъжалите, по-израслите, които са били по-близко до улицата, над онези, които са живели в атмосферата на така наречените добри семейства.

Тук срещата с книгите, с музиката може да позволи едно индивидуално развитие, една изтънченост на чувствата, на мечтите, но успоредно с тях властно примамват онези, които вече пушат, говорят за жени, умело си служат с жаргон и не се плашат от никакви забрани и наказания. Тази смелост най-силно влияе върху младежкото въображение, въпреки че понякога не може да се прокара тънка граница между нея и грубостта.

На тази възраст порокът привидно е свързан тъкмо с героизма, с преодоляването на онова, което е забранено, с разкриване разновидностите на една избързала мъжественост: от обикновеното пушене до ранното пиянство и от дръзката нахаканост до хулиганското насилие.

На всички тези въпроси авторът задълбочено не се спира, защото патосът на творбата му е насочен в обвинението към бащата, към учителите, затънали в шаблона на различни стари и нови педагогически принципи, но неспособни за конкретен подход към явленията и към всеки младеж поотделно. Проблемите за духовната цялост на героите не вълнуват писателя. И неговите млади хора се разкриват само с онези свои страни, които са обърнати към основната идея на творбата. Но въпреки това ние имаме чувство за живост както на социалните процеси, така и на героите, чрез които те се осъществяват. Хората сякаш се раждат от сгъстяването на обществената атмосфера, очертават своите контури и отново се

стопяват в невидимото течение на всекидневието. Но именно сред обикновеното, в течението на това ежедневие може да проблесне оригиналното наблюдение и живата мисъл.

Ето ги тези момчета, които вършат престъпление с цигулка под мишницата, тези млади жени от баровете, които пред очите на собствените си съпрузи се целуват с чужденците, тези грознички млади девойки с обществено положение на бащите, които лекомислено се омъжват за кабаретни герои, и пр. и пр. Несъмнено такива млади хора съществуват в нашия живот или в определени среди на нашата интелигенция, но не те са характерните, не те разкриват голямата правда на живота ни. Въпреки всичко обаче ние сме длъжни да ги познаваме. И в това отношение талантливото перо на писателя ни помага. Помага ни да зърнем противоречивостта на жизнените процеси, които се сливат в големия талвег на живота.

Както казах, мнозина автори по един или друг начин разглеждат проблемите за отношенията между поколенията, между стари и млади, между бащи и деца, и то най-често свързани с въпросите за морала, за доверието, за личния пример, за взаимното разбирателство. Но, както и да се прокрадва схемата, веднага се очертават нейните контури: бащите са винаги със заслуги, защото така полеко се откроява контрастът; милиционерските следователи са проницателни психолози, защото чрез тях най-леко се идва до истината и развръзката; момчетата вършат лудории, понякога хулиганщини, защото така най-добре проблясва, че те в основата си са добри, честни и пр. Нека си спомним между другото за пиесата на Камен Зидаров „Плесницата“, където всички тези елементи са налице.

Интересно е как писателите от младите поколения разглеждат този въпрос. Един от талантливите наши млади белетристи е Георги Мишев, който пише предимно на съвременна тема и твърде смело се занимава с трудни във всяко отношение проблеми. Той е умен белетрист, с тънка наблюдателност и с добър запас от жизнени впечатления. Младият писател все още не се е изкусил от всевъзможните трикове на модернистичната проза, защото разчита преди всичко на своя здрав реалистичен талант. В най-добрите от неговите разкази лъха любов към героите и това ги изпълва с вътрешна светлина, вдъхва им живот. Силно развитото чувство за критицизъм на белетриста понякога се превръща в публицистичност и разнищва простата хубост на разказите, а някъде тъкмо тази публицистичност ги изпълва с обществен нерв.

В творбите на Георги Мишев няма да открием нови мисли, някакви нови страни от проблемите и нови герои. Но той умее да

обрисува обикновените преживявания в една интересна обстановка, оживена с добре намерени детайли.

Да вземем например от сборника „Адамити“ неговия разказ „Ферментация“, който не е сред добрите творчески сполуки на автора. Тук вместо баща и син са изправени един срещу друг вуйчо и племенник. Вуйчото не е стар революционер със съзнанието за своите заслуги, а един обикновен винар, но много добър в професията си и затова изпълнен със самочувствие за собствено достойнство и превъзходство над другите. Племенникът не обича да слуша съветите, напътствията и обобщенията на вуйчото или ги слуша с досада и лека ирония. Но когато настъпва решителният миг на ферментацията и реалната опасност от разбиването на бъчвите, мъдрият опитен вуйчо се оказва безсилен, колеблив, а енергичният съобразителен племенник спасява положението. Това не пречи на вуйчото след случката да продължи отново самохвалната беседа, изпълнена с поуки и съвети.

Счисълът на разказа е ясен. И, както виждаме, общата психологическа постановка е включена в общата схема за такива случаи, въпреки че външните обстоятелства са така колоритни. Ние не можем да не се съгласим, че по начало младите хора са изпълнени с повече енергия, смелост, съобразителност, които произтичат от жизнените сили и успяват да заместят липсата на опит. Не можем да не се съгласим, от друга страна, че самочувствието, самодоволството лесно преливат в шаблона и тъкмо по този начин убиват творческото начало в човека. Ето откъде се явява пролуката между поколенията и известно взаимно недоверие.

Младият белетрист Георги Мишев често се спира и разглежда различни варианти на този проблем, който ни интересува, за жалост невинаги с нужната художествена сила и убедителност. Характерен в това отношение е разказът „Вярвайте ми“.

Тази творба също не е сред истинските сполуки на Георги Мишев, но въпросите, които са разгледани в нея, са едновременно стари и винаги нови, щом като се говори за отношения между поколенията в определена социална среда.

Случката е най-обикновена. Разказана е обикновено, само обстановката и тук е по-различна, но добре хармонира с общото психологическо състояние на героя. Дори обикновеността във фабулата на разказа е дирена и в нея авторът се е мъчил да вложи известен подтекст: един ученик, извикан на практически занятия, се разболява, но никой не му вярва. И едва когато се явява кръвоизлиянието, всички гузно се разтичват да го спасяват. . . и да отричат вината си.

Ето го проблема за доверието. Но той излиза от рамките на отношенията между поколенията и навлиза в общия проблем за хуманизма. Недоверието към човека е израз на вътрешна сухост, на липса на емоции, на бюрократизъм и често на недоверие към себе си. Вярно е, че симулацията е един от най-много използваните трикове за заобикаляне или освобождаване от всякакви обществени тежести, но вярно е също така, че този, който ръководи, който е на отговорен пост, е необходимо по начало да има доверие към човека и след това конкретен подход към всеки случай поотделно, което значи творчески подход и което несъмнено е най-трудното.

Така или иначе, навсякъде в разказите на Георги Мишев ние виждаме как белетристът успява да ни покаже отношенията между бащи и деца. Почти винаги симпатиите му принадлежат на децата. Критическото начало, както казах, у него нерядко ражда публицистичност, която недостатъчно плътно се вплита в художествената тъкан на творбата и намалява нейното цялостно художествено въздействие. Тази критичност е насочена към героите, които представляват светът на успелите, на достигналите жизнените цели, на вкостенелите в самочувствието и бюрократичните си принципи, у които е убито безпокойството, съмнението, способността за разбиране на другите.

При белетриста Емил Манов, който не е вече сред нашите млади писатели, обратно, ние често ще срещнем отрицателните му герои сред средното поколение и по-малко сред онези, които са участвували в съпротивителните борби или пък са все още младежи. Нека се спрем на два характерни в това отношение разказа — „Гарванът" и „Ерозия" — от неговия сборник с разкази „Ваня и статуетката".

И тук с изненада отново чувствуваме познатата атмосфера на научни институти, научни работници, обвеяни от дух на кариеризъм и творческо безсилие. Ето например разказът „Гарванът" е с една опростена, но общо добре изградена композиция. Старият учител със своята чиста етика, с нравствеността, дошла от съпротивителните борби, не може да разбере постъпката на своя син, който е способен да измени на най-добрия си приятел, за да напредне в йерархията, дори да заеме неговото място. Тезисността на противопоставянето е смекчена от правдивата психологическа характеристика на героите, особено на стария учител. Неговата нравствена чистота извира не толкова и не само от това, че той е расъл сред борбите, но и от това, че е съумял да си остане при книгите, при учениците, при „старомодната" душевност на малкото провинциално градче. И за него това е по-важно дори от успеха на един-

ствения му син. (Гарванът е използуван като пресилен и ненужен за развитието на характерите символ. Той създава излишна плътност на вътрешния конфликт, който е изплетен от по-нежни нишки.)

Подобен е и разказът „Ерозия“ — опит за проследяване душевния процес в един научен работник архитект, който не е съумял да се осъществи като творец. При него външните белези за успех в живота са налице: и колата, и научната степен, и благоденствието. Но липсва доволството от изразяването на себе си в творческия процес, заменено с чувство за малоценност, за душевна празнота. И всичко това избликва с нова сила благодарение само на случайната среща с някакъв младеж. В този малък разказ е разгледан същият проблем, както в новелата „Празно пространство“ на Георги Марков. Защото у младежа (неуспял да влезе във факултета), който обича архитектурата, има повече творческа сила и жизнена енергия, отколкото в безплодната душа на научния работник архитект, откъснал се от живото творчество с постоянно нарастваща творческа парализа. А ето какво говори младежът: „. . .лека авария на изпита по математика и попадаш на чужда линия. Учиш, за да изкараш по-късно хляба. . . Според мен повечето от хората, които наричаме некадърници, просто са сбъркали професията си. И повечето от тях не съзнават това или не искат да го признаят. Малки драми с големи последици.“

Емил Манов е от тези белетристи, които повече ги интересува общественото явление, отколкото разкриването на човешкия характер. Той не би могъл да извика, че неговите герои го измамват и тръгват по свой собствен път. Защото той си служи с характера, за да покаже механизма на явлението и диалектиката на социалните връзки в техните противоречия.

И в малкия разраз „Ерозия“ ние чувствуваме как понякога йерархията води към вкостенялост, когато не се подхранва от жизнените сокове на творческата амбиция и когато служи, за да прикрива духовното безсилие на личността. Има нещо трагично в срещата между младежа, роден за архитект и нестанал такъв, и научния работник архитект, който никога няма да стане строител. А ето какво мисли този архитект в своите обобщения за младежите: „Умни горе-долу, рано заразени от натрапчивата идея, че не са попаднали на мястото си, разочаровани и злъчни след първите несполуки в живота. Неосъществени таланти, хайде де!“ Той понякога им съчувствуваше, понякога ги ненавиждаше. Както ненавиждаше и онези другите, способните и напористите, философите на разтворените лакти, които гледаха на по-старите си колеги с почитателно пренебрежение. Дявол ги взел тия жълтоклюни гении.

Трябваше да има някакъв морал в цялата работа. А те играеха на безогледно надбягване. Даже се случваше да вземат преднина. . .“

Така в черни краски вижда младежите разгневеният, недоволен от себе си човек, така ги вижда всеки, който не е способен да преодолее собственото си безсилие, недоволство или пък да преодолее привързаността си към предразсъдъците на своята зряла възраст.

Нямам намерение да се спирам на всички автори и творби, където в една или друга светлина се разглеждат въпросите на взаимоотношенията между поколенията.

За нас са интересни най-характерните, за някои от които вече говорихме. Искам между другото да се спра и на малката новела на Дико Фучеджиев „Животът — тази кратка илюзия“. В творбата на белетриста в същност най-рязко са противопоставени младите и старите. И тези стари са именно носители на онова, което трябва да си отиде от живота ни, буржоазния морал с неговата пошлост, снобизъм, незачитане чуждия живот, жажда за развлечения, белег на духовна празнота и безсилие.

И срещу всичко това се възправя младежката жизненост, доверчива смелост, поетична наивност. Новелата, разбира се, има и слабости, но в тази творба се чувствува как авторът се стреми да разкрие истинската същност в стълкновенията между поколенията, между тези, които си отиват, свързани с един морал, който също си отива, и тези, които идват и носят не само своята младежка жизненост, но и младежката жизненост на една нова социална действителност.

Новелата на същия белетрист „Гневно пътуване“ е по-друга. Тук ние сякаш изведнъж навлизаме пак в позната обстановка: баща с големи заслуги, с научна титла и разгневен син, който не го разбира. Но сега развръзката е подирена в нова психологическа плоскост: бащата и синът се срещат в онова, което ги сближава и което е по-важно от всичко за тях — любимата професия, модерното иманярство на геолозите, схванато не като куп от научни норми и постулати, а като живо творчество. В същност конфликтът е преодолян посредством творческото начало, което гори във всички наши истински хора, строители на социализма, безразлично от какви поколения са.

Има действително много различия между представителите на отделните поколения, пък, ако е нужно да се обобщава, и между поколенията като цяло. И това е напълно естествено. Не може старикът и юношата да живеят по един и същ начин и да мечтаят непременно по един и същ начин. Всяко поколение сближава тези, които му принадлежат, не само с еднаквостта на възрастта, но и с еднаквата социална и духовна атмосфера, с еднаквостта на услови-

ята, при които живеят, трудят се и мислят. Това е така. И все пак поколенията не образуват някакъв колектив, който непременно трябва да воюва или враждува с колектива на друго поколение. Различията, породени от различната възраст, интереси, сетивност, не могат да унищожат по-големите и трайни връзки на общите идеали, общите задачи, общите цели при труда, общността на другите колективи, от семейството до предприятието, които са характерни за нашия живот и за социалистическото общество.

Ако навлезем в детайлите, ще видим колко по-сложно става всичко. Един талантлив възрастен човек, влюбен в музиката, с романтична настройка на душевността, може да има много общо с един талантлив юноша, също влюбен в музиката. Както и между двама млади хора с различни интереси или характери може да се получи неразбирателство. Понякога общите навици, симпатии, увлечения събират, и то трайно, в благородна емоционална общност. И обратно: общите пороци, слабости, амбиции също събират; но подобни връзки са винаги неустойчиви и винаги готови да се превърнат в омраза. Приятелствата, които почиват на покер, спортни интереси, общи врагове или груповски амбиции, са постоянно в латентна готовност да се разпаднат. Особено след като бъдат достигнати личните цели и личната амбициозност има възможност да разпери криле.

Общността на идеалите най-бързо и най-цялостно премахва преградите между поколенията, както и преградите между настоящето, миналото и бъдещето. През дните на съпротивителните борби не се е говорело за поколения и за вражда между поколенията. В едно свое стихотворение от „Стихове в паласките" поетът Веселин Ханчев разказва за бащата, който сменява убития си син в окопа през дните на Отечествената война. В ентусиазма на големите народни движения няма млади и стари, има хора, способни да вършат подвизи. Поколенията се сливат в обща единна и цялостна сплав.

Същото се отнася и за дните на строителството. Често, когато се говори за революционните борби и героизма, те се отделят от дните на строителството. Това исторически е вярно. Но по същество строителството на социализма не е само обикновен градивен труд. То е продължение на нашите революционни борби. Общото между тях са светлите идеали, в името на които паднаха толкова борци.

И затова онези, които са способни да бъдат строители в своето ежедневие, безразлично от кои и какви поколения са, неизменно са свързани помежду си и разликата между възрастите в тази най-важна област изчезва.

Ето защо белетристите, които разкриват облика на нашия съвременник, устремен към достигането на общите ни големи цели, намират не онова, което разделя поколенията, а онова, което ги сближава. Нека си припомним например двамата Калинкови, баща и син, от романа на Емил Коралов „Чинарите зашумяха". Те отначало не се разбират, воюват помежду си, но когато се явява високата нравствена задача, бащата и синът обединяват усилията си, любовта запламтява помежду им и разликата във възрастите изчезва. Бащата дори се бори с по-голяма нравствена енергия от сина.

Младежта днес не е единно понятие и проблемът за духовната цялост на човека се разглежда от талантливите автори винаги индивидуално, като понякога, и то често, недостатъците и качествата могат да се преливат, без с това да се накърняват ръбовете на характерите, нито щедростта на вътрешното им богатство.

Човешките въпроси в литературата, а това е нейната истинска същност, не могат да се решават само с оглед на хронологичните връзки или пък с оглед на формалната принадлежност на писателя или героя към това или онова поколение.

* * *

Като реакция на образите, създавани през периода на култа към личността, и в нашата литература, макар и бегло, се заговори за героизъм и антигероизъм, за необикновения и обикновен човек, за ненужността от патетика и за смисъла на делничните слабости в характера на нашия съвременник. Във всичко това имаше може би някаква историческа необходимост. И все пак по логиката на инерцията се дойде до другата крайност, до отричането на всякакъв героизъм и до нещо по-лошо: стремеж да не се говори изобщо за трудова дейност, нравствените проблеми да се откъсват от всички онези преживявания, които са свързани с труда и следователно със социалното осъществяване на личността.

След отминаването на този сравнително кратък период в развитието на нашата белетристика, на който не е нужно да се спирам, някои автори се насочиха отново към трудовата тематика и към образа на мъжа производственик. Сега пък стана модерен един стремеж — да се покаже непременно грубата, на вид некрасива мъжественост на строителите от различните трудови обекти, за да проличи по-ясно контрастът — тяхната вътрешна чистота и способност за саможертва.

В това има известна жизнена правда, защото действително миньорите по планинските рудници или строителите на различни каскади, или кооператорите от бедните планински села не са изтънчени личности и живеят в една все още недостатъчно култивирана в градския смисъл на думата обстановка. Това именно дава възможност и посредством бита да се разкрият необикновените трудности, които героите трябва да преодоляват.

По-лошото е обаче, че започна да се получава известно еднообразие в това отношение. Най-напред в своя роман „Смърт няма" Тодор Монов се опита да ни запознае с „грубите мъже" от нашите големи строежи. След него се явиха цяла плеяда белетристи, като например пловдивските автори Коста Странджев, Емил Калъчев, Светомир Бабаков и др., които продължиха неговото дело в тази насока.

Радостното е, че всички тези белетристи добре познават действителността, която описват, не са я видели мимоходом на туристически посещения и добросъвестно са се отнесли към писателския си дълг. Тук трябва да отбележим, че в нашата литература не се явиха младежи, носители на консуматорското начало в живота, на един твърде свободен морал, граничещ с аморалност, който се изкупва от тяхната абстрактна вътрешна чистота или от също така абстрактната им готовност, когато потрябва, да защитят социалистическите идеали. У нас обаче също така не се явиха творби като „Битка по пътя" на Галина Николаева, където пълно и цялостно да се разкрият процесите на строителството, отношенията между различните видове строители, израстването на младежите на трудовите обекти, сливането на моралната проблематика с обикновеното трудово ежедневие. В нашата литература все още не е показан младият научен работник в процеса на производството, което несъмнено е по-трудно, отколкото изобразяването му сред атмосферата на научните институти и различните кариеристични борби.

Какъв е образът на младежа в производството? Ето го например във все още малкото творчество на един съвършено млад белетрист — Кольо Николов. Нека се спрем на неговия разказ „Образ в бяла светлина", който е дал името на малкото му томче белетристика. Тук младият разказвач е съумял да види някои интересни жизнени детайли, да ни въведе в една атмосфера, изпълнена с малко ирония, малко хумор, с дръзко пренебрежение към излишния патос и готовите фрази, със заобикаляне на лиричната размекнатост и уклон към сантиментализма. Героичният подвиг трябва да бъде описан така, че патосът да остане дълбоко скрит в неговите недра.

Но значителната част в работата на белетриста сякаш е отишла за описание на атмосферата. Тази атмосфера притиска героя, премного плътна е, за да може той спокойно да разкрива характера си. Вярно е, че посредством живите, добре намерени подробности, дори посредством чапаевските мустаци на трудовашкия старшина от разказа си, авторът ни кара да надникваме в душевността на малкия герой, но вътрешната връзка на душевните процеси често се губи.

Най-хубавото у този несъмнено талантлив и наблюдателен автор е тъкмо ненадейното и свенливо избликване на поетическата струя някъде от някое притулено ъгълче на повествованието, сякаш случайно сред младежките игри, сред привидната и все още по юношески търсена грубост.

Няма да се спирам на множеството герои на Коста Странджев, един от нашите млади белетристи, които несъмнено познава добре психиката на строителя на големите родопски язовири и рудници и който умее да разправя като участник за трудностите, вярата и волята на онези, що променят облика на далечния планински край. С новата си книга „Колко струва човекът" той съумява да каже нещо ново за младия строител, различно от това, което вече знаем за него от „Третият по пътя", „По съобщение на печата", „Ние от водната кула". Образи като Христо Максимов, Васил Андреев и др. ни разкриват детайли извън грубата сила и вътрешна честност на героя, показват ни, че този млад човек, който умее истински да се труди и желае да се весели с малко преднамерена щедрост и с наивно разточителство, е в същност невинаги прост и еднолинеен.

Сред разказите на Емил Калъчев, написани много пестеливо, сбити около случката и събитието, дето героите са притиснати между жизнените факти и просто не могат да дишат, характерен е „Свидетелство за честност", който е дал и името на една от книгите му. Тук се срещаме пак с познатата схема на външно недодялан, груб човек, който наивно нехае за различните подсигурявания на отчетническата мъдрост, защото вътрешно е чист, надарен с поетична наивност. Идеята на разказа е хубава и интересна. Тя ни напомня за „Полковник Шабер" на Балзак. Има нещо действително общо и красиво у борбените, енергични, честни мъже на делото и битките, неспособни да проумеят безбройните клопки, които хората са измислили и вечно измислят, за да защитят честността.

Калъчев все още не е достигнал истинското белетристично майсторство, но аз обичам неговата добросъвестност, пестелива скромност, познанието, с което пристъпва към жизнения материал. Той не съумява да преодолее вътрешните схеми и да оживи

своите така скъпернически защриховани герои, но добросъвестността и честността, с които се отнася към писанията си, ни карат да вярваме, че ще се домогне до по-значителни творчески сполуки.

За облика на младия човек, строител на големите социалистически обекти, са създадени редица очерци, които, без да претендират за големи обобщения, сякаш по-конкретно, по-документирано ни показват разностранното богатство на неговата душевност. Интересно е, че и някои поети по този начин се приближават плътно до жизнените факти и отново виждаме как истинските творци с любов и вяра се връщат към изворите на нашия живот, преодоляват различните видове условности, които в миналото им пречеха за това.

Пред мен са например книгите на Климент Цачев и Стефан Поптонев. Последният се движи по новите добруджански села, по пътищата, по които са минали преди него такива белетристи като Андрей Гуляшки и Ивайло Петров. Ние познаваме техните герои, които са ни близки не само с идеите си, но и с живостта на своето литературно превъплътяване.

Стефан Поптонев се е спрял в очерка си пак на един партиен работник, млад човек — Марин Димов, който трябва да бъде наследник на Исай Дамов — несъмнено най-хубавата сполука на Гуляшки. Стефан Поптонев не е създал сложен характер с вътрешна противоречивост, със своите съмнения и вяра, а се е стремил да върви в рамките на познатото: енергичен, делови, прям, откровен, груб, но способен дълбоко в душата си да се вълнува и съчувствува. И ето че тук, в добруджанското село, сякаш се срещаме с героите на Коста Странджев. Ние не можем да се съмняваме в добросъвестността на очеркиста: той е описал жив литературен герой. Приликата между двамата автори се ражда не толкова от схемата, колкото от това, че еднаквите условия се стремят да моделират някои общи черти в човешките характери, които обаче запазват своята индивидуалност. Тъкмо това общо са видели Коста Странджев и Стефан Поптонев и недостатъчно добре са съумели да предадат индивидуалното, което прави човека един и неповторим.

Климент Цачев също е написал белетристична книга — „Момчетата станаха мъже“, където се е помъчил да покаже пътя, по който израстват нашите юноши на трудовите обекти, за да се превърнат в истински строители с техните войнишки добродетели, за които вече говорихме. И на него не му липсва чувство за човешкия характер, както и добросъвестност при проследяване на жизнения материал. Но нови черти в образа на съвременника не

ни е показал. По-интересен е опитът му да улови процеса на възмъжаването, израстването на юношата, процес, на който с изключение на Георги Марков други наши белетристи почти не са се спирали.

Няма да разглеждам всички образи на млади хора в строителството. Ще се срещнем с тях — разнообразни или приличащи си един на друг — по кооперативните стопанства в творенията на Ст. Ц. Даскалов и особено в неговата книга сборник с разкази „Есенно сено". В новелата на Драгомир Асенов „Нашият взвод", както и в новелата на Рангел Игнатов „Късче небе за трима", гдето откриваме младите хора в трудовото ежедневие на мирновременния армейски живот. В творбите на Николай Хайтов, автор, богат с първична сила и здраво реалистично чувство, ще ги зърнем като горски работници или първични родопски селяни, а в книгите на Светомир Бабаков — като розоберачи. Нашата социалистическа съвременност и младост в нейното историческо звучене срещаме в разказите и новелите на Лада Галина и най-вече в романа „Цветът на изворите", където тя е потърсила духовна проекция на строителството в сложните и трудни съдби на героите си.

Какво е най-характерното и най-важното при изобразяването на нашите младежи, строители на различните трудови обекти: авторите се стремят да разкрият техния героизъм, който сега е свързан с трудовото ежедневие и се откроява ненадейно в обикновения живот на обикновените, сякаш с нищо незабелижими работници. Това по същество е правдиво и отговаря на облика на нашия съвременник. Но аз мисля, че страхът от патоса, от ярките колоритни фигури невинаги е оправдан. Всяка едноцветност тук може да доведе до схемата. Приземляването към делничното не дава възможност на героите да покажат на трудовите обекти по-сложни изживявания, по-голяма нюансировка на чувствата и ако щете, по-голяма яркост в патетиката на подвига. Тук се крие една от причините, загдето в областта на белетристиката все още няма герои на художественото равнище на лиричния герой в поезията на Пеньо Пенев. Най-добрите наши белетристи в техните сполучливи творби съумяват да ни покажат как динамичният и сгъстен живот, който водят героите, заменя големите думи и лозунги с големи дела. Атмосферата на ежедневието уплътнява образите и жизнения процес в явленията, развива тяхната външна форма. Но една поетична развълнуваност ще подпомогне създаването на по-силни творби, защото невинаги патосът е недостатък за белетристиката.

Опасността от властвуването на събитието, на голия факт над характера на героя и замисъла на автора, което беше видимо при първите романи на строителна тематика, като че се явява и сега, но по обратния път, под нови форми и под нов лозунг — борба срещу патетичното. Несъмнено днес нямаме герои в белетристиката ни, подобни на култовските, нито пък производствените процеси вземат връх над душевните преживявания. Но човешките характери, що се отнася до най-дълбоката им същност, трябва да са винаги различни и да носят своя собствена истина. За съжаление войнишките добродетели, превърнали се в тезиси, се срещат от време на време не само в творбите на военна тематика, но и на трудова тематика.

Грубостта в ежедневието и съпътствуващата я вътрешна честност на героите не е достатъчна да разкрие тяхната многоликост и сложност. Тук има нещо още: младежите на трудовите обекти не извършват само подвизи в смисъл на извънредни дела или саможертва, но и подвизи в смисъл на творческо отношение към ежедневния труд, на горене в своята работа. Дълбината, трудността на проблема е: как нашите социалистически идеали разбуждат творческото начало в обикновените ни строители и ги превръщат в творци на своето дело. Не е достатъчно да се нарисува например как един незначителен човек с риск на живота си спасява от наводнение рудника. Защото разнообразието на случките и събитията в това отношение ще подчертае само еднаквостта на характерите. По-трудното е да се покажат вътрешните мотиви в характера на човека. Това е едната страна на въпроса. А другата е как и защо същият този човек умее да разчупва всякакви норми и нещо повече — да преодолява шаблона на своята трудова дейност. В миналото нашите трудови хора години и десетилетия наред са работили по един и същ начин. Днес ние ги виждаме непрекъснато да търсят обновление, преодоляване на старите форми, да не понасят инерцията на навика.

Действително младият ни съвременник в живота предпочита компетентността пред голия ентусиазъм, делото пред фразата, конкретния подход пред лозунга. Той е ироничен и присмехулен към всичко, което мирише на поза, патос, фраза, но тъкмо творческите стремежи у него разбиват схемите и догмите и го изпълват с вътрешна романтика.

Живият човек е по-сложен от всякакви тези и затова трудно е да се направи осезаема духовната му същност. Днес производствената обстановка и социалната функция, взета сама за себе си, не са в състояние да заместят невидимата биография на духа.

Оттук и по-голямата трудност за белетристите: схемите, от какъвто род и характер да са, не могат да помогнат, когато се пристъпва към човека.

* * *

Но може би по-голямата душевна сложност, с която така рядко се срещаме при образите на строители в белетристиката, ще открием в онези творби, където е изобразен младежът, наш съвременник, като студент, интелигент, работник на големия фронт на агитацията и пропагандата. Немалко автори, и то предимно млади, са надникнали и в тази интересна област, близка до техния живот и до жизнените им наблюдения.

Тук бих желал да хвърлим поглед върху първата книга на младия белетрист Милчо Радев „По тротоара", защото авторът е поставил своя герой, млад лекар, в обстановката на едно далечно родопско село, без да го откъсва обаче от атмосферата на тротоара — на големия град.

В същност всичко в тази повест на пръв поглед ни е познато. Дори самият сюжет е композиран по една схема, която прилича на схемите, употребявани от Коста Странджев, Калъчев и други белетристи: пак млад човек, сега вече лекар, отива на трудовия обект, среща много трудности, които ние още от самото начало сме убедени, че ще ги преодолее и той действително свършва това — излиза победител. Но тук има още нещо ново, което привлича вниманието: младият белетрист се е опитал да надникне в един характерологичен момент, въпрос, от който малцина белетристи се интересуват. Неговият герой не само че страда от традиционната несамостоятелност на младежите, израснали с психиката на така наречените прилежни ученици, загърнати с родителските грижи, но е получил и известна атрофия на волята. Това, че любимата му девойка не го харесва, чувствува слабостта му и особено, че тя го праща на трудовия обект, за да възмъжее, звучи преднамерено, но, от друга страна, несполуката в любовта може да накара един чувствителен и амбициозен млад човек да промени жизнената обстановка и със самия факт на своето бягство да покаже самостоятелност и характер.

По този начин ние виждаме литературен герой, който отива в родопското село не само от желание да бъде полезен на другите, но преди всичко от желание да бъде полезен на себе си, и то не в грубо житейски, а в характерологичен смисъл. Това е пак вариант на същата причина, която кара героя на Дико Фучеджи-

ев от новелата „Гневно пътуване“ да замине за Странджа. И Евгени на Милчо Радев трябва да се срещне с хората, да изпита редица трудности, да се промени. И да се върне отново в София при любимата. И сега вече да спечели любовта ѝ. Това знаем предварително, че ще стане. Авторът не излъгва очакванията ни.

Но той разглежда добре, внимателно и убедително вътрешните процеси в душевността на своя герой. А това е най-важното. Особено ни интересува как този Евгени започва да чувствува връзката между решението и делото и как преодолява трудния път помежду им. И по-нататък: как и защо у него се явява чувството за колективност с грубите селяни и как мъжката радост от тежкия и опасен труд прокарва първите стоманени нишки в меката тъкан на волята.

В тази книга проблемът за безволието от характерологична гледна точка се прелива с въпроса за липсата на енергия, за плахостта и деликатността, за свръхчувствителността и срещата ѝ с една нова необичайна обстановка, различна от безбурната атмосфера на старата лекарска къща.

Всички тези въпроси недостатъчно задълбочено, но общо правдиво е разкрил белетристът Милчо Радев. По този начин той ни е дал възможност да видим нови черти от образа на нашите млади съвременници.

Тук бихме могли да се спрем на още редица интересни герои, като например геолога Чавдар Техов от поменатата вече новела на Дико Фучеджиев „Гневно пътуване“. В познатата ни ситуация (за която вече говорихме) авторът е надникнал в психологията на търсенето, на иманярството — само по себе си истинско имане за един човешки характер, защото е обусловено от творческата младост. Интересни образи е създал и Любен Дилов в своите творби „Почивката на Боян Дарев“ и „Помня тази пролет“. Би трябвало да се споменат в тази насока имената на младите талантливи белетристи, като Младен Денев, Д. Вълев, Г. К. Кирилов, Д. Паунов, Александър Карасимеонов, М. Милков и др.

Някои от тези писатели създават сложни герои, в които включват както социологични, така и характерологични проблеми, където емоционалната непосредственост на асоциациите заема мястото на традиционната описателност.

Когато говорим за младия герой интелектуалец и характерните му особености в съвременния ни живот, отново трябва да отбележим романа на Емил Коралов „Чинарите зашумяха“, който според мен е сполука за автора. В този роман нравствените проблеми за нашето съвремие са център на фабулното раз-

витие. Писателят не е изолирал тези нравствени проблеми в самоцелен възел, а ги е вложил в цялостната тъкан на ежедневния живот. И тъкмо сред дребните грижи на хората те се открояват и изпълват с вътрешен смисъл. Емил Коралов не е успял да избегне една от честите схеми за намиране на развръзката и възтържествуване на правдата, срещана както в нашата, така и в съветската белетристика от „Битка по пътя" на Галина Николаева до „Късче небе за трима" на Рангел Игнатов: непременно се явява анкетна комисия или висш държавен ръководител, който леко разрешава нравствените проблеми и правдата възтържествува. Но в романа на Емил Коралов тази схема е раздвижена и подпомогната от развитието в характерите на някои от героите.

Тук писателят поставя редица въпроси, които често се избягват, когато се говори за нашия съвременник: например за страха, за това, как двуличието, кариеризмът и подлостта проникват в характерите не само на редовите работници, но и в характерите на онези ръководители, които трябва да служат за пример. Авторът не кокетничи със своята гражданска смелост и всички тези въпроси не ги използува, за да прикрива художествени слабости.

Непринудена творческа свобода откриваме дори в подбора на героите. Найден Калинков например, този, който стои в центъра на композицията и който е носител на нравственото начало, е обикновен стар учител, скромен и тих човечец, но с изострена човешка и партийна съвест. Смелостта в обществените борби тогава, когато има на какво да се опреш, не носи големи рискове и губи от етичната си стойност. В такива случаи понякога тя може да бъде израз на лична амбициозност. Калинков разчита преди всичко на своята комунистическа съвест. Знае, че ще бъде смазан. И бива смазан.

Но нас ни интересува повече младият човек, неговият син Любен Калинков. Той е журналист, който се бори за правдата, енергичен, смел човек. В съвременната ни белетристика вече няколко пъти сме се срещали с подобни герои. Да споменаваме ли например новелата „Зеленото разсъмване" на Константин Колев. Любен Калинков като образ е по-блед от образа на баща си. В борбеността, честността, духовната младост той му отстъпва. Бащата и синът се борят за една и съща кауза. В борбата им ние не откриваме някакви непознати черти от образа на нашия съвременник. По-интересно е отношението на младия Калинков към Елена Мерджанова — героиня в романа. И тук именно съзираме нещо по-живо, характерно за съвременната любов между младите, въпреки че действието се развива в едно малко провин-

циално градче, където новото и старото се примесват в амалгама с твърде неизяснени контури. Без да се спирам подробно на развитието в характера на Елена, искам да изтъкна само, че тя вече е любовница на женен мъж, директор на завод, най-върлия противник на Калинков, и то дълбоко нечистоплътен в морално отношение. Калинков знае това и въпреки всичко се оженва за Елена. Тук правдиво е уловена способността на съвременния млад герой да надживява някои скрупули и да преценява хората не само с оглед на миналите им прегрешения, но преди всичко какво представляват като характери и как ще се развиват. Нещо, което също е ново и като социално явление след периода на култа към личността, и като нравствена проблематика.

Естествено, както вече изтъкнах, нямам възможност да се спирам на всички млади герои в нашата белетристика, нито на разновидностите в тяхното обществено проявление. Интересно би било обаче с оглед на нашата задача да се хвърли поглед и на младия човек като пътешественик, защото освен че пътуванията са белег на модерния живот, но те дават възможност за някои интересни съпоставки и проблеми, свързани с облика на съвременника ни.

В нашата белетристика все още нямаме цялостни образи на герои пътешественици, мореплаватели, летци и пр. по простата причина, че самата същност на народа ни е била свързана със земята. В замяна на това, макар и малко, но вече имаме няколко хубави пътеписа, които ни дават възможност да надникнем и в тази област. Последният от тях е „Неосветените дворове“ на Йордан Радичков. В творбата си белетристът разкрива своите преживявания през време на пътуването му из Сибир.

Този пътепис никак не прилича на хронологичните описания, с които сме свикнали да се срещаме, изпълнени с дати, исторически справки и географски наименования или пък с шаблонни фрази за възхвала, ако се отнася за социалистическа страна. Тук става дума за разкриване облика на онзи, който пътува, за разкриването на неговата собствена личност в съприкосновение с една нова и непозната обстановка, за интересните асоциации, които непрекъснато бликат, за образа на родината, видяна отдалече в друга перспектива, и в този смисъл — за патриотизма.

Истински хубавите пътеписни книги, които са толкова малко, са изпълнени с поезия, с много и интересни проблеми и преди всичко с вечния конфликт на двете основни диалектически противоположни начала: на Одисей и на Пенелопа. Този конфликт избухна с нова сила в съвременния технически век на безконечните пътувания. Припомнете си само след Улис на Джойс в колко

превъплъщения се е явил образът на съвременния Одисей в литературата?

В пътеписа на Радичков откриваме много черти от най-хубавото в неговия творчески облик: способност за оригинален поглед, пъргавост на въображението, богата асоциативност, впечатлителност, живи емоционални реакции, свежа романтичност и едновременно интелектуална условност и пр.

Нямам за цел да разглеждам пълно и цялостно творбата на Радичков, която според мен е сред хубавите му творчески сполуки. Но в случая нас ни интересува как този млад човек, българин от село Черкаски, минава през света, през една нова и непозната за него действителност, където се ражда един нов и стихийно силен в своята първична мощ живот.

И интересното в книгата най-напред са именно редицата контрасти, които трябва да изживее младият пътешественик. Той идва от една малка страна, а се изправя пред най-безконечната, където пространствата се сливат с безкрая. Той идва от топла, южна, мека страна, а се втурва сред суров, смръщен климат, който вковава тялото и държи в напрежение сетивата. Той идва от един разнообразен, вечно променлив пейзаж, винаги обагрен с всички нюанси на синьото и зеленото, а се изправя сред еднообразието на бялата равнина, която покорява дори тъмната мъжественост на боровете. Тук безконечността, белотата и еднообразието се сливат с абстракциите на модерното мислене. Проблемът за времето добива нови измерения в досег с почти космичните пространства.

Радичков е пътувал и на Запад, видял е Париж, старата европейска култура и другия облик на съвременността. Ето отгде между другото се раждат условно стилизираните, но и непосредствено първични образи, които неочаквано се явяват сред това безспирно преливане на спомени и впечатления. Авторът ни припомня за каторгите в Сибир през различни времена и епохи и за дълбоките страдания, сгрели северните ледове. Той ни кара да се срещнем със странната плетеница между фантастичната легенда и най-точните математически изчисления, със северните груби ловци и учените от Новосибирск, които изпращат ракети към звездите. Всичко това е огрято от интензивността на един богат вътрешен живот. Чувствителността на съвременния човек, склонен към обобщенията на авиаторския поглед и към микроскопичността на белетристичното зрение, се слива с интересна сплав. И заедно с това една условност, която непрекъснато извира от конкретното.

Това, че младият българин се е намерил сред нова и съвсем различна обстановка, кара неговата нравствено оцветена мисъл, набъбнала от емоции, често да ни припомня за селското момче от Черкаски. В унеса на политналото въображение ненадейно зазвучават иронични тонове, проблясва трезва усмивка.

Аз винаги съм вярвал, че най-добре пътува този, който не забравя своята родина. Космополитът е лош пътешественик, защото не притежава своя собствена индивидуалност и трудно прониква в индивидуалните особености на страните и градовете. Той се носи като есенно листо от място на място из чуждите родини. Еснафът също е лош пътешественик. Той никога не успява да излезе от своята тясна, ограничена и дребнава обстановка. Той може да обиколи десетки пъти света, защото сега това е модерно, и все пак по нищо да не се различава от неговите бащи, които са познавали само пътя от дюкяна до дома и са обичали да се разхождат неделен ден край гарнизонната военна музика.

Новото в пътеписа на Радичков е, че ние виждаме как нашият млад съвременник умее и да пътува. В най-непривична обстановка той запазва своята българска същност, не се претапя в чуждата атмосфера, но може да разчупи обвивката на малките лични навици, интереси и грижи. Той има усет за чудесното, приказното, защото детското живее в най-дълбоките гънки на сърцето му. А това детско съхранява творческата индивидуалност на човека. Този, който разбира и обича собствената си родина, може да почувствува чуждите родини и да различава под привидно еднообразната им външност индивидуалния облик на градовете и хората, които среща по своя път.

В този пътепис Радичков показа нашия млад съвременник в нова светлина и ни кара да почувствуваме как гледа той към широкия свят и как, когато е далече от родината, тя е най-близко до сърцето му. И заедно с това дълбоката му обич към съветските хора, обрисувани по нов и интересен начин.

* * *

Когато хвърлим общ поглед на младия герой в нашата съвременна белетристика, виждаме как той е отразен с различни свои страни, от различна гледна точка, съобразно с творческата индивидуалност на отделните автори. Всеки белетрист по своему разкрива различните мисловни и емоционални конфликти у младия човек, слага свои щрихи върху неговия образ. И когато ги съберем, получаваме по-цялостен портрет. Разнообра-

зието в тълкуването образа на съвременника не е слабост на нашата белетристика дотолкова, доколкото не се заобикалят големите обобщения. То показва богатство на стиловите и изразни средства у отделните творци, както и разнообразната душевност на младия човек, който така властно завладя живота и литературата ни.

Като изследваме образа на младия герой, ние имаме възможност да разкрием някои нови тенденции в белетристиката ни, характерни за последните години от нейното развитие и дошли като реакция на известна скованост през култовските дни.

В този смисъл трябва да обърнем внимание на засиления интерес към вътрешния свят на героите, който разкрива доверието на автора към тях. Моралната проблематика не само че не се заобикаля, но и не се разглежда самоцелно, нито се откъсва от производствената, а се слива с жизнените въпроси, с най-значителните социални явления в съвременния ни живот. Това дава възможност на талантливите автори да проникнат по-дълбоко в душевността на младия човек и да ни покажат зараждането на душевните процеси, сложността и противоположността на мотивите, които често се борят в една човешка душа, богатството на асоциациите, дълбоките промени, които животът изисква от човешките характери. Понятията положителен и отрицателен герой, често свързани само със социалната същност на образа, а не и с неговия вътрешен свят, се обогатяват. И това е естествено, защото понякога в един и същ герой може да се борят различни тенденции, да се сливат в безброй комбинации и нюанси, за да се очертаят най-после контурите на характера. Нека си припомним за героите на Андрей Гуляшки, Богомил Райнов, Камен Калчев, Йордан Радичков и др.

Въпреки сложността на душевните изживявания, на преливането на асоциациите в така наречения душевен поток, въпреки условността понякога на интелектуалната обрисовка на героя човешкият характер почти винаги се запазва. В това отношение нашите белетристи в голямата си част не са се поддали на някои упадъчни модни влияния. Унищожаването на характера или размиването на неговите ръбове от душевните процеси, или абстрактната му дематериализация по същество водят към дехуманизация на литературата.

Някои наши белетристи разчупват традиционната описателност и хронологичност, стремят се да говорят на ти с читателите и не се плашат от различните публицистични и лирични отклонения, които изпълват творбите не само с изповеден тон, но и с обществен нерв, с поетично звучене. Ненужно е да подчерта-

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

вам, че често засилването на личното начало в прозата е израз на нуждата от по-голяма свобода при общуването с читателите и по-голяма самостоятелност при разкриване концепциите на автора.

По-разнообразна, по-гъвкава и в същност по-близка до живота ни става нашата съвременна проза. Проблемите за типизирането и за жизнената правда се очертават в по-нов аспект, без с това да губят своя смисъл и своето обществено звучене. По този начин естествено и непринудено се идва до големите въпроси на социалистическия хуманизъм, както и взаимоотношението му с народността и партийността.

Няма да изброявам всички насоки и тенденции, които разкриваме в развитието на нашата белетристика при изобразяването на младия герой. Важното е да се изтъкне, че тези промени дойдоха и идват не само вследствие на разкрепостяването от догмите и схемите, вследствие на нахлуването на творческата атмосфера в литературата след Априлския пленум, но и благодарение на нуждите на самия живот, с когото тя свободно кореспондира, благодарение на решителната намеса на младия герой.

Неговата богата душевност, сложност в изживяванията, влиянието на цялата разнолика духовна атмосфера, която сме свикнали да наричаме съвременност, всичко това налага на писателя по-големи изисквания, по-голяма задълбоченост и по-голямо богатство и гъвкавост на изразните средства.

Но съществено за нас е: героят от живота познава ли своите черти в тези младежи, които изпълват творбите на нашите белетристи, и доколко те съумяват да заживеят свой собствен живот.

Един от най-интересните въпроси, които вълнуват не само писателите, но и социолозите в капиталистическите западни държави, е за взаимоотношението между егоистично-консумативното и обществено-творческото начало в душевността на младия човек.

Ние знаем, писано е толкова много за нихилистичните стремежи към удоволствия, за силата на вещите, които унищожават духовността, за превъплъщенията на еснафщината при модерната механизация на живота, за отчуждението и самотата на младия човек сред тълпата от работещи и веселещи се хора, за страха от бъдещето. Известно е, че алчната жажда за развлечение често прикрива дълбок песимизъм, зациментирване в настоящия миг, подъл страх от бъдещето. Няма по-страшен песимизъм от безверието на веселещите се. Насладите и развлеченията най-бързо остаряват, огрубяват душата, изпразват я от емоционалното ѝ съдържание и унищожават човешката индивидуалност.

Срещат се и у нас млади хора, които предпочитат да се радват на плодовете, без да се грижат за тяхното създаване, за които въпросът „как" е по-важен от въпроса „защо". Как да си наредиш живота с малко труд, да живееш хубаво сякаш трябва да замести вечния въпрос на младостта и на духовно младия човек — защо, — плод на вечното творческо съмнение, безпокойство и вяра, от които се раждат научните открития и вдъхновени творби. И още по-нататък: дали е по-важно заради спокойния хубав живот да пожертвуваш най-хубавото в себе си или пък заради най-хубавото в себе си да пожертвуваш хубавия живот.

У нас също има и хулиганствуващи млади хора, и доносници, и обюрократизирани още в началото на жизнения си път, и тържествуващи сноби и пр. Всички тези прояви са плод не само на влияния от миналото, но и на различни сложни причини, на които не е място тук да се спираме. Но те в никакъв случай не са характерни за цялостния живот на младежта. Затова все още не са намерили сериозно и задълбочено изобразяване в съвременната ни белетристика.

Както видяхме, някои от нашите белетристи се борят срещу схематизма, догматизма, кариеризма, модерните превъплъщения на еснафщината. И се борят не само с тезиси, но с художествения стремеж за обогатяване вътрешния облик на литературния герой. Този стремеж за разкриване богатството на личността е най-хубавото достояние на най-добрите ни писатели. Защото догматикът от култовски и от авангардистичен произход воюва тъкмо с богатството на човешката индивидуалност, с човешките вълнения, които я оцветяват. Когато се докоснат до безкрайно нюансирания свят на емоциите, догматично устроените умове усещат своето безсилие. Чувствата проникват в тъканта на най-дълбоките мисли, дават тласък в полета на най-смелото въображение. Чувствата са винаги конкретни и не се побират нито в калъфите на догмите, нито зад етикетите на класификациите. Неслучайно в новелата на Богомил Райнов „Пътища за никъде" професорът кариерист Стоев атакува Петър Александров, загдето се занимава с човешките вълнения. И неслучайно Стоев така лесно излиза победител. Догматиците са по-малко чувствителни и следователно по-борбени. Тяхната кожа е по-плътна и е прикрита от ризница, изплетена с готови фрази, принципи, цитати.

Ето защо, когато воюват за по-голямо вътрешно богатство на своите герои, нашите белетристи се стремят не само към жизнената правда, но и към пресичане пътя на дезиндивидуализацията и дехуманизацията — една от най-големите опасности изобщо за литературата като творчество.

Проблемът за отношенията между поколенията и особено за враждата между поколенията у нас не е поставен с острота от белетристиката, защото не е поставен с острота и в живота ни. Ние виждаме как този проблем е разгледан в творбите на автори като Павел Вежинов, Ст. Ц. Даскалов, Емил Манов, Дико Фучеджиев, Драгомир Асенов и др. Несъмнено поколенията не си приличат едно на друго и понякога не се разбират, но не по важните и съществени въпроси на нашия живот.

И ако трябва да обобщим, нужно е да подчертаем, че у нас не поколенията воюват помежду си, а творците, носителите на обществен заряд, на стремежа към развитие, с представителите на старото, ретроградното в социален и духовен смисъл. И това е най-характерно за настоящия етап от развитието ни. Тези конфликти са най-важни и те са отразени относително най-пълно в белетристиката ни. Ето защо често люти противници стават преди всичко представителите не на поколенията, а на различни обществени групи и главно различно устроените характери.

И тук навлизаме в някои от най-съществените въпроси. Разкриване богатствата на отделната личност, взета в разнообразните условия на нейното битие, показва както духовното израстване на нашите младежи, така и новите условия на социалистическите колективи. Защото само богати творчески индивидуалности могат да образуват истински колектив. Колкото повече хората се обезличават и губят както вътрешното си богатство, така и ръбовете на характера, толкова повече зъзнат в духовна самота сред големите човешки групи.

Обезличаването на младежите и уеднаквяването на духовната им структура не създава колективи, а отчуждения. Както, от друга страна, и амбициозният индивидуализъм никога не е в състояние да създаде живото цяло на социалната общност, а само групи, готови винаги да се разпаднат. Ако трябва да отидем към по-грубите форми на проблема, ще видим, че еснафщината, колкото и да се модернизира и технизира, никога не може да пробие клетката на личните егоистични интереси и затова приятелските кръгове тук се формират на основата на общите недостатъци. Схематизмът и догматизмът също са свързани с обедняване на личността и следователно при тях не може да се говори за истински колективизъм.

Ето по такъв начин, като навлезем в дълбината на характерологичните проблеми, ние неочаквано навлизаме и в същината на някои от най-важните социални и естетически въпроси на съвременния живот и на съвременната ни литература.

Ако продължим логически по-нататък, ще видим, че богатството на една личност и разкриване истинските възможности на нейната индивидуалност са свързани със способността ѝ за творческа изява. И то тъкмо в социалистически смисъл. Същността на творческото начало е степенуваната самопожертвователност на една личност в делото и чрез делото за другите, за колектива. Революционните качества на човека, участник в съпротивителните борби, се усъвременяват в нашата действителност чрез революционните качества на човека творец и строител. Тук се крие и тайната на така важния за литературата проблем за измененията на характерите във връзка с измененията на социалните и жизнени условия. Съвременният младеж, който пристъпва към еднообразието в ежедневието на своето дело като творец, идва по естествения и трудно уловим път към героизма на саможертвата — една саможертва без патос и често без релефно очертани контури, но изпълнена с обществен нерв. И ето че се създават в живота ни образи романтични и едновременно жизнено уплътнени, външно еднообразни, прилични един на друг, но вътрешно богати със сложна душевност.

Истинският творец не може без бъдеще, без идеали. Те са атмосферата, в която той е в състояние да диша и живее. И затова по начало е оптимист. Щом създава, той вярва. Един народ, едно общество, което твори, също не може да бъде песимистично. То е бодро, жизнено. Както героизмът, така и творчеството са устрем на настоящето към бъдещето. Както героите, така и творците са мечтатели, реалисти на бъдещето. Мечтата при твореца съществува. Тя се огъва като лиана около стоманения ствол на волята. В този смисъл всяко творчество, дори когато е математика, е пропито с романтика. Ето един от хубавите извори на младежката романтика, която разхубавява живота и го прави годен за подвизи.

И още нещо: истинското творчество е храброст. То е излизане извън рамките на проверението, сигурното, навичното. То е стъпване в бъдещето, там, където не е минавано. Всяко творчество носи риск и готовност за неговото поемане. И обратно: истинската храброст е творчество. Храбър можеш да бъдеш всеки път различно и винаги отначало. Храбростта не е занаят. И творчеството не е занаят. Нито сръчност. И то е огрято от постоянно възобновяващата се романтика на началото.

По този начин ние виждаме, че творчеството е антидогматизъм. По своето същество то е противно на всякакъв консерватизъм и застой. И, от друга страна, то е най-висш израз на съвременен деен хуманизъм. Обичта към делото е в същност и обич

към хората. Привидната противоречивост между индивида и колектива у нас се разрешава посредством творческия труд. От „ние“ излиза творческото „аз“, за да се върне чрез творчеството и творческата саможертва пак към „ние“. Чрез чувството за дълг и творчество човек най-лесно се освобождава от своята собствена личност.

И заедно с всичко това творчеството само по себе си е една нестихваща битка за по-съвършени и цялостни дела, за по-хубав и радостен живот. Истинският творчески труд е способен да превръща обикновеното в необикновено. А за да се дойде до това необикновено, като в атомен реактор трябва да се сгъсти обикновеното, ежедневното. Необикновеното, героичното в труда е само една сгъстена обикновеност.

Има много общо между героизма и творчеството в нашия живот. Те са две страни на този живот, най-хубавото в него, диаметрална противоположност на еснафщината.

На друго място съм говорил по-подробно за характера на героизма у съвременния човек, за творческото начало като социалистически хуманизъм и колективизъм, за връзките и различията помежду им, както и за отразяването им в съвременната ни литература. Искам да припомня само, че в творби като „Мария против Пиралков“ на Атанас Наковски, „Тенекиеното петле“ на Йордан Радичков, „Смърт няма“ на Тодор Монов и много други е отразен по един или друг начин героизмът на нашия съвременник.

Както, от друга страна, в „Празно пространство“ на Георги Марков, „Русалски сънища“ на Ст. Ц. Даскалов, „Почивката на Боян Дарев“ на Любен Дилов, в разказите и есетата на Николай Хайтов и др. са отразени превъплъщенията на творческото начало в съвременния ни живот. Разбира се, точна граница между тях и тук трудно може да се прокара.

Накрая, когато се говори за творческата същност на съвременния младеж като основен негов белег в живота и литературата ни, необходимо е да се подчертае ролята и значението на нашия обществен и естетически идеал. Той става вътрешна същност на характера, оцветява го, без да го прави едноцветен. Чистотата на идеала може да се омърсява от несъвършенствата на човешките души, но идеалът притежава романтичното свойство да възвисява човека. За истинските младежи на нашите трудови обекти той не е нито лозунг, нито учебен предмет, нито отвлечена формула, а жива същност. Той се пресътворява в изостреното гражданско съзнание, в критичното чувство, в творческото безпокойство и непрекъснато дирене на нови средства и пътища за пости-

гане на все по-големи и по-големи успехи, в активното взаимоотношение с живота.

Ето защо, когато се разкрива връзката между труда и характера на най-добрите от нашите млади съвременници, в същност би трябвало да се говори за връзката между творческия труд и обществения идеал.

* * *

Ще завърша с това, с което започнах. И писателят е длъжен сега повече от всякога да бъде творец, което ще рече да умее да създава живи хора, да им вдъхва душа, да нарежда своите герои сред редиците на младежите, пред редиците на младежите, за да ги вдъхновяват по трудния път на строителството.

А затова е нужно не само писателско майсторство, но и дълбока обич, вяра, способност за себежертва. Най-трудно се създават живи хора. Това в същност винаги значи да бъдеш творец.

Младежите очакват нови свои връстници, дошли при тях от книгите, изпълнени с жизненост, с правдивост и сила.

Тук се крие големият дълг на нашите творци от литературата ни. Тук писателят и читателят се сливат в единното цяло на живота.

ОБРАЗЪТ НА МЛАДИЯ ГЕРОЙ В ПАРТИЗАНСКАТА МЕМОАРНА ЛИТЕРАТУРА

КРЪСТЬО ГЕНОВ

Едва ли може да се оспори фактът, че заедно с романа художествената мемоаристика се явява най-жизненият и най-богатият измежду всички жанрове на съвременната българска литература, очертава се като едно от най-ярките и типични явления в нея. Това свое място и значение тя получава преди всичко от мемоарните книги, очерци, разкази, посветени на въоръжената антифашистка съпротива през Втората световна война и по-точно на героичното партизанско движение. Взети в цялост, тези мемоари представляват широк, правдив и вълнуващ летопис на един от най-грандиозните завои в многовековната история на българския народ. Голямото историческо съдържание тук често намира съответен мемоарно-художествен израз, историко-документалният материал оживява и заговаря с читателя чрез формите и похватите на един увлекателен белетристичен жанр.

Авторите на тези мемоари са непосредни участници в описваните събития, разказват главно за лично видено и преживяно — обстоятелство, което естествено повишава интереса и увеличава доверието на читателя към тяхното повествование. Художествената партизанска мемоаристика иде да отговори на една национално значима и исторически закономерна потребност на победилия в социалистическата революция трудов народ, доловена с дълбоко прозрение още от Никола Вапцаров в неговото бележито стихотворение „История“:

Но разкажи със думи прости
на тях, на бъдещите хора,
които ще поемат поста ни,
че ние храбро сме се борили. . .

Онова, което научно-историческото повествование не ще изобрази вън от общите „контури“ (тъй като не е и негова пряка задача), ще го извърши мемоарното повествование, а именно — да

покаже самата конкретна картина на историческите борби, да нарисува живия борец, участник в тези борби, с неговия душевен свят и интимни тежнения, да оживи „простата човешка драма“ на тази величава, преломна епоха. По такъв начин — чрез художествено изображение — голямото, важното историческо познание придобива несравнено по-непосредствено, по-масово, по-неотразимо идейновъзпитателно въздействие върху следващите поколения, сродява ги по-осезателно и трайно с героиката и красотата на великата битка за победата на животворящите идеали на социализма и комунизма. А това е така, защото участниците във въоръжената антифашистка борба до най-висока степен носят в себе си духа на историческата епоха. Компонентът на художествеността се налага тук от самата същност на мемоарното изображение, от самата жанрова форма преди всичко, а след това от авторовия стил.

Както е известно, в партизанското движение у нас като бойци и ятаци участвуваха не само калени мъже и смели жени, но и голям брой младежи и девойки, та дори и деца. От досегашните проучвания (главно в Музея на революционното движение в София) то започна като организирана четническа борба на възрастни комунисти, активни революционери и безпартийни антифашисти, за да завърши при масово участие на младежи и девойки, предимно ремсисти. В навечерието на Девети септември делът на младежкото участие в партизанското движение възлиза приблизително на 70 процента. Нищо чудно при такова положение, че в партизанските мемоари толкова често се говори за бойци и ятаци младежи и девойки, че дори редица автори на такива книги са младежи по онова време (М. Яворски, Г. Йовков, К. Маринов, Вес. Андреев, Сл. Георгиев, Т. Тодоров, Хр. Горов, М.Стефанов), че има доста мемоари, в които преобладават образите на младежи или даже изцяло са посветени на партизани ремсисти, като например „Другари на орлите“ от Сл. Георгиев—Станой, „Партизанската майка разказва“ от Р. Андреева, „Ще ви разкажа за моя син“ от Ц. Чонос, „Партизански спомени“ от Сл. Трънски и др.

Трябва също така да се има пред вид и друго обстоятелство: младите бойци от партизанските отреди тъй бързо възмъжават, че твърде скоро почти напълно се изравняват по неустрашимост и героика с по-възрастните си събратя по идеали и оръжие. Казаното в това отношение от Димитър Горостанов може да се прочете във всички партизански мемоари, макар в различни форми: „Суровият партизански живот ни направи други. Ние растяхме, възмъжавахме, калявахме се в жестоката борба срещу фашизма. . .

Тя се развива бързо, стремглаво и всичко отминава като на филмова лента. Остават обаче дълбоки, незаличими следи в сърцето и душата на живия човек, който за една година възмъжа и доби опита. . . на десетки години, на век."[1]

Образът на този бързо и стремглаво възмъжаващ младеж (моралният облик и героика на младежа партизанин и ятак) е нарисуван правдиво и широко в множество мемоарни страници. И може смело да се каже, че той е едно от най-хубавите и безценни постижения, едно от големите завоевания на нашата художествено-документална белетристика. Въпреки някои свои специфични черти, по основа този образ съвпада с образа на възрастните участници във въоръжената антифашистка борба. Ето защо просто неизбежно е при неговото характеризиране и оценка да се изхожда от общата характеристика на борeца от партизанското движение.

В нашата художествена мемоаристика партизани и ятаци са обрисувани като синове и дъщери на трудовия народ — със здраво гражданско и патриотично чувство, с високо, комунистическо съзнание за обществен дълг и отговорност, които под въздействието на изострената историческа обстановка и под влияние на разяснителната работа и политическата борба на комунистическата партия не само грабват оръжие за изгонване хитлеристките окупатори от своята родна земя, но се обявяват решително и против монархо-фашисткия режим, и против капиталистическата система изобщо. Това са работници и селяни, мъже и жени, младежи и девойки — комунисти, ремсисти, безпартийни, — хора, за които през време на немското нашествие в Съветския съюз великият проблем за революционно преустройство на социалния строй в света се превръща в основен и съдбоносен въпрос на техния собствен живот. Това са обществени дейци и революционери, които дълбоко и ясно съзнават, че воюват на един фронт, в името на едни и същи идеали заедно с освободителката на народите от игото на фашизма, империализма и капитализма — Съветската армия. Тях ги окрилява убеждението, че продължават при нова обстановка и при по-висок исторически етап борбата на бащи и братя от Септемврийското въстание, на революционните демократи от епохата на Априлското въстание, та дори и героиката на легендарното хайдушко движение.

Патриотизмът и революционно-хуманистичното чувство у героите от въоръжената антифашистка борба имат дълбоки национални исторически корени, черпят живителни потици от ярко изявените през вековете народни добродетели. „Колкото повече

[1] Д. Горостанов, Година, равна на век, С., 1960, стр. 160.

опознавам историята на нашия народ — изповядва Йорданка Чанкова, — толкова повече го обиквам, толкова повече расте възторгът ми от героизма и неукротимия дух на народа ни да побеждава в името на справедливостта и правдата."[1] Изобщо това са революционери патриоти и интернационалисти с широк исторически поглед за обществената действителност и ново, социалистическо съзнание, кръвно свързани с работническата класа, с трудовия народ и техния идейно-политически авангард — комунистическата партия, — всеотдайно верни на вековния народен идеал за вечна дружба и единство с великия руски събрат, с могъщия и непобедим съветски народ. По идеен свят и социалнохуманистичен патос това са пълноценни носители на чертите, които отличават исторически най-прогресивните хора на нашата преломна епоха, хвърляща мост от класовото към безкласовото общество.

Но художествено написаните партизански мемоари разкриват не само идейно-политическия, а и морално-психологическия облик на борeца против фашизма и капитализма, включително характерните признаци на вдъхновяващия ги нов естетически идеал. Техният духовен свят се изгражда от следните най-общо набелязани черти: любов към живота и човека на труда, към свободата и обществения прогрес, вяра в човека и щастливото бъдеще на човечеството по пътя на демократическото и социалистическо развитие; окрилящ романтичен копнеж по радостен, творчески, социалистически труд и строителство на култура, стимулираща към всестранен разцвет човешката личност, осигуряваща ѝ максимално разгръщане на творчески, хуманистични пориви и най-широки перспективи за човешко благополучие; оттук тяхното преклонение пред героичното, благородното, красивото в делата и мислите на човека, на борeца и твореца колектив, възхищението пред хубостите на родната природа, към славното историческо минало, към безценното народно поетично и музикално творчество, към всичко, което подхранва и възвисява достойнството на човека като човек и най-смелите му мечти за изграждане на един друг свят — на радостен труд, човешко братство, всеобщ прогрес и щастие.

Естествено тук става дума за истинските, типичните герои от въоръжената антифашистка борба, за онези, които изнесоха на плещите си страшната, но славна четиригодишна битка срещу фашизма и капитализма и които с могъщата подкрепа на съветските воини я доведоха до историческата победа на Девети септември. Никакво вътрешно родство с тях нямат случайните, не-

[1] Загинали, те пак живеят, С., 1952, стр. 46.

устойчивите, слабохарактерните пришълци в партизанското движение, които обикновено още в годините на борбата завършваха с печален и дори в отделни случаи с позорен край.

Към дадената обща характеристика на партизанина и ятака, в една или друга степен валидна и за младия участник в историческия двубой с фашизма и капитализма, ще се опитаме конкретно да набележим онези черти от неговия образ, които са присъщи в най-голяма мяра именно на младия герой или които открояват на общия фон неговия *индивидуален облик*, неговото специфично очарование. Тези черти се определят преди всичко от самата възраст на младия партизанин и ятак — от качествата на ремсовата младост с присъщата ѝ склонност към най-чист идеализъм и безкористие в борбата за високи обществени и човешки идеали, с поривите на борческия ентусиазъм и героична романтика в устрема към свобода и правда в най-широки обществени мащаби, със способността за подвизи и саможертва в името на тези идеали, най-сетне с волята да изпълнят по най-достоен начин драговолно поетия патриотичен и социален дълг към трудовия народ, към РМС, към комунистическата партия. Нека не забравяме при това, че в тяхното съзнание особено живо и внушително изпъкваше историческият път на РМС и партията, осеян с окървавените легенди на революционната героика, с неотразимото очарование на един възкръсващ от собствените си пламъци могъщ феникс на пролетарската революция. . .

Тук може да се приведат много и много ярки примери.

Така, като говори за по-особеното поведение и роля на младежите в партизанското движение, за тяхната „линия" — борбата да се води *най-активно*, Слави Чакъров им прави следната обща характеристика: „*Младежите* бяха *горещ* народ. . ."[1] А Славчо Трънски изтъква не само „по-ентусиазираното" отношение на младежите партизани към революционната борба, но определя това отношение и направо като истински „романтизъм", роден от представата за гигантския исторически двубой със стария свят.[2] Твърде показателен в това отношение е и случаят, разказан от автора на мемоарите „Стъпка в стъпка". Пред група младежи партизани новаци командирът на бригада „Чавдар" Стефан Халачев им декламира (за политическо-психологическа подготовка) свое стихотворение, завършващо с лозунга:

Не скърбете! Бодро, мили мои,
нов живот без кръв не се строи!

---

[1] Сл. Чакъров, В огъня, С., 1959, стр. 356.
[2] Сл. Трънски, Неотдавна, стр. 51.

И спомня си авторът на книгата: „*Последните думи* от стихотворението *грабнаха сърцата ни.*“[1] Възвишената по националния си и общочовешки смисъл революционна борба именно „грабва сърцата“ най-вече на младежите антифашисти. Тя ги увлича особено с патоса на гражданската героика и романтичната красота на саможертвата. Поради тези причини, както свидетелствува същият автор, и той, и младите му другари на път за хайдушкия Балкан „*повече от всякога*“ живеят и тръпнат с паметните думи на великия поет войвода Христо Ботев:

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира . . .

Авторите на партизански мемоари изтъкват не един случай, когато дори годни да носят оръжие партийни членове отказват да се включат в партизанските отреди. Ето как обяснява такива откази младият Спартак от отреда „Антон Иванов“: „Та може ли да бъде иначе? Те са свързани със земята, с картофите, с ливадите, с горите си. Наистина това са малки парчета земя, но за тях са много. Те имат своите деца, добитък, стряха над главата си. А какво им предлага партията? Сурова партизанска борба, скитане из гората, схватки с въоръжен до зъби враг.“ И много още изпитания. А ние, т. е. младите, подчертава Спартак, „ясно разбирахме трудните задачи, които ни се възлагат, лишенията, които предлага партизанският живот, и въпреки всичко гледахме смело крайната цел в борбата.“[2]

Естествено казаното съвсем не трябва да се разбира в смисъл, че младите стоят по-високо от възрастните партизани в съзнаването и изпълнението на своя дълг към партията и народа. Тук се касае само до предимствата, които им дава младата възраст, необвързана още с тежки грижи и задължения в живота. Безспорно по-величав е подвигът на онези, които въпреки такива драматично задържащи ги грижи и задължения се включват в борбата при първия призив на партията. Към такива по-възрастни свои събратя неслучайно сами младите хранят най-силно доверие и уважение, имат ги като свои учители, като яка опора и вдъхновяващ пример в борбата.

Множество мемоари свидетелствуват какво дълбоко, неотразимо възпитателно въздействие упражняват върху младежите партизани и ятаци (в духа на социалистическия морал и героика) комунистическата партия и РМС. Струва ми се, че обикновено в тези крайно интересни епизоди по особено ярък и жизнено прав-

[1] Т. Тодоров - Червения, Стъпка в стъпка, С., 1967, стр. 46.
[2] Хр. Горов, Верни до смърт, С., 1951, стр. 27.

див начин изпъква образът на младия герой в съвременната наша мемоарна белетристика, издигат го като високо постижение в цялата наша литература. Така например младият Живко, новак партизанин от отреда „Антон Иванов", е толкова плах и неуверен в началните си партизански прояви, щото „по-старите" му другари се шегуват по следния хапливо-остроумен начин с него: „предлагат" като най-подходящ над гроба му един ден да се сложи такъв надпис: „Шт! Тихо! Тук почива Живко!" Не след дълго обаче този „страхлив" млад патриот антифашист се превръща в смел боец и истински герой.[1] „Искра — разказва авторът на „Героични дни" — беше нежно девойче, ниско, пълничко. . . Будеше у всички ни съчувствие като към нежно същество. . . „Не ме третирайте като дете, другари! Това ме обижда много — възразява тя." И в Балкана Искра не искаше в нищо да остане назад. . . Кали се и стана прекрасна партизанка."[2] „Гледах Пожарски — разказва подобен случай Слави Чакъров, — като се стремях да намеря прилика между безгрижния ученик от миналата година: една сурова партизанска зима беше изменила младежа до неузнаваемост." [3]

Нека отбележим при това, че основна черта на тези така бързо възмъжаващи млади хора и толкова често проявяващи удивителен героизъм си остава най-естествената скромност — скромността на ремсиста, всеотдайно предан на партията и народа. Така например, когато бойните другари на ремсиста Любчо предлагат да го провъзгласят за „герой на отреда", та да бъде с поведението и подвизите си „пример за всички останали", той съвсем неловко и някак неприятно сконфузен отклонява предлаганата му изключителна чест: „Чак толкова пък. . . Та нали всички ние. . ." И заключава, коментирайки случая, самият разказвач: „Гледах звездите. . . и си мислех: наистина, нима нашият живот е героичен? Ние просто постъпвахме така, както бяхме длъжни да постъпим."[4] В книгата си „По долини и балкани" Кьньо Маринов описва живо първата си среща като партизанин със своята майка. Обзета от непреодолима любов и жалост, майката просто го оплаква „като на умряло". А той въпреки своето дълбоко синовно чувство я прекъсва с такъв укор и утешение: „Стига си хленчила, де! — скарах ѝ се аз. — За всичко намираме колай." Каква е обаче обстановката, при която живее и се бори отредът, и какъв „колай" намират за справяне с жестоките трудности и опасности — това става ясно малко по-

---

[1] Г. Йовков, Патриоти, ч. I, С., 1953, стр. 209.
[2] Г. Гюлев, Героични дни, С., 1955, стр. 180.
[3] Сл. Чакъров, В огъня, стр. 529.
[4] К. Донев, Потомци на Ботев и Левски, С., 1959, стр. 200.

нататък в разказа на мемоариста: „Смъртта дебнеше на всяка крачка, зад всеки храст и не се знаеше дали ще имаме щастието да се видим пак.“ Ето защо при отделяне на групи или единични партизани ставало нещо като „прощаване“ в отреда.[1]

Изобщо възвишеният идеал на партизанското движение умножава многократно духовните и даже физическите сили на участниците в него, а особено на младежите партизани, ятаци, прави ги често способни на невъзможни при нормални условия подвизи и дела. Ще припомним един от най-чудните измежду дългата редица такива случаи, описан от Аврам Митев. Ремсистът Христо Илиев-Бежанов, от рождение с неразвити един крак и една ръка, движещ се с протеза, става страстно активен ятак. Даже най-изострената подозрителност на фашистката полиция на може да допусне, че този еднорък и еднокрак „инвалид“ при изключително труден терен е способен да пътува с километри нощем, за да носи сведения, храна и оръжие на отреда. А когато другарите му го предупреждават, че все пак той трябва да се пази зорко от предателско око, младият ремсист отговаря с такава героична шега: „. . .А мен и да ме убият гадовете, партията ще загуби половин човек!“[2]

Колкото и невероятно да се струва на пръв поглед, като се има пред вид жестоката действителност на борбата, една от основните черти в характера на партизанина е неговата необикновена жизнерадост, неизчерпаемият му оптимизъм и любов към живота. Тази черта естествено се дължи преди всичко на самата същност на водената революционна борба и на жизнеутвърждаващия дух на комунистическия мироглед, на присъщия му дълбок хуманизъм и революционно-романтичен оптимизъм. Както и трябва да се очаква, в сравнително по-висока мяра и тази черта ние откриваме тъкмо у младежите партизани и ятаци. Описвайки вярно нрава на своите другари, един партизанин ремсист ги характеризира като хора, „влюбени в живота“ — именно поради което те са готови и да умират за него[3] — Живота с главна буква, както се изразява Вапцаров. Тук може да се приведе истинско изобилие от ярки примери. Като разказва как отредът „Г. Бенковски“ посреща Новата година в приоблачните заснежени вълчи скривалища на Стара планина, Иван Зурлов не пропуска да отбележи специално тази склонност на партизаните и особено на младежите: „Ако би могъл човек. . . да се промъкне близо до бункера, където до късно се пееха песни,

---

[1] К. Маринов, По долини и балкани, С., 1953, стр. 66, 69.
[2] А. Митев, Партизанският отред „Гаврил Генов“ С., 1954, стр. 120.
[3] Сб. Ние бяхме партизани, С., 1949, стр. 237.

разказваха се приказки, чуваше се веселият смях, не би могъл да допусне, че тук живеят хора със смъртни присъди. . .“[1]

Действително, както изтъква Веселин Андреев, партизанинът е бил „длъжен“ да бъде „готов винаги за всичко: за изненади, за бой, за тежък глад, та и за веселба“[2].

Съвсем не е случаен фактът, че почти всеки партизански отред има своите любимци — веселяци и шегобийци, чийто остроумен, политически целенасочен и морално-духовно ободряващ хумор често играе роля на истинско оръжие в суровата борба на партизаните. С него особено обичат да боравят младите, и то не само на невероятно „веселите“ партизански вечеринки, но дори в най-трудни моменти на партизанското всекидневие. Кой не би се възхитил от поведението на морално стойки и неизтощимо духовити характери като Бочката! По време на много тежък преход на отреда при дъждовна и кална нощ в планината „само Бочката. . . се прави на непоправим оптимист“ и уверява другарите си, капнали от изтощение: „Топла стая и меко легло да ми дадат, не приемам. Така ми е по-добре.“ Някой иронично и злобно го увещава — продължава мемоаристът: „Ха съгласи се, де!“ Но не, Бочката не отстъпва.“[3] Легендарната ръководителка на РМС Лиляна Димитрова-Блага се шегува духовито, жизнерадостно дори в най-сериозни, опасни положения. И така с това си поведение предразполага към откровеност, увереност в собствените сили, към неустрашима мъжественост.[4] Младият Гранит е представен от Коста Ламбрев не само като „чуден веселяк“ на бригада „Хр. Ботев“, чийто боен дух поддържа в тежки минути с остроумния си и находчив хумор. Гранит и сам съзнава силата на този хумор в подобни случаи. „Веселието, другарю командир — обяснява той обобщено по един повод, — дава сила. След като изиграя едно хоро, кажи ми да разбия скала, ще я разбия.“[5]

Сравнително повече, отколкото на възрастните партизани и ятаци присъща черта на младите герои от мемоарната партизанска литература е саможертвената и строителната социалистическа романтика. С такава романтика комунистическата партия и РМС кърмеха с години душите на младите антифашисти и тя намери широка, възхитителна изява в годините на въоръжената борба. Партизанските мемоари са пълни с епизоди, рисуващи героична саможертва за спасяване на отреда или на отделни другари съпартизани.

---

[1] И в. Зурлов, Записки на политкомисаря, II изд., стр. 180.
[2] В е с. Андреев, В Лопянската гора, С., 1953, стр. 60.
[3] Пак там, стр. 59.
[4] С л. Чакъров, В огъня, стр. 443.
[5] К. Ламбрев, Средногорски партизани, С., 1952, стр. 289.

Толкова чести са случаите, когато партизани и ятаци понасят стоически чудовищни инквизиции при полицейски „разпит“ или с гордо вдигнато чело посрещат самата смърт при разстрел или самоубийство. Неотразимо внушителни са сцените, в които борците патриоти дръзко манифестират моралното и политическото величие на комуниста, и то в самото лице на озверените от своето безсилие народни палачи. . . „Не ще се предам! — заявява на преследващата го полицейска глутница двадесетгодишният ремсист Кръстьо. — Аз ще ви покажа как се мре за партията и за народа!“[1]

Пленен полицай разказва пред партизани от отреда „Антон Иванов“ за предсмъртните инквизиции над заловена от фашистката жандармерия работничка партизанка. „Гледах как измъчват една мома. Разпитваха я. . . Тя мълчеше. Биеха я с приклади по гърдите; припадаше, свестяваха я със сняг и пак я биеха. Тя мълчеше. Най-сетне един от офицерите заби ножа си в окото ѝ.

— Говори, или ще ти избода и другото! — заплаши я той.

А тя му отвърна с окървавено лице:

— Убиецо, извади ми и другото, пак ще мълча!“[2]

Младият Дзержински се самоубива с бомба заедно с тежко ранената си сестра Искра, застрашена от вражи плен, само да не попадне жива в ръцете на фашистката жандармерия.[3]

Както вече се каза, партизани и ятаци водят борба на живот и смърт в името на един мечтан, желан и нужен живот — при социалистическия строй. Оттук и тяхната неуязвима от никакви бронебойни патрони „вяра“ в светлото, достойно и щастливо бъдеще, неизтощимата мощ на окрилящата духа им социалистическа романтика. Един от героите в мемоарите на Славчо Трънски, бай Пешо, обяснява на майки и жени при бойна акция в едно село: „Ти не мисли — обръща се той към една от тях, — че тези хора, които виждаш, искат да мрат или защото им се не живее, са тръгнали да се борят. Не! Тъкмо защото обичат живота, защото искат да го направят по-красив — ето затова. И който от нас оцелее, ще види този живот, ще му се радва и същевременно ще се бори за още по-хубав. . .“[4]

Разбира се, най-често социалистическата романтика тук има „конкретен“ характер, подхранва се от определен исторически пример — строителството на новия живот в Съветския съюз. Младият партизанин Вълo например, съзерцавайки ширналите се

---

[1] И в. Зурлов, Записки на политкомисаря, стр. 92.
[2] Х р. Горов, Верни до смърт, стр. 202.
[3] К. Ламбрев, Средногорски партизани, стр. 345.
[4] С л. Трънски, Неотдавна, стр. 473.

равни поля от връх планината, се унася в горещи мечти за бъдещото социалистическо земеделие: „Видиш ли какво поле имаме. . . Сега то е на богаташите, но тогава ще образуваме колхоз и ще заживеем един живот. . . приказка.“[1] Други млади борци от въоръжената антифашистка съпротива (предимно от градски произход) мечтаят за огромните мащаби на социалистическата електрификация и индустриализация. Политкомисарят Марин просто „вижда“ пред себе си бъдещите социалистически очертания на Пловдивското поле: „Виждам, брат, как утрешните строители издигат в дефилетата високи стени и ги пълнят с чиста планинска вода. Виждам как из дефилетата накацват електрически централи и пращат енергията си из широкото Пловдивско поле. . .“[2]

Изобщо социалистическата строителна романтика е намерила значително отражение в партизанските мемоари, и то най-често при изобразяване интимния, съкровения мир на младите — онези, които са най-силно заинтересувани от бъдещото обществено устройство на родната страна, на света. Съвсем естествено техен идеал е гигантското строителство на социализма в младото отечество на Съветите по онова време.

Заслужава специално отбелязване фактът, че почти всички автори на партизански мемоари в една или друга форма дават израз на убеждението, че без социалистическата героична и строителна романтика мъчно биха били преодолими огромните и нерядко ужасни трудности и изпитания във въоръжената борба срещу монархо-фашизма и капитализма. „Но нима без мечти може да се живее? — запитва се младият партизанин Тодор Тодоров-Червения. — Нима ако не мечтаехме за свободен и щастлив живот, сега щяхме да сме тук“ (т. е. партизани).[3]

Особено показателно в това отношение ни се струва схващането на поета партизанин Веселин Андреев. Според него „романтиката“ в живота и борбата — това е „другото име на младостта“, „духовната човешка пролет“, „това е големият живот“, свързан неделимо с „голяма идея и дълбока вяра в нейната правота“. Нейни „опори“ са „ентусиазмът, идеализмът, безкористието, верността в дружбата, доблестта, чистотата на морала“. Изхождайки от истината, че „всяко време си има своята романтика“, Веселин Андреев характеризира като истински „романтици“ пионерите на социалистическото работническо движение в България, и то като „крилати романтици, по-трезви от всякакви пълзящи „реалисти“. Ето защо и техните

---

[1] К. Маринов, По долини и балкани, стр. 131.
[2] Хр. Горов, Верни до смърт, стр. 167.
[3] Т. Тодоров-Червения, Стъпка в стъпка, стр. 50.

верни потомци, новите хора у нас, той вижда просто „заредени с всемогъщия взрив на човешката, комунистическата романтика“[1].

Именно такива качества на ума, волята, сърцето образуваха онази чудодейна сплав, наречена партизанска романтика, срещу която по думите на поета са безсилни всякакви „бронебойни“ оръжия.

Това са най-общо набелязани главните черти, с които се изявява образът на партизанина и ятака в нашата художествена мемоаристика. Смело може да се твърди, че този образ представлява голямо и ценно завоевание на цялата наша литература изобщо.

Що се отнася до художествените структурно-композиционни и стилни похвати, с които авторите на партизански мемоари си служат при обрисовката на младия участник във въоръжената антифашистка борба, трябва да изтъкнем, че те са характерни изобщо за художественото мемоарно повествование. Обикновено тази характеристика се прави чрез отделни епизоди, та добива най-често облик на мозаично изображение. Мемоаристите партизани схващат своята писателска задача по правило в такъв смисъл — да поднесат на читателя една непосредна, жива и реалистично-документална картина на борбата, да я представят в нейната дълбока същност като преломен исторически процес и в тази картина на съответни, хронологически определени места да включат типични за даден герой епизоди от неговото участие в борбата. Цялостна, многостранна характеристика намираме в онези книги, които имат характер на автороман или биографична повест, каквито са „В името на народа“, „Мургаш“, „Неотдавна“, „В огъня“, „Партизанската майка разказва“, „Ще ви разкажа за моя син“ и др.[2]

В резултат на своите творчески усилия авторите на партизански мемоари дадоха на поколенията цяла галерия правдиво и живо нарисувани образи на младежи, участници във въоръжената борба за национална свобода, за демокрация и социализъм. Това са образи сами по себе си значителни като художествено постижение и с нищо незаменими образци за комунистическо възпитателно въздействие върху подрастващите поколения. Те спомагат извънредно много на всички, които искат да си изяснят основните черти на положителния герой в съвременната наша обществена действителност. В това отношение те предлагат на писатели, художници, музиканти и др. и една богата рудница от безценен жизнен материал за творческо пресъздаване.

---

[1] В е с. Андреев, Избрано, т. 2, С., 1968, стр. 267, 273, 274, 276 и др.

[2] Вж. по този въпрос К р. Г е н о в, Нашата мемоарна литература за занското движение, С., 1958, стр. 104 и сл.

ЗА НЯКОИ ЧЕРТИ НА НАШИЯ СЪВРЕМЕННИК В МЛАДАТА НИ ПОЕЗИЯ

МАГДАЛЕНА ШИШКОВА

Да се обсъжда проблемът за младия герой в съвременната българска литература в същност означава да се анализира нейната актуалност, нейната съзвучност с жизнените и насъщни въпроси на нашето динамично съвремие; да се разкрива умението на днешния творец на художественото слово да пресъздава новата действителност от позициите на една възвишена комунистическа нравственост, на разкрепостени естетически принципи и ясен политически идеал. Образът на съвременника в литературата съсредоточава новите тенденции в общественото развитие, приобщава ни към богатата проблематика и остра конфликтност на днешната епоха и същевременно ни дава възможност най-пълноценно да осмислим живота в две посоки — към миналото и към бъдещето.

Чрез образа на съвременника най-недвусмислено се разкриват идейно-етичните устои на новия художник, най-непосредствено се изявява неговото действено отношение към съвременността, неговата партийност, неговите граждански стимули, творческа доблест и дарование. Чрез него литературата най-пряко въздействува върху изграждането на духовния облик на днешния човек, на растящото поколение.

Съсредоточаването на авторовото внимание към гражданското и човешко битие на съвременника, към онези максимално интензивни интелектуални и психологически процеси, които съзряват у него, е свързано със значителни промени в естетическото съзерцание и художествено мислене на съвременната творческа личност. Ето защо, насочим ли се към образа на съвременника в днешната българска литература, ние добиваме възможност да се докоснем до някои нови насоки в развитието на поезията и прозата ни, съответстващи на обновителни процеси в съвременната модерна естетическа мисъл, да се натъкнем на новаторски търсения, експерименти и авангардни амбиции.

Днес вече не се поставя проблемът „за“ или „против“ съвременника като главен герой на художествената ни литература. Повелята на десетилетието, на обогатените естетически потребности и разширената литературна култура на съвременния читател е значително по-строга и сериозна: да се разкрие художествено-пълноценно богатата душевност на съвременния човек, да се отразят дълбоките идейни и нравствени колизии, които той изживява, да се доловят измененията, настъпили в неговата психика, в неговото самосъзнание и поведение, в гражданското му и национално самочувствие, да се осмислят интелектуалните му безпокойства, отношението му към миналото и мечтите му за бъдещето.

Както съвременният живот се променя с непознати темпове, така и образът на нашия съвременник е в процес на развитие, на духовно изграждане. Да се пресъздаде неговата динамична същност, логиката на общественото му и лично поведение, етапите на интелектуалната му биография — такава е трудната и отговорна задача, която и днес стои пред всеки съвременен художник.

Струва ми се, че не бихме могли да обсъждаме успешно проблема за образа на нашия съвременник, ако не съсредоточим вниманието си преди всичко към поезията, която по характера на своята естетическа природа от незапомнени времена си е извоювала правото на най-чувствителен сеизмограф на душевните процеси. Няма съмнение, че днешният наш съвременник открива своето най-вярно отражение в поетичното дело на такива художници, които пристъпват към него не само с магията на своя ярък талант, не само с една решително обогатена съвременна сетивност и проверен комунистически мироглед, но и с онази вътрешна творческа свобода, мащабност на мисълта и внушителност на представите, чувствата и асоциациите, които идват с мъдростта на годините, на съдържателно осмисления творчески път. В условията на благоприятствуващия обществен климат, на настъпилия цялостен духовен и естетически подем у нас мнозина от най-големите ни поети, свободно изразявайки своето поетическо „аз“, преоткривайки своята съкровена човешка същност, се домогнаха до истинския образ на съвременника в нашата литература. Може би е необходимо да посочим само създадените през последните години творби от поети като Никола Фурнаджиев, Христо Радевски, Елисавета Багряна, Веселин Ханчев, Александър Геров, Павел Матев, Георги Джагаров, Димитър Методиев, Радой Ралин, Валери Петров и Добри Жотев, за да се убедим, че представите ни за съвременна философска проницателност на поетическата мисъл, за нов комунистически патос, за съвременна култура на емоциите и разширен вътрешен диапазон на днешната творческа личност имат вече своите реални покрития

в нашата най-нова поезия. Понятието „съвременен лирически герой" преди всичко чрез техните изповедни, в най-хубавия смисъл на думата, произведения престава да бъде метафизическо понятие, отвлечена литературоведческа приумица.

Днес обаче ние водим разговор предимно за образа на нашия млад съвременник и затова е необходимо да насочим поглед към онази поезия, която се създава от млади поети, която е съзвучна с младостта и възродителните процеси на нашето време. Не без основание от години я наричаме „млада поезия". Съзнавайки условността на границите между поколенията в живота и в литературата, неопределеността на термина „млад герой", а също така приемайки младостта не толкова като възрастово понятие, а преди всичко като състояние на човешкия дух, ние не можем да отречем законното право на младото поколение творци да бъде най-вещият познавач, представител и художник на нашата младеж в съвременната литература.

Тук става дума за онова поколение поети, които дебютираха и се наложиха през последното десетилетие, чиито стихосбирки с несъмнени или спорни достойнства не се задържат по лавиците на книжарниците поради необикновено живия интерес на младия читател към тях. Повечето от тези поети посрещнаха победата на Девети септември като десетгодишни момчета; за повечето от тях най-яркият спомен от детството, това е споменът за алените знамена, за букетите цветя, за просълзените от радост очи, за братските прегръдки, за неуморимите възторжени оратори и спонтанните митинги от първите дни на свободата. По-късно, в ранната си младост, това поколение изстрада болката от неочаквания залез на някои изкуствени слънца. Но това не беше голямата гражданска и човешка драма на бащите и възрастните братя, в чиито души детронирането на култа към личността остави трайни и дълбоки следи.

Начело на младата литературна генерация се извисява ярката и мъжествена фигура на поета строител Пеньо Пенев, чието твърдо и честно слово и днес звучи като най-убедително откровение на нашия съвременник. Неговото отдаване на парливите въпроси на деня, неговото сливане с драматичната конфликтност на епохата беше така пълно, така затрогващо и същевременно така човешки правдиво, както у малцина от съвременните ни поети. Ако трябва да споменем имената на най-активните и популярни представители на това литературно поколение, несъмнено ще посочим Владимир Башев, Анастас Стоянов, Любомир Левчев, Дамян Дамянов, Петър Караангов, Слав Хр. Караславов, Първан Стефанов, Никола Инджов, Марко Ганчев, Андрей Германов, Михаил Берберов,

Стефан Цанев, Матей Шопкин, Евтим Евтимов, Благой Димитров и др. Не от любов към сензационните цифри ще припомня, че според една твърде обективна анкета през последното десетилетие са издали свои стихосбирки над 50 автори, родени между 1930 и 1940 г. По-голямата част от тях са поети с признати имена, споделили важни неща за себе си и за нашето време, издали средно по 3—4 стихосбирки, игнорирането на които би довело до сериозни празноти в картината на съвременната ни поезия. Стара истина е, че в изкуството невинаги количествените показатели са израз на качествени завоевания, че количествените натрупвания само при определени условия преминават в значителни качествени изменения, но не можем да отречем, че проблясването на толкова много поетически звезди върху хоризонта на българската поезия е щастливо предзнаменование, радостно изобилие, разкриващо творческата жизненост на поколението, богатото идейно-емоционално съдържание на епохата, в която живеем.

Макар и условно употребено, понятието „млада поезия" обединява онези поети, наши съвременници и връстници, които се оформиха като личности и се осъществиха като художници в годините след XX конгрес на КПСС и Априлския пленум. Рожба на обществената атмосфера през последните години, свидетелство за правилната партийна политика на културния фронт, най-челните представители на това поколение се наложиха като поетическа съвест на нашето време. И съвсем естествено е, че тъкмо те възприеха най-ентусиазирано обновителните процеси в съвременния литературен живот; тъкмо на тях им беше най-лесно да приветствуват с цялата си душа освобождаването на поезията ни от примитивните скрижали на догматичното мислене. Още при появата си младото поколение излезе с амбицията да бъде глашатай на нова естетическа правда, привличаше го мисията на борец срещу всичко остаряло и канонизирано в поезията, на водач в експедицията към нови, неоткрити поетически светове. В това имаше понякога младежка дързост и припряност, юношеска разгорещеност и излишни жестикулации, но най-често стремежът към новаторство се диктуваше от дълбока вътрешна потребност и честни граждански подбуди.

Породила се като противодействие на шаблонизираните теми, образи и чувства, призоваваща към активност на читателското мислене, поезията на младите творци биваше понякога необичайно дръзка, провокираща и предизвикателна. Един от нейните най-непримирими представители, талантливият поет Стефан Цанев, заявяваше:

Колко е хубаво,
че съществуват правила,
които имаме възможност да нарушаваме.

В първите години основно оръжие на младата поезия беше формата ѝ: нейният начупен, полуначупен, свободен и бял стих, парадоксалната ѝ образност, засилена художествена условност и асоциативна метафоричност. Преди всичко формата ѝ я направи „герой" на шумни спорове за традицията и новаторството, за свободния стих и класическата строфика. По-късно тези разговори прераснаха в дискусии за правата на емоциите и интелекта в съвременната поезия.

Спечелило спонтанната отзивчивост на многобройните читатели и доверието на скептичните специалисти, успокоено и възмъжало в собствените си успехи и поражения, младото поколение днес воюва за дълбочина на поетическите прозрения, за богатство и красота на поетическия свят, за обществено будна гражданска мисъл и истинско съвременно поетическо светосъзерцание. Радостно е, че тъкмо това поколение най-категорично изявява законния си стремеж към собствено поетическо мислене, към обогатяване на индивидуално-творческата психология и социална характеристика на съвременния художник. Днес то упорито търси сигурна основа за собствения си творчески растеж в своеобразието на поетическата личност и дарование, в изковаването на индивидуален поетически глас. Стихосбирки като „Зимни недели" на Петър Караангов, „Пристрастия" на Любомир Левчев, „Наричайте ме вечност или миг" на Анастас Стоянов, „Ателие" на Владимир Башев, „Правото да бъдеш буден" на Марко Ганчев, „След време" и „Приемете ме такъв" на Слав Караславов, „Пътуване към усмивката" на Първан Стефанов и „Да ме запомниш" на Андрей Германов са красноречиво свидетелство за повишена самовзискателност, за творческа и житейска помъдрялост, за зряло чувство на отговорност пред съвременността, за вникване в смисъла на гражданските и професионалните задължения. Като преодолява постепенно оригиналниченето, декларативността и шумните пози, в най-хубавите си прояви младата ни поезия разкрива оригинални творчески индивидуалности, смели стилови и жанрови търсения. Постепенно тя се домогва до откриването на една нова, необикновено подвижна и чувствителна камера към сложния душевен свят на съвременната младеж. И имаме всички основания да считаме, че в поезията на това поколение нашата младеж открива себе си, моменти от духовната си биография, свои политически идеали, граждански стремления и нравствени стимули.

Далеч съм от мисълта, че лирическият герой на младата ни поезия се е осъществил изцяло като пълнокръвен представител на съвременното младо поколение, че той напълно отразява неговия духовен свят, богатството на неговите изживявания, породени от острите социални и етични проблеми на съвременността. Отдавна сме свикнали, без да се примиряваме, с популярното твърдение, че обилието на живота не се вмества в рамките на изкуството. Това още повече се отнася за такава динамична действителност, каквато е съвременната, за такъв разнолик, изненадващ и мъчно уловим прототип, какъвто е младият наш съвременник. И все пак със своето съвременно гражданско самочувствие, буден интелект и непримирима духовна енергия младият лирически герой е негов най-верен защитник в литературата ни.

Лирическият герой в младата ни поезия има съзнанието, че е законен наследник на бащи и деди революционери, че у него пулсира бунтовната кръв на поети борци като Ботев, Гео Милев, Христо Ясенов и Никола Вапцаров, че първите му най-светли младежки стремежи са окрилени от огнедишащата песен на бледоликия юноша поет Христо Смирненски. Осъзнаването на това велико наследство внушава огромни задължения към съвременността, към поезията, към самия себе си.

Любомир Левчев беше твърде популярен поет, когато в програмното стихотворение на третата си стихосбирка призна: „И уча се да пиша стихове в земята на убитите поети." Това не беше поза на преднамерена скромност, нито временно отстъпление от позицията на дръзновено новаторство, към която искрено, с цялата си духовна същност е устремен поетът. Това беше гласът на тревожната авторова съвест, на осъзнатия патриотичен дълг, гласът на верността към революционното поетическо потекло, към безсмъртието на „убитите поети".Затова с най-хубавите си по-късни стихове Любомир Левчев ще защищава новаторството като позиция на обогатената и преосмислена в нова идейно-естетическа светлина традиция на революционната ни поезия.

Своята поема „77 стъпала", посветена на Гео Милев, поетът Рашко Стойков завършва с думите:

Целунете фенера
с разтрошени стъкла,
целунете капките кървави —
и тръгвайте!
Всеки има своите
седемдесет и седем стъпала —
и всяко от тях е първо. . .

Безсмъртието на Гео Милев — това сме ние, нашето движение напред и нагоре, нашето развитие и самопреодоляване. Гео Милев е в нас — внушава поетът. Той е наша вътрешна необходимост, наша духовна височина, наш пример и упование, наш съдник и повелител.

С тон на интимна човешка изповедност Петър Караангов се обръща към родната планина, символ на гранитната твърдост на българския дух, на възраждащата мощ на изконните, непреходни начала в живота ни, на онова скъпоценно и страшно наследство, което бащите са ни завещали като подвиг, като слово и като идеал:

Сляпа майко, бяла Беласица,
блага билка на моята рана,
дъждове те миха,
отнасяха,
но коренът ти остана.
Под тебе — вити лозници.
Старци седят по балконите.
Беласица! — зърно от броеницата,
забравило да се отрони.
Детинство мое! Мое поднебие!
Синя птица над нашата къща.
Все заминавам. . .
Но и след девет хребета
като ехо ти ме обгръщаш.
След тежки думи
и друми прашни
очите ти — извори
ме възкресяват.
Беласица! — мое наследство страшно,
което на
децата си ще оставя.

Може би стремежът да се оцени подвигът, историческото минало и любовта към родината в нов хуманистичен аспект и същевременно да се осветли настоящето от върховете на героизма в миналото е най-радостната тенденция в героико-патриотичната лирика на младите. Осъзнаването на историческото съдържание, патоса и перспективите на нашето съвремие чрез ретроспекции към миналото представлява идейният смисъл на „Епопея на незабравимите“ на Иван Динков, „Баладично пътуване“ на Христо Фотев, „Комсомолска поема“ на Христо Чернаев, „Нецелунати момичета“ на Владимир Башев, „Пирински балади“ на Евтим Евтимов, „Камен болшевика“ на Никола Инджов, „Знамената не тежат“ на Николай Христозов, на много патриотични стихове от Георги Струмски, Димитър Стефанов, Слав Хр. Караславов, Матей Шопкин и други

съвременни поети. Болшинството от тях са чужди на показната патетика, постепенно всички се освобождават от евтината възторженост и декларативност при осъществяване на героико-патриотичната тематика. Най-хубавите патриотични стихове в съвременната млада поезия звучат като откровени изповеди пред мъртвите герои, чиято свята памет задължава към искреност, прямота и безкористност. Те са доблестен размисъл за проблемите на съвременността, доловени в приемствената им връзка с миналото; те са открита равносметка или напрегнат монолог за смисъла на човешкия живот, за собственото място в него.

Те лежат под разцъфнали храсти,
поклони се пред тях, поклони !
Всеки гроб там е родното място
на един от сегашните дни. . .—

приканва поетът Евтим Евтимов.

Младите поети разкриват внушителната сила и обаяние на светли личности, те призовават величавия образ на родината или възкресяват паметни исторически дати, за да ни припомнят, че нашите представи за комунистическа нравственост, за патриотичен дълг, за вярност към идеала, за жертвоготовност непрекъснато трябва да се проверяват с безсмъртните еталони на миналото, да се обогатяват с неизчерпаемите примери на историята. Погледът на съвременния художник е насочен към общата панорама на епохата, към епичната борба на народа ни и затова героическият подвиг от миналото не се принизява до конкретния жизнен факт, не се свежда до отделната личност. Героичната личност се схваща като съсредоточие на прогресивните тенденции на епохата, като висш израз на революционния дух на масите, еманация на нравствената енергия на народа ни.

Осмислянето на саможертвата и обезсмъртяването на подвига от позициите на съвременността — така бихме могли да охарактеризираме поетичните епитафии на Михаил Берберов „И се сляха с изгрева“, посветени на деветима загинали в антифашистката борба. Техните неизживени дни, техните незавършени биографии са девет светли страници от историята на партията, девет стъпала към съвременността. Тяхното скъпо жертвоприношение пред олтара на свободата запали изгрева на новия ден. Тяхното светло безсмъртие настойчиво напомня за отговорността пред миналото, настоящето и бъдещето. Те са единственият безпогрешен компас за откриване на вярната посока в новия живот, за вникване в истинския смисъл на човешкото съществуване:

Пътниче, верният път се измерва
с плочите паметни, вбити в заводите,

с плочите паметни, врязани в къщите,
с плочите паметни — врязани в ъглите,
с плочите паметни — ситно изписани
като предсмъртни писма на разстреляни.

Понякога в тази устременост на младите поети към родната история, в това преклонение пред героиката на близкото и далечното минало, пред силата на българския дух и непобедимостта на българщината се долавят елементи на гражданска тревога, на справедлив протест срещу някои нецелесъобразности в съвременността. Смело откровение и гражданско обвинение представлява стихотворението на Матей Шопкин „Две витрини". Поетът е изправен пред необясним парадокс, който накърнява чувството му за нова етика, за национална гордост, за дълг пред революционното ни минало. Той е спрял пред две витрини, пред два свята, несъвместими и враждебни един на друг: едната — витрината на бар „Астория", другата — на Музея на революционното движение:

На едната
голи кокетки
с етикета на вноса.
На другата —
пистолети
и снимки на...
разстреляни партизани.
Две витрини.
И гледа към двете
Народното събрание.

Разбираме болката на нашия съвременник, законното му негодувание срещу това нелепо недомислие. Болка, укор и мъчително предупреждение към всички нас звучат във финалните стихове:

Чувам писъци на саксофони
как врътлитат във музея —
сякаш изстрели къртят стените,
сякаш бомби пробиват тавана.
И безсмъртните
със сълзи в очите
бавно тръгват на път към Балкана.

Поетите от младото поколение са обърнати с лице и към героиката на нашето социалистическо съвремие. Новото, което внасят в тази тематика, е нейното осветляване в нравствено-етичен план, нейното съвременно философско осмисляне и човешко-интимно интерпретиране. Обнадеждваща тенденция в поезията на младите

на строителна тематика е решителното освобождаване от външната описателност, статичност, обстоятелственост и породеният стремеж към по-голяма поетическа непосредственост и автентичност на човешките преживявания. В строителството на социализма съвременните поети виждат не само вдъхновен градивен труд, а и своеобразно продължение на революционните традиции на миналото, едно неотложно и отговорно осъществяване заветите на революционните поколения. В него те откриват пълноценна реализация на днешната личност. Често склонен към дистанциране от явленията, към аналитико-съзерцателно отношение към процесите в съвременния живот, към мисловна вглъбеност в същността на проблематиката на днешния ден, младият лирически герой е активен участник в живота, а не страничен, макар и възторжен негов наблюдател. Позицията на активност, на интензивно гражданско горене се оказва и най-плодотворна за съвременния художник. Стефан Цанев, поет с твърде капризно перо, посвети едно от най-вдъхновените си и искрени произведения, поемата „Градът на слънцето", на строителството в Кърджали. Превъзмогвайки себе си, Дамян Дамянов насити с истинско трескаво жизнелюбие и действен оптимизъм своите кремиковски стихове. В стихотворението „Крадецът на огън" Любомир Левчев изрази горещото си желание да обсеби огъня на кремиковските работници, за да припламне неговото зарево в ритъма на поетическите му откровения. Но дори и неговият младежки импулсивен и романтичен лирически герой в стихотворението „Колко струва билетът за Кремиковци" не идеализира действителността, не си затваря очите пред суровата истина за трудностите на социалистическото ежедневие, за изпитанията на човешкото възмъжаване. В Кремиковци авторът събира най-различни хора, които идват на строежа със свой човешки свят, със свои драми, със свои безкористни, но нерядко и съмнителни подбуди. Техният героизъм не блести; той е трудна човешка съдба, едно усилие за превъзмогване на личната инертност и желания за по-голямо доверие в самия себе си, за самоуважение. Заедно със завода хората изграждат по нещо в душата си, побеждават по нещо в миналото си. Кремиковци е една мобилизация, една самопроверка на волята, на гражданската съвест, на верността:

Спомни си всички думи лесно казани!
Спомни си всички стари обещания!
Проверката на чувствата настъпи. . .

Това не е декларация, нито претенциозен словесен шум, това е тревожен размисъл на млад съвременник, който „в дни на проверка" иска да знае къде е неговото място в живота, къде е самият той.

В мрачното утро на деня ще се вгледа в очи, от които се разсъмва, ще се потопи в потока на човешки съдби, ще заплати с изпитания и раздели, за да провери силата на своята гражданска и човешка доблест:

И аз събирам всичко свое скъпо,
за да платя един билет.

Може би само в песните на Пеньо Пенев нашата строителна поезия познава такава интимност, такава задушевна изповедност. Романтиката на социалистическото строителство тук се внушава естествено и честно, без натраплива възторженост и изкуствен патос. Тя струи непосредсвено от горещото дихание на напрегнатото строително съвремие, изобразено като човешка съдба, като нравствен императив на епохата. Поетът не се доверява на повърхностния гланц на явленията, той търси тяхната същност, домогва се до вътрешното им човешко съдържание. Затова, когато възкликва „Плющят и се разкъсват знамената, тъй както се разкъсват на война", ние му вярваме и дори сме склонни да възприемем това сравнение като могъщ символ на епохата, в която живеем.

Може би най-привлекателната страна на младата ни поезия е фактът, че тя показва съвременната младеж като самостоятелно и активно мислеща. Тази младеж се вглежда в миналото, в братските могили, където търси вечни истини и безсмъртни идеали, в бъдещето, където в координатите на утрешния ден открива човешкото си „аз", но най-често тя уточнява своята днешна, съвременна позиция. Съвременният лирически герой трезво осъзнава непрекъснато изменящите се и усложняващите се връзки между личност и общество. Той открива нови динамични аспекти на взаимоотношението личност — време. Неговата мисъл е разпъната над въпроси, поставени ултимативно от живота. Зеленото око на радиото пронизва минутния му покой; епохата властно изисква категорична лична позиция. „Тази вечерк ъде сме?" — тревожно пита поетът Петър Караангов.

В един свят на социални трусове и революции, на кибернетични устройства и модерни войни, сред една цивилизация, която се гради над бездната на катастрофална атомна война и която същевременно завладява космоса, мисълта на съвременника е необичайно активизирана, динамична и проницателна. Сред чудовищните контрасти и гигантски парадокси на съвременността, сред драматизма и острата конфликтност на модерния век младият съвременник изковава тревожното си самосъзнание:

Гори! Гори изсъхналото време!
ний стоим в средата на двайсети век

като в средата на горски пожар.
Осветени са всички посоки.
Осветени са всички проблеми.
Осветени са от умове...
И от прожектори на танкове —

изповядва Любомир Левчев в „Интелигентска поема".

А ето как Стефан Цанев, поет, проявяващ понякога болезнена поетическа чувствителност, изразява трескавата съвременна тревожност на днешния човек:

Мене ме блъскат приливите и отливите на планетата.
Сънищата на планетата не ме оставят
да заспя.
Пукнатината на света минава през моя череп.
Лудостта на света танцува по върховете на пръстите ми.
Кръвта на света изтича през моите артерии. Боли!

Поетът Владимир Башев откъсна преди години от своя войнишки бележник може би най-хубавия си цикъл стихове, за да ги изпрати на любимата като писма-изповеди, като войнишка тревога и готовност, като човешка жажда за обич и мирен живот.

Стремежът към самостоятелна и обогатена съвременна мисловност издига лирическия герой на нова нравствена позиция. Младият лирически герой е обхванат от благородно морално напрежение, той е обладан от вътрешен порив към самоусъвършенствуване, към излизане от себе си, към преодоляване на собственото „аз", без да се накърнява човешката индивидуалност. В този смисъл двуединството между личност и време, личност и общество, както и героичното в съвременността придобиват своеобразни нови етични акценти. Не е ли показателно в това отношение цялото досегашно творчество на поета Дамян Дамянов, което е истински символ на победилата творческа воля, на жизнелюбието и мълчаливия морален подвиг на съвременния човек?

Нравствената бдителност определя отношението на един друг поет към съвременността, неговото „участие" в нашия живот. В поетическия свят на Петър Караангов няма сътресения и екзалтации, няма ефектни изненади, но затова пък има постоянна вътрешна активност и душевна чистота:

Аз участвувам в нашата дискусия
мълчаливо, без да говоря.
Вий навярно не допускате,
че със себе си споря.

А Първан Стефанов, поет със силно изразено нравствено безпокойство, който завеща на детето си „въглените на въпросите" да

не гаснат никога на устните му, превърна откривателството на нови истини, интелектуалното дерзание, в свое поетическо кредо:

Нека за наследници безчислени
да оставим в тоя свят на власт
цяло поколение от истини,
въдворени в гражданство от нас.

В най-сполучливите стихове на Анастас Стоянов, Любомир Левчев, Владимир Башев, Първан Стефанов, Стефан Цанев, Марко Ганчев, Андрей Германов, Константин Павлов, Евтим Евтимов и Матей Шопкин темата за верността и предаността към идеалите на революцията и социализма се осъществява като рязко отрицание на приспаната нравствена тревога, като присъда срещу съвременните прояви на еснафство, на робуване на навика, на фетишизиране на вещите и уюта. Най-гневни филипики и унищожителен сарказъм те изпращат срещу ония, които са подменили големите идеали с дребни облаги на деня, с духовна летаргия и самодоволство, с егоистично-консумативно отношение към съвременността. Любомир Левчев искрено страда, загдето в живота са се появили много Санчо Пансовци, загдето много често ни липсва романтичната красота и обаяние на Донкихотовците. Стефан Цанев би искал да избяга от себе си в онзи миг, когато долови пристъпите на самодоволство и неоеснафство:

Бягайте, глава!
мои ръце, мои крака, сърце, дробове,
ребра и прешляни — бягайте!
Бягайте от мен, ако съм застигнал себе си.
Ако всичко в мен ми е достатъчно,
бягайте!
Ако разумът ми се превърне в благоразумие,
чувствата — в почтителност,
ако предпочета хляба пред истината,
ако гордостта ми има нужда от власт.

Поетът Анастас Стоянов, поет, който страстно ненавижда зеления цвят на спокойствието, който може да се почувствува относително спокоен, само когато се опира до „червени рамена“, когато е запален от „червени небеса“, внушава неприязън към проявите на безплодна непогрешимост, егоистична праволинейност и безконфликтно благодушие в съвременността:

Бъдете непокорни,
не благоговейни,
не гладки и лъскави
като асфалтов път.

Бъдете непокорни,
не вещи музейни,
които никога
не ще съгрешат.

Бъдете сурови,
бъдете чепати,
на горуни приличайте
с разбъркан клонак.

Не приличайте само
на експонати,
утвърдени, подредени
в музейния мрак.

Бъдете ненадейни —
изненада носете,
не препинателни знаци
с определени места,

не само с нозете,
с главата вървете,
най-голямата скорост
се таи в мисълта.

Бъдете близо
до вярно рамо,
крачете в редици,
вървете без ред,
но стъпвайте само на място здраво,

не вървете направо,
но вървете напред.

Не по-малко горчива е болката на младия лирически герой от признаците на отчуждение в съвременността, от проявите на кибернетично мислене и действуване, на механично безсърдечие към приятеля, към другаря и съратника. Неслучайно пътуването към утрешния ден и към своята истинска човешка същност поетът Първан Стефанов нарече „Пътуване към усмивката". В стихотворението „Желязна ръкавица", дуелирайки се с кибернетичния поет, Любомир Левчев в същност воюва с всички оръдия на безчовечността и бездушието. В „Халюцинация от умора" поетът има странно видение: неговият другар от детинство е изтръгнал сърцето си, за да напредва по-бързо и по-леко към поставената цел:

И се усмихна мерзавецът,
стана му леко и хубаво.

И се затича напред.
Все по големия път.

Все срещу острия вятър.
Все към великата цел.

Идеалът на автора е ясен: само с човешки вълнения, човешки тревоги, радости и скърби, само с една нова сърдечност в човешките отношения, само със сърца, големи и светли като на Горкиевия Данко може да се върви към великата цел, към комунизма.

* * *

Споделяйки тези мисли, не излизам с претенция да изчерпя с необходимата дълбочина и обективност проблема за образа на нашия съвременник в младата ни поезия. Нямам намерение също така да правя апология на тази поезия, която и без чужда помощ успешно защищава себе си. По-скоро бих искала да изтъкна, че в поезията решително навлезе през последното десетилетие една талантлива смяна, която внесе в литературния ни живот сериозно раздвижване, радостен пролетен полъх и нови надежди. Сега нейното присъствие е така осезателно, че не бихме могли да си представим съвременната ни поезия без оригиналната ѝ мисловност и свежа емоционалност, без нейните съвременни стилни и жанрови домогвания. Понякога дръзка и самоуверена, друг път съзерцателна и мъдро успокоена, аналитична или прозорлива, в най-добрите си проявления младата ни поезия доказа, че интелектуализмът е нейна вътрешна потребност, закономерна и необходима особеност на съвременното поетическо светосъзерцание.

Сега, когато младата ни поезия е пред прага на своята творческа зрелост, би трябвало да изтъкнем, че тъкмо тя долови и отрази сложните процеси на изграждане на ново национално самосъзнание у съвременния млад човек, на нова гражданска активност, на комунистическа принципност и безкомпромисност, които наследихме от миналото, за да ги преосмислим в атмосферата на нашата напрегната и отговорна съвременност.

В същност разговорът за лирическия герой на тази поезия тепърва започва, тъй като той, както и младият ни съвременник в живота, принадлежи едновременно на настоящето и на бъдещето.

МЛАДИ БЕЛЕТРИСТИ ЗА СВОЕТО ПОКОЛЕНИЕ

КАТЯ ЯНЕВА

Младите белетристи сега откриват своите теми, сега намират героите си. Първите им книги доказаха, че са в началото на творчество, заинтересувано преди всичко от съвремието. А вниманието към младото поколение лесно се обяснява с младостта на самите автори. Става дума за К. Николов, Д. Паунов, Д. Герова, В. Бранев, Г. К. Кирилов, Д. Цончев[1] — всички те току-що са преживели вълненията на първите сборници разкази, току-що са получили първите окуражаващи оценки на критиката. . . и първите упреци. Някои постижения, някои увлечения, повече надежди. Но те донасят в книгите си вълненията на своята генерация, проблемите ѝ. Дори само за това са интересни.

Може да се спори кой би дал по-ясна представа за съвременната младеж. Дали възрастният писател, който е видял и чул много, премислил, преживял вълненията на не една младост, но стои все пак на почтено разстояние години от сегашните млади хора. Или начеващият труженик на перото, който идва направо от разгорещения свят на връстниците си, но комуто липсва житейският опит и за когото е почти дързост да съпоставя поколенията. Но въпросът не е само в спора. Младите белетристи заслужават внимание, трябва да се оценят и техните усилия, когато се говори за младия герой в съвременната ни литература. Защото те допълват образа му.

* * *

Младостта е класически синоним на жизненост. Но съвремието внася поправки в класическите понятия. Дали днешната младеж може да се похвали със здраво влечение към живота, с дейно

[1] „Облаци от бяла светлина", 1966 — К. Николов; „Първо лято", 1964, „Да откриеш виновния", 1966 — Д. Паунов; „Обеден дъжд", 1967 — Д. Герова; „Чаша кафе сутрин", 1966, „Осъмване без някого", 1967 — В. Бранев; „Място на земята", 1963 — Г. К. Кирилов; „Мъже без вратовръзки", 1966, "Неделя следобед", 1967 — Д. Цончев.

отношение към него? За нас е интересно как младите белетристи поставят, разискват, решават на българска почва проблема за жизнеността на съвременното младо поколение. Това е страна от проблема въобще за светоотношението на човека, израсъл и възпитан в социалистическото общество.

Първите книги на младите белетристи говорят категорично за неоспорима жизнена сила, открита в днешния свят на нашата младеж. Разбира се, това не са дълбоко философски творби по съвременните проблеми. Но дори кратките, непретенциозни разкази донасят жизнения напор на младото поколение. Демонстрират го в образи, в действие, в настроение. Представят го във всичките му прояви — от изгарящото любопитство към света до смелостта да отстояваш себе си, да победиш живота.

Кольо Николов е автор на сборника разкази „Облаци от бяла светлина". Тази единствена засега негова книга показва младежки образи, събрали в себе си жизнелюбието на своето поколение. Малкият герой на разказа „Момчето" е първият, който ни пресреща с широко отворените си очи. У него авторът съзира онова момчешко любопитство, което открай време си е присъщо на нашенските хлапаци и което у другите му герои ще прерасне в осъзнат стремеж да се овладее и вкуси цялото богатство на огромния свят. Защото пред погледа им „всичко върви" и главната тревога е, че „върви времето, върви и може да ни отмине така, както се е засилило". Това отрицание на тишината и застоя, жадният интерес към живота са ядката на младежките характери. Това е и основата за оптимистичното звучене на творбите. Не е ли намерило неспокойствието дори външна проява в сюжетната постройка на болшинството от разказите на младия белетрист? Това са все разкази за пътешествия — действителни и мечтани, за полети — истински и такива, които никога няма да се сбъднат, за търсени и случайни срещи с хора. Тези кратки повествования са бързо сменящи се картини от живота, гледани с очите на ненаситници.

Израз на жизнеността на поколението е и трактовката на трагичното в разказите на К. Николов. Трагедията у него никога не преминава в отчаяние. Това е само мъка, само тъга, лирично светла, пронизана от лъчите на надеждата. Както ония облаци от бяла светлина, които обгръщат ослепялото момче и продължават да го носят на крилата на мечтите („Облаци от бяла светлина", „Ешелон — 1961").

Повестта на Веселин Бранев „Осъмване без някого", без да е сполука за своя автор, се движи в същия кръг проблеми. Изоставил непринудения разказ за детското първооткривателство

на света (сб. „Чаша кафе сутрин“), белетристът се докосва до неравно пулсиращата психика на свой съвременник. Героят е твърде различен от светложизнените момчета на К. Николов, но и него гложде тревогата да не остане затворен в кръга на комшийските свади, на скуката от нелюбимата служба, от лицата на незначителни, досадни хора. „Бавно, неусетно ще се преобразявам — дали в една Грънчарова или в един Костов. . . Господи, колко противно е да видиш живота си по този начин.“ Но да го види по другия начин и авторът не е съумял — това води произведението му до равнището на половинчатите истини. Героят на В. Бранев търси простор на своите жизнени интереси, осмисляне на съществуването си — в неправилна посока обаче. Заедно с героя си авторът се впуща в света на николаевци, изследва неговата дразнеща примамливост, неговото илюзорно богатство на преживявания. Героят се е излъгал в надеждите си. Разковничето на щастието не е намерено. Повестта развенчава едно заблуждение и. . . спира дотук.

Пример за активно, творческо отношение на съвременната ни младеж към живота е героят на Д. Цончев от повестта „Мъже без вратовръзки“. Той е от тези, които „непрекъснато откриват света“, чието „неизтощимо любопитство“ не признава никакви „отдавна разрешени въпроси“. Той е от хората, които в най-горчивите мигове от живота си могат да си кажат: „Як съм аз, всичко ще издържа. Всичко!“ Наистина издържа. Е, разбира се, и той ще мине през любимия на българските писатели срутен кумин в рудника, ще попада в подводни реки, ще гладува затрупан. Но и през тези универсални средства за изпитване на човешката твърдост Стоян ще прекрачи, запазил своето обаяние на здрав българин — незабравил нищо от живота на дедите си и научил много ново от днешния ден. „Кой съм аз и другите като мене какви са? Любопитници, които са тръгнали на всички страни, само не по стария, утъпкан път, на утъпканата стара цивилизация . .“ — мислено продължава започнатия спор героят. И някъде под земята завършва сам на себе си своята реч: „Знам например, че сега ще изляза и ще живея. Ние обикновено живеем.“

За младите автори ранното оеснафяване е израз на помръкнала жизненост, на морално остаряване. Срещат го понякога сред героите си. И проявяват характерната за младостта нетърпимост. Протестът на Дарина Герова срещу материализирането на човешкото щастие е демонстриран открито, категорично и при всеки удобен случай. Много рядко авторката ще се трогне от невярната крачка на своя герой, много рядко ще изрази съчувствие, виждайки го, че греши („Нарисуваната барака“). Когато

съзре замяна на човешките душевни богатства с материални ценности, тя предпочита да хвърли обвинението си пряко, да го придружи с презрение. Дарина Герова е толкова решителна привърженичка на истинските, безкористно жизнелюбиви хора, на техните духовни съкровища, че започва да дири еснафска душа зад всяка хубава дреха, зад всеки белег на материално благополучие. В разказа си „Ден за почивка", един разказ, построен на принципа на контраста, в страната на жестоката проза са наместени. . . младите: „Добре облечени момичета пристъпват леко с тънките си токчета. Добре облечени момчета стискат белите им длани. Те гледат жълтите венчета на повехналите рози и мислят с колко лева могат да отидат в ресторанта." Наистина — намек. За беден духовен живот, за липса на младежки дълбоки чувства и т. н. Намек, несправедлив обаче. Като имам пред вид, че Д. Герова обича и умее чрез такива на глед бегли намеци да изрази свое сериозно становище, искам да припомня разказите ѝ „Пролетна вечер", и „Сегашните момичета" — творби, които отделят младите от всички представи за еснафщина. Тогава? Не е ли твърде податлива авторката на своите настроения, твърде импулсивна, та по тоя начин стига до противоречиви съждения за съвременната младеж?

Димитър Паунов има един цикъл разкази „Аутостоп", посветен на западния свят. Той е интересен в случая, защото по силата на контраста открройва жизнелюбието на младия българин.

Героят на Д. Паунов попада в среда, чиято студенина и душевна инертност го оставят самотен. На Римската гара, в далечното студентско общежитие, в „прекрасния курорт Сен Мориц" случайните срещи го изправят до хора, които са му чужди не само по народност — чужди са му по начина си на живеене, по интереси, по морални принципи. Той не може да прилегне естествено към скучаещата компания, която без особено напрежение очаква да се случи нещо по-интересно, не може да вземе присърце споделените мечти на келнера от луксозния ресторант. Сполуката на младия белетрист е, че в тези разкази подчертава пестеливо и непринудено един действително житейски контраст. При това съумява да не бъде грубо тенденциозен. Той не говори с антипатия за „другите" млади хора. За него и те не са „отрицателни" по принцип. На свой ред нашият пътешествуващ студент не е подвижна реклама на социалистическия морал. Той не е всезнаещ и всеможещ полемист, който разгромява с гръм и трясък „представителите на капиталистическото общество". Понякога в съгласие със своята младост с недоумение ще вдигне рамене: „Не ги разбирам тези неща, чужди ми са." Но той никога не е скло-

нен да се откаже от себе си. Затова е сполучил Д. Паунов, защото вниква в младежката психология, без да забравя в същото време, че и младите хора са чеда на обществото, в което са израсли, и че обществото ги е моделирало според себе си. В резултат — той е убедителен, когато показва жизнената устойчивост, превъзходството на младия си герой пред всички тези отегчени, нищо нежелаещи и нищо неможещи млади хора от кръга на преситените.

Може би начинаещите белетристи щяха да бъдат по-убедителни в разговора за жизнеността на своето поколение, ако поставяха героите си пред по-сериозни изпитания, ако проверяваха тяхната напираща сила в по-сложни конфликти. Но да не забравяме, че животът с цялата си сложност тепърва ще среща не само героите, но и младите им автори. Тогава ще дойде и проверката, разгръщането на характерите, потвърждаването на набелязания образ.

* * *

Разказите на К. Николов, Г. К. Кирилов, Д. Паунов, Д. Герова, В. Бранев, Д. Цончев са населени с такова разнообразие от герои, че не може да не направи впечатление още един белег, който ги обединява — тяхната нравствена чистота. Питам се кое привлича младите белетристи към светлите, неопетнени характери, към нравствените „адамити". Дали естественият стремеж на младостта към красотата? Дали настоятелната истина на действителността. Или зачестилите упреци, че съвременната младеж нехае за традиционната българска нравственост? Кое точно? Но факт е, че младите белетристи поставят като един основен проблем в творчеството си проблема за нравствената чистота на съвременното младо поколение.

Ако има нещо, с което действително да привличат разказите на Д. Паунов, то е всепокоряващата душевна хубост на неговите герои. Можем да го обвиним в пристрастие — истина е, — той пише само за своето поколение. И той е на двадесет и шест години. В двата му сборника има само млади хора. Създателят им ги води от разказ в разказ — Д. Паунов има само няколко герои, по всяка вероятност носещи цялата автобиография и въобще целия жизнен опит на младия белетрист. Но те ни пленяват с чистота, в която се потапяме, четейки тия къси лирични повествования, макар това да не е идеалният вид на нравствената чистота. Искам да обясня. Младите герои на Д. Паунов прите-

жават безсъмнени морални добродетели. Те имат способността да пазят това свое човешко богатство. Те не посивяват, не се омърсяват, въпреки че не вървят само по слънчевите пътеки на успеха и радостите. Но героите на Д. Паунов нямат авторовата задача да пресрещат порока. Те се отстраняват от пътя му. Осъждат го, горчи им и. . . толкова. Човек добива впечатлението, че порокът е някаква мътна течност, която пълзи назад пред тези красиви, непромокаеми герои. Въпросът е там, че авторът е поискал да бъде така. Той ни най-малко не ги упреква. Сам ги е надарил с неестествена за тяхното жизнелюбие пасивност.

При това Д. Паунов се интересува и от обратната страна на проблема. Той изследва причините, психологията на младежката поквара и порочност. (Това го доближава до В. Бранев.) Съдбата на Светла — героинята, противопоставена на всички останали — протича не в центъра на авторовото внимание. Тя се откройва като сянка на другите млади герои. Ние следим стъпка по стъпка живота на Марин, мисъл по мисъл вълненията на Анастазия. А Светла се появява от време на време, винаги с повече горчиви приключения, все по-паднала, все по-загубена. Авторът наблюдава как се похабява един живот, започнал с плъзгане по леките компромиси и завършващ с безнадеждна проституция. Д. Паунов си поставя за цел и успява да покаже дистанцията между своите светли герои и порока. Не желае, може би не чувствува сили да сблъска двата вида морални стойности, да намери победителя. Засега неговите герои са натъжени, оскърбени свидетели на порока, готови да подадат ръка за помощ. Много са млади, за да го победят в живота. Д. Паунов възпява нравствена чистота, която е устойчива, без да е всепобеждаваща.

По-нататък. . . „Стояхме така изправени, тръпнещи от студа, а звездите ги нямаше, огънят беше угаснал и не чувахме камъните, които падаха долу; Борис спеше. . .“ Това са вече героите на Кольо Николов. Събрани в куп — Цветан, Петър, Илко. . .и спящият Борис. Заварили сме ги в тоя миг от живота им, когато пред тях се е изправила цялата непонятност на пошлостта и когато за тях в един миг всичко е умряло — и красотата на звездите, и топлината на огъня, и вярата в приятеля. Този миг от живота си те ще се стараят и няма да могат да забравят, както ще искат да заличат от паметта си Борис и няма да могат.

К. Николов е връстник на Д. Паунов. Героите му — също. Бих казала, че двамата автори отварят две врати към света на съвременното поколение. Обединява ги влечението им към романтиката на младежкото ежедневие, предпочитането към характери с висока морална стойност. И героите на К. Николов

притежават младежка чистота на чувства и мисли. Но създателят им е по-взискателен към тях: изправя ги пред човешката нечистоплътност и иска от тях ясна реакция. Както сега — пред заспалия Борис, — това „златно момче", извършило подлост. К. Николов много пестеливо въвежда житейската нечистота в своите разкази (за него тя не е отделна тема), съвършено скъпернически говори за нея — така както се говори за нещо, което те е поразило, отвратило и е било отхвърлено от душата ти. Но оглежда грозното ѝ лице в посивелите лица на юношите, в помръкналото небе, в пълзящия отвред студ. Героите на К. Николов не остават безпомощно огорчени, те са огорчени до жестока категоричност. Нека прибавим към цитирания разказ „Пясък в старата крепост" и разказа „Дом в нашия двор", за да видим, че героите на този автор не се ограничават с отдръпване от пошлостта. Те ѝ се противопоставят, за да се върне отново при тях светът с цялата си привлекателна хубост. К. Николов убеждава в наглата сила на пошлостта, но също и в жилавата жизненост на човещината, понякога взела образа на едно проснато в снега, ритано, плювано, окървавено момче. То все пак си остава човек, то пак ще мечтае за някое момиче, пак ще се надсмива над себе си и ще носи чистата си душа, готово да я поднесе на хората.

К. Николов пише за съпротивяващата се, борещата се човечност.

Все в този дух на тържествуващ хуманизъм развиват своя младежки персонаж и останалите белетристи.

Мисля, че в показване антиподите на своите високонравствени млади герои споменаваните тук автори са по-слаби. Прекалено довеждат до крайност пороците у тях, понякога прекалено ги лишават от всичко човешко. До такава степен, че ги доближават до собствената им схема. Една от причините е, повтарям, липсата на влечение към такива човешки характери, към носените от тях проблеми. Засега начеващите белетристи доброволно отстъпват на зрелите творци детайлното изследване на този кръг човешки характери.

Младите автори вярват в победното шествие на комунистическата нравственост, на високите морални качества на съвременния човек. Често срещаме в разказите им темата за моралното възраждане на покварени млади хора, докоснали се до чистия свят на своите връстници. Да споменем разказите „Светулки" на К. Николов, „Таралеж " на Д. Герова, „Разказ за мен" на Д. Цончев, „Два изстрела с пушка" на Г. К. Кирилов. Героите и тук са млади хора. У тях порокът не е закоравял и авторите са прави да си зададат въпроса, колко устойчив е той. Пристъпват към

темата внимателно, поучени от горчивите опити на предшествениците си белетристи, които често искаха на всяка цена и в съкратени срокове да превъзпитат всеки, така наречен, отрицателен герой. Младите автори предпочитат да създават една надежда у читателя, че е възможно развитие на героя по дадени жизнени причини, без да създават увереност в прелом. Тяхната деликатност и възприетата истина, че човек мъчно се преобразява, ги карат да не бързат с превращенията.

* * *

Младите герои в произведенията на започващите белетристи са напълно съвременни хора в прекия смисъл на думата — в характерите им личат тенденциите на нашата епоха. И при това съвременно звучене на образите особено изпъква стремежът на авторите да открият хилядите нишки, които свързват съвременната младост с нейните предшественици.

Проблемът за отношенията между поколенията представлява интерес за съвременната ни литература. Него разглеждат в свои сериозни творби автори като Павел Вежинов („Момчето с цигулката“, „Дъх на бадеми“), Камен Калчев („През април“), Емил Манов („Моето първо лято“), Дико Фучеджиев („Гневно пътуване“). У младите белетристи проблемът също има своето място. Без да претендират, че го обхващат в цялата му разностранност, че надникват във всичките му любопитни дълбини, младите автори се включват в писателския разговор с категорични становища. Всеки от тях постъпва по своему, за да изкаже мнението си, всеки за себе си преценява важността на проблема и му отделя съответното място. Това, което ги обединява обаче, не е трудно да се почувствува при първото прочитане на работите им: те откриват едно радващо единство на поколенията, предаване и приемане на идеи, нрави, преосъществяване на българщината.

Г. К. Кирилов има разкази, които говорят, че младите могат да погледнат твърде строго собствените си връстници тъкмо когато стане дума за отношението към бащите и дедите. Г. К. Кирилов открива понякога известно забравяне на традиционни български черти, норми на поведение. Би могъл да се ограничи с меко подсещане, че има неща, които не бива да не се познават. Но предпочита да стресне младите хора, поставяйки ги в разказите си в крайно неудобно положение („Пътят е все на юг“, „Два изстрела с пушка“). Пред очите на читателя младите герои се

смаляват, стопява се всичката им самоувереност и подранило самочувствие пред душевната големина на побелелия овчар, пред твърдата и ведра философия на стария пазач, пред тяхната човешка щедрост. Авторът заставя своите връстници да изживеят първото разочарование от себе си, съпоставяйки се с недостигнатите величини на предшествениците си, убеждавайки се, че старият българин както щедро предлага залъка си, така щедро дава мъдростта си, живота си на следващите.

Дарина Герова, за да се вгледа в отношенията между родители и деца, понякога напуска света на младите си герои. Изоставя ги някъде в периферията на повествованието, отрежда центъра на възрастните хора. Не за да се полюбува на току-що открит живописен характер на стар българин, а за да се доближи плътно до другото поколение, да види как у него откликват постъпките, поведението на младите. В разказите „Чист въздух", „Шарена черга" авторката съчувствува на майките заради тяхната мълчалива трагедия на пренебрегнати от порасналите си деца. Става дума не толкова за личното пренебрегване на старите хора, колкото за пренебрегване на техните разбирания за живота, несъобразяване с принципи, свещени за тях. Д. Герова избягва дидактичното осъждане на младите и това прави упрека ѝ много по-силен.

Това, за което ратуват в разказите си Г. К. Кирилов и Д. Герова, намира въплъщение в героите на Д. Цончев. В повестта „Мъже без вратовръзки", в сборника „Неделя следобед" младият автор поставя като концепция единството, вътрешната близост на поколенията. Тази близост у един от героите му ще се изрази в преклонението пред обикновена стара българка, в захласване, във възраждане при спомена за нейната топлота, човечност, поетичност („Разказ за мен"). У други — във възхищението пред безхитростното умение на нашия народ да живее смислено, да открива радост в трудовия живот („Да посадиш смокиня"). У трети — в постоянното намиране морална опора в живота на предшествениците („Мъже без вратовръзки"). По този начин Д. Цончев отговаря на тревогата у Д. Герова, развива съгледаната близост от К. Николов, подкрепя сближаването, отбелязано от Г. К. Кирилов.

Не бива да смятаме, че когато младите автори упрекват своето поколение, те са съгледали някакво сериозно раздалечаване на поколенията. Но явно е, че не прощават и най-малката небрежност на връстниците си към техните предшественици. Правят близостта към родното, към жизнената традиция мерило за стойността на обрисуваните характери. Защото у възрастното поколение съзират запазени най-хубавите национални качества. И не

желаят те да останат незабелязани от младите. Както не един от нашите известни писатели повдига глас за повече внимание към подрастващото поколение, така младите белетристи говорят пък за повече внимание към света на възрастните, за извличане оттам всички духовни ценности.

Повикът да се цени човешкото богатство на предишното поколение у младите белетристи прераства в повик да се опознава народът ни, неговите жизнени устои. Това вече е въпрос за дирене корените на нашето съвремие, въпрос за първоизточниците на съвременните характери.

Ако авторите убеждават в крепката жизненост на своите млади герои, то е, защото не са я снизили до простото добро настроение, присъщо на младостта, а са я видели като продължение на жизнелюбието на народа ни. Ако ни карат да вярваме във високата нравственост на същите тези герои, то е, защото не я свеждат до младенческа наивност и непрактичност, а я извеждат от моралната висота на народа ни.

Постижения в образите на своите връстници младите белетристи имат, когато потърсят в характерите им съчетанието на качества, създаващи се в днешното социалистическо общество, и изградените през вековете български национални качества.

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ИЗОБРАЗЯВАНЕ НА ГЕРОИЧНОТО В СЪВРЕМЕННАТА НИ БЕЛЕТРИСТИКА

КАТЯ БЪКЛОВА

Интересът на съвременната младеж към героичното в живота и в литературата е факт, който не може да бъде отминат без внимание от страна на всеки, е свързан с въпросите на нашето младо поколение, с неговото духовно и интелектуално развитие. Причините за този интерес трябва да търсим както в социалната действителност, така и в някои психологически особености, характерни за младия човек. Нарасналата обществено-политическа активност налага своя отпечатък и върху неговите естетически вкусове и предпочитания. Той реагира бурно на обществените явления и особено на проявите на равнодушие, на делнична умора и инертност. И още нещо — мечтае да извърши постъпка, с която да утвърди естествения си стремеж към необикновеното, красивото в нравствено-етичен смисъл. Младият човек има нужда от идеал, от висок образец за следване, който трябва да притежава много качества и добродетели. Всеки по-пряк досег с младежи на читателски конференции и в частни разговори, както и резултатите от проведени анкети недвусмислено показват, че героите на Иван Вазов, Димитър Талев, Емилиян Станев, Веселин Андреев и др. са техни любимци. Историческите романи от близкото и далечното минало, като „Време разделно“ от Антон Дончев, „За свободата“ от Стефан Дичев, богатата мемоарна белетристика за антифашистката съпротива, както и приключенските повести и романи задълго приковават вниманието на младите, а понякога обсебват изцяло интересите им и определят трайно вкусовете им и в зряла възраст. Ясно е, че тези творби отговарят на стремежа на младите към романтично извисеното, изключителното, героичното.

Героичното като предмет на изображение има богата традиция в българската литература. Своеобразните исторически усло-

вия, при които тя се развива от самото си зараждане, определят пряката ѝ връзка с обществено-политическите борби и ярко изразения ѝ демократичен характер. Култът към героя, извършил подвиг в името на народа, намери блестящо художествено изображение в творчеството на нашите най-големи художници на словото.

Социалистическата литература продължи тази плодотворна традиция, свързвайки героичното с положителния герой на епохата, носител на новия обществен идеал. Нашата мемоаристика окончателно затвърди мястото си в съвременната литература. Героизмът на Митка Гръбчева, Веселин Андреев, Славчо Трънски, Славчо Радомирски, Добри и Елена Джурови бе отразен в спомените им, които се наложиха преди всичко с документалната си основа, засилила достоверността, а оттам и убедителността на изложението. В тях хората не са отделени от събитията, не търсят скрит смисъл в тях. Те са „потопени" в героичната атмосфера на борбата и са част от нея. Епохата, образите, събитията се сливат в едно цялостно емоционално възприятие, за да създадат неповторима въздействуваща атмосфера.

Когато съвременните писатели се обръщат за творческо пресъздаване към миналото, те виждат в него непознати естетически ценности. Авторите търсят нови измерения на героичните прояви, които да ги разкрият в нова сила и величие, отърсени от външноефектното и временното. Те се стремят да видят героизма не само в дадена ограничена във времето постъпка, но да потърсят неговото развитие в настоящето, отражението му в психологически и нравствено-философски план в съвременността. Така например, когато Васил Акьов в „И дойде денят" или Емил Манов в „Анушка" и „Ваня и статуетката" разказват за установяването на новата власт, те не се страхуват да „разтворят" героичното в обикновено житейското, даже в комичното. Авторите пристъпват към героизма на отминалата епоха с умъдрения поглед на зрели съвременници, извлекли от нея най-ценното, ядрото, онова, което дава нейния цвят. Често, отказали се от ефектните сцени, те оставят героизма дълбоко скрит, успокоен от изминалото време, осмислен чрез следващите събития. Такова „разтваряне" на героизма, преплитането му с обикновени житейски прояви и даже допирът му с комичното не намалява силата на подобни произведения. Напротив, то засилва тяхната философска вглъбеност, прави ги по-съвременни, по-проблемни.

В някои съвременни произведения за живота на младежта героичното присъствува като спомен от младостта на възрастните. Подобен момент ще открием в романа „Моето първо лято" от

Емил Манов. Авторът не тръгва по лекия път на изобразяване на прякото въздействие от бащиния подвиг, на неговото ентусиазирано безкритично приемане от децата, на стремежа към елементарно подражание на героичните дела. Той отразява по-сложни аспекти на влияние върху душевността на младите в смисъл на атмосфера, настроение, импулси. Спомените пораждат чувство на незадоволеност, лека тъга и съжаление, но преди всичко те будят размисли. По сложни психологически пътища възхищението от подвига на бащите понякога се трансформира в преждевременна резигнация: „Училището, събранията, нашата мила десятка — споделя една от героините в романа.— Тази стая тук и разговорите на мама с нейните познати. . . Защо нищо не се случва? Все едно и също, едно и също. . . Сега ми се струва, че всичко знам отнапред и нищо не мога да променя.“ Като отсеем от тези думи неизбежната доза младежко позиране и игра на умора и отегчение, не можем да не открием една искреност, на която трябва да повярваме. Възторжената младост търси ярки и смели дела, неспособна още да види себе си в ежедневието, търси необикновеното, за да се прояви в него.

Съвременната действителност с трудовото си ежедневие е богата с героизъм и романтика, в нея не са малко смелите постъпки, проявите на жертвоготовност и младите хора съзнават това. Не може без вълнение да се чете възторженото изказване на една ученичка, направено на конференцията в Перник: „При нас има звезди, чудеса, много слънце и много любов. При нас има най-много щастие. Красотата е наша. И животът е наш. А подвигът? В нашето време има ли място за подвиг? Сигурно този въпрос е най-глупавият и най-излишният. Ако няма място за подвиг, трябва да нямаме вяра, да не живеем в своята младост.“ И все пак има разлика в идеалите на поколенията от различни епохи. Демонстрации, стачки, бурни революционни събития — за съвременната младеж всичко това е минало, спомен, но не преживяна действителност. А, от друга страна, идеалът предполага нещо далечно, примамливо, макар и понякога неосъзнато докрай. В съвременността той стана по-реален, героите са добре познати от ежедневието и по-трудно младите са склонни да видят в тях необикновеното. Да бъдеш добър работник, специалист, още не значи да вършиш подвиг. Явно е, че има нещо друго, което трябва да се потърси и види в строителните делници.

Всичко това доведе до нови начини и средства при изобразяване на героичното, в посока към многостранност, богата нюансираност и пълнокръвие, които се явяват като реакция на схематичните черно-бели образи. Героизмът престана да бъде при-

вилегия на необикновената личност с ангелска непогрешимост — една тенденция, завоювала позиции в известен период от нашето литературно развитие. Той стана достояние на обикновените хора, стига да има обществени и психологически предпоставки за неговата изява. Писателите навлязоха в душевните лабиринти на героите си и достигнаха до интересни художествени находки. Характерните за част от съвременната литература емоционални и естетически преливания на героично и комично, красиво и грозно се проявиха ярко в редица творби с героична тематика.

В сп. „Родна реч" писателят Коста Странджев развива интересни мисли за същността на героизма в съвременната епоха: „На строежите срещнах герои и „герои". Не вярвам вече на баналната вестникарска формулировка за раждането на героя: „Той се хвърли срещу опасността, без дори и да помисли." Такива хора, които извършват героизъм „без дори и да помислят", не са нужни никому. Убеден съм, че героизмът, това е по-скоро потенциалната възможност на човека да извърши подвиг, отколкото безумната постъпка, от която „дъхът в устата ти може да замръзне". Спрях се на изказването на този автор, защото героизмът на нашето време е основен проблем в творчеството му. К. Странджев разказва за трудовото ежедневие на работниците от Баташкия водносилов път — една тема, богата с възможности да се изобразяват смели, ярки подвизи. Суровите условия на живот всеки ден предлагат случай за изпробване на устойчивост, мъжество, другарство. Оказва се, че строителното ежедневие е много по-богато, многостранно и разнолико и не може да се вкара в тесните рамки на вестникарските дописки. В повестта „По съобщение на печата", както и в „Страх" и други разкази К. Странджев открито полемизира с книжните представи за героизма, противопоставяйки им истинския живот. Героите от повестта — елегантният Дон Жуан Бодрата, нещастно влюбеният, интелектуално объркан Мишо, елементарният Гарип и склонният да абсолютизира Симо — са съвсем обикновени хора. Авторът даже съзнателно ги огрубява, не се страхува да загатне и за не дотам чисти в морално отношение техни постъпки. Той сякаш се стреми да отнеме всички предпоставки за героизъм и в самата обстановка, подчертано обикновена и делнична. И все пак в трагичния момент в срутения комин четиримата другари се проявяват неочаквано като герои. Авторът иска да ни убеди, че „хората отиват към смъртта невинаги с истеричен ужас в очите, невинаги с недостъпността на мраморния пиедестал. Но и иначе." Това „иначе" означава с всичките си човешки недостатъци, заблуждения, неспасени даже от пошлото и грозното в живота.

Тази насока в изображение на героичното като потенциална възможност, която се проявява при дадени обстоятелства, намира различен образ в творчеството на младите автори. Те съзнателно завоалират героичната проява, потопяват я в атмосфера, понякога противоположна на героичната, и създават друго водещо настроение.

В малкия разказ на Кольо Николов „Облаци от бяла светлина“ от едноименната книга героизмът на младия миньор е сякаш разтворен в тиха мечтателност. Той добива нежна окраска, емоционално съвсем чужда на героиката. Трагичните последици от постъпката на ослепялото момче добиват меки очертания, разтворени в пълнокръвието на живота, който тече наоколо, а самата героична постъпка привидно остава на заден план. Сходен подход към героичното явление ще открием и в разказа на друг млад белетрист Димитър Паунов „Можехме да се върнем“ от сборника „Първо лято“. В него властвува лекият хумор, напира жизнерадостният смях на младите от затъналия във водата автобус, готови да погледнат на произшествието от комичната страна, и едва накрая авторът пак между другото съобщава, че кондукторката, скочила първа във водата, вече не се връща на работа. „Тя бе възрастна и изморена жена и сигурно не ѝ се влизаше в локвата, но ето — скочи при нас. Него ден наистина беше студено.“

Стремежът към задълбочаване в психологията на героичната постъпка, бягството от ярките фрапантни прояви, от образи, в които героичното доминира и става техен емоционален център, и, от друга страна, търсенето на по-широк нравствен смисъл — това са новите посоки при изобразяване на героичното. Във връзка с това представлява интерес един епизод от романа на Г. Марков „Мъже“, една книга, посрещната с голям интерес от младите и особено от военнослужещите. След раздялата с жена си Иван изживява тежка душевна депресия. Той е разколебан в смисъла на човешкия живот и на човешките чувства, в съществуването на любовта. В такъв момент той извършва рискувана постъпка, за да обезвреди избухнала мина. Ранен, в болницата, Иван достига в размислите си до нови прозрения, до ново разбиране за смисъла на саможертвата. „Не е достатъчно да си гадина, която се радва, че съществува, която непрекъснато осчетоводява нищожните си размери и се размножава. То е в способността в името на същия велик, обичан живот да пожертвуваш себе си. Напълно безвъзвратно, всеотдайно. . . До този ден аз нямах тази способност. Когато пълзях към мината, пак я нямах, вършех всичко по инстинкт. Но сега я имам. И ако сега трябва

да обезвредя мината, бих го направил с пълното съзнание, че мога да загубя живота си, който така силно обичам!. . .

— Аз живея! И съзнавам всички предимства и цялата прелест на живота, но толкова по-горд и по-щастлив съм, че всяка минута мога да се лиша от него "

Премеждието е помогнало на Иван да излезе от кризата, да намери ясен, удовлетворяващ смисъл на съществуването си. Да достигне природна, начална простота, но не измислената, пошлата простота, с която е лежал до миномета, а истински силна, първична простота.

Така една героична постъпка, извършена неосъзнато, може да се превърне в силен импулс за нравствено прераждане на личността. Тази „субективна" страна на подвига независимо от неговата „обективна" стойност разкрива нови възможности при изобразяване на героичното в съвременната литература.

Проблемът за подвига като стимул за духовно прераждане на човека е поставен в повестта „Късче небе за трима" от Р. Игнатов. Авторът оставя героите си пред голямо изпитание — при занятие в казармата един танк затъва в тинята. Изпитанието за физическа и нравствена издръжливост е още по-голямо, защото между тримата членове на екипажа няма близост, няма другарство, а съществува даже неприязън. В битката със смъртта тримата танкисти побеждават не само защото остават живи, но защото откриват нови ценности, нов смисъл в живота. За плахия неустойчив Владимир, за нехайния Минкин, за неуравновесения Господин, крил досега същността си зад пози, случката в танка означава достигане до истини, до непознати нравствени начала, това е пътуване към хората, тяхното откриване. Към хората „. . .хубави или лоши, самолюбиви, присмехулни или подозрителни, честолюбиви или строги, не възвишени, не идеални, каквито още няма, а човешки прости, човешки красиви, хората. . . Това беше истината!"

Обществено-етичният смисъл на героичната постъпка изтъква и Т. Монов в романа „Смърт няма". Караджов, бригадирът, спасява затрупания Златан и сам загива в тунела. В светлината на неговия подвиг другарите му правят преоценка на живота си. „Боляра изпитваше едно огромно задоволство от себе си. Сам на себе си изглеждаше страшно незначителен и дребен. Едно мъчително желание обземаше Боляра да бъде сто пъти по-добър, по-честен, по-обичан от хората, да им покаже насила, ако трябва, че е сто пъти по-добър." Подвигът на единиците извисява останалите, издига ги нравствено.

В романа „Мария против Пиралков" авторът Ат. Наковски поставя въпроса за героизма изцяло на психологическа плоскост.

Една жена, неизлечимо болна, изживява последните си дни и подлага на жестока преоценка живота си. Героичното при тази обикновена жена започва от превъзмогването на физическите болки и естествения ужас от смъртта, за да мине през нравствените усилия за пълнокръвно, активно изживяване на последните мигове и достигне до дълбокото прозрение, че „животът не губи смисъл дори и в последния миг преди смъртта, защото остават делата". Наковски води героинята си през сложните психологически лабиринти на травматизираното от болките съзнание, за да я спре пред едно скръбно величие, което напомня завета на безсмъртния поет: „Аз паднах, друг ще ме смени и. . .толкоз. Какво тук значи някаква си личност." Потърсил героизма в морално-етичните сфери, Ат. Наковски разкрива нови интересни страни на този проблем.

Стремежът към разчупване на схематизма, към търсене на героичното като съставка на самия живот, интересът към многоликия образ на новия човек, у когото склонността към необикновени дела е реална, психологически обоснована черта — това са положителните елементи при изображението на героичното в съвременната литература. Но този подход крие и опасността от обезличаване на героизма, от прекаленото му разтваряне в делничното, където се губи основната му същност, без която той не може да въздейства емоционално и естетически. Явява се опасност от робуване на нови схеми, от преднамереност на ситуациите и образите. И може би тук трябва да потърсим една от причините за сравнително по-малкия интерес на младежта към съвременните произведения с теми от строителното ежедневие и с морално-етична проблематика, един извод, който неизбежно се налага след проведените конференции. Литературата все още не е достигнала разнообразието от форми и прояви на героизъм, с които е богата нашата действителност, които ежедневието предлага. За пример ще посоча само едно изказване на лейтенант от авиацията, направено на конференция в Михайловград. Той споделя недоволството си от това, че литературата не отразява живота на съвременните летци, където има много случаи на героични постъпки. Тези постъпки остават само на страниците на в. „Страж на родното небе", без да станат достояние на широката общественост.

Новата героична личност трябва да държи високо идеала на нашето време и да съчетава идейната принципност с нравствени добродетели. Нашата младеж с право иска да види себе си в литературата, и то в най-ярките си прояви, иска да види хора от своето героично ежедневие, за които да чете със същото вълнение, с което чете за героичните партизански дела.

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ И МИСЛИ, ПОРОДЕНИ ОТ ЧИТАТЕЛСКИТЕ КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМА „МЛАДИЯТ ГЕРОЙ В СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА“

ЕЛИ ВЕЛИНОВА

Какъв трябва да бъде литературният образ на нашето време? Обичат ли младежите литературата? Какво търсят те в творбите на писателите — развлечение или художествено обобщение на мечтите на младия човек? Могат ли младите хора да отличат действително хубавата книга от посредствената съчинителска литература? Каква искат да видят българската литература в бъдеще? На тези и на множество други въпроси из областта на съвременната ни литература беше посветена организираната през 1967 г. Национална читателска конференция „Младият герой в съвременната българска литература“. В продължение на една година пред огромна аудитория от младежи се води разговор за книги и герои, за сполуките и несполуките на българските писатели. Многобройните срещи, проведени по градовете и селата на страната ни, дадоха възможност да надникнем в интимния свят на младия читател, да се запознаем с неговите интереси и предпочитания. Участвувах като докладчик на множество от тях и навсякъде можах да оценя благотворното въздействие и полза от тези срещи не само върху читателите, но и върху нашите писатели. Младият читател не само чете, той проучва, сравнява, спори, анализира. За да може да се получи една, макар и непълна, бегла представа за младежките предпочитания, нека надникнем в протоколите от младежките конференции на заводските, общинските, учрежденските, ученическите, градските, окръжните организации, а също да прехвърлим и анкетните листове, попълнени от комсомолците.

Напоследък анкетните изследвания стават все по-ефикасно средство за изясняване и допълване на картината от различни

явления в нашия живот. Затова и пробните допитвания, проведени в някои градове, сред младежите дадоха интересни и показателни резултати. В тези анкети участвуваха ученици, работници, служители и селяни от Етрополе, Русе, Габрово, Сливен, Пловдив, Стара Загора, Бургас, Сандански и др., и то от отделни училища и заводи, от кооперативни стопанства. За да може да се получи приблизителна представа за някои промени и тенденции в читателските интереси, за да се видят мненията на читателите за това, как са отразени в съвременната художествена литература проблемите, които сега вълнуват младежта, нека прегледаме анкетните карти. Въпреки че все още не са се получили отговорите от всички анкети и материалите не са напълно обгледани и обобощени, ще се опитаме да направим някои констатации.

Не може да не ни направи впечатление, че младежите, на които бе предоставено сами да изберат темите на докладите, се спираха най-много на темата за участието на нашия народ в борбата против капитализма и фашизма. От разговорите с участниците в конференциите, от сведенията на библиотеките и книжарниците може да се види, че в множество градове и села от провинцията, а също и в Софийски окръг мемоарите из близкото минало и художествената литература със сюжети из борбите на българския народ против капитализма и фашизма са били най-търсени през годината. Този период беше един от най-героичните в нашата история и той дава богат материал за художествено пресъздаване. Книги като „Тютюн“, „На живот и смърт“, „Мургаш“, „В името на народа“, „Неотдавна“, „През огън и куршуми“, „Обикновени хора“, „Август, август“ увличат младежите с патоса на борбата, с напрегнатостта на повествованието. Така например в анкетните карти на младежите от Русе на въпроса: „Кой е Вашият любим литературен герой?“, 50% отговарят — борецът за свобода и независимост, 30% сочат строителя на социалистическото общество, 4% определят други образи, 3% нямат любим литературен герой, а 13% не отговарят на въпроса. Литературата с историческа тематика из близкото ни минало е любимо четиво и на младежите от Бургас. Там са анкетирани над 1500 комсомолци. От тях 74%, на възраст от 16 до 18 години, четат преди всичко романи и повести със сюжети из героичното минало на българския народ, партията и РМС. Това е най-предпочитаната литература и тя навлиза все по-дълбоко сред младежите. Младежта търси героичното, необикновеното, силното. Това е нейната същност и тази черта от психиката ѝ не бива да бъде пренебрегвана от писателите, литераторите и социолозите.

На тази национална конференция, която може да се окачестви като равносметка на младежките разговори за книгите, трябва да се запитаме: какви са читателските интереси и изисквания към онези, които пишат за младежта? Трябва да признаем, че да се говори за читателски интереси е трудна и отговорна работа. Те са толкова разностранни! И все пак ние можем да направим някои изводи, които да ни дадат поне приблизителна представа за изискванията на младежите към художественото четиво.

Какво е отношението на младия читател към творбите на съвременната белетристика? На въпроса: „Коя съвременна книга ви е направила най-голямо впечатление?", най-много отговори са дадени за книгите: „Тютюн" на Димитър Димов, „Чинарите зашумяха" на Емил Коралов, четирилогията на Димитър Талев, „Мъже" на Георги Марков, „Цената на златото" от Генчо Стоев, „Приключенията на Авакум Захов" от А. Гуляшки, „Цвета на изворите" от Лада Галина, „Село край завод" от Ст. Ц. Даскалов.

Оскъдни са отговорите за книгите, които отразяват най-добре морално-етичните проблеми на новото време. Не всички анкетирани са отговорили на този въпрос. Отбелязани са „Семейството на тъкачите" от Камен Калчев, „Замъкът на бялата роза" от Атанас Ценов, „Гневно пътуване" от Дико Фучеджиев, „Дъх на бадеми" от Павел Вежинов. „Пътуване към себе си" от Блага Димитрова. Малкият брой на отговорите и липсата на отговори изобщо по този въпрос ни изправят пред въпроса, дали младежите не познават добре най-новата ни литература или пък отражението на морално-етичните проблеми на нашето време е слабо и бледо в нашата литература и не е оставило трайни следи в съзнанието на младия човек. Или пък и двете причини съществуват едновременно. Че на младежта допадат произведения, в които остро се поставят морално-етичните проблеми на съвременността, показват и най-предпочитаните пиеси от младежите. А те са на първо място „Прокурорът" на Георги Джагаров, „Птиците летят по две" от Боян Балабанов, „Рози за д-р Шомов" на Драгомир Асенов. Харесват им и пиесите „Иван Шишман" от Камен Зидаров, „Татул" и „Снаха" на Георги Караславов и др.

Интересна констатация може да се направи от отговорите на младежите за техния любим литературен герой. Данните, взети от анкетните листове, категорично сочат на първо място за любим герой не само на девойките, но и на някои младежи Ирина от „Тютюн". На въпроса: „Кой литературен образ ти е най-симпатичен?" и „Защо?", четем: „Любим образ ми е Ирина. Всичко

ми харесва в нея. В нея има нещо силно, обаятелно.“ Ирина е любим образ не само на анкетираните младежи от Софийски окръг, а и на учениците от Севлиево, на учениците и работниците от Сливен, на младежите от Стара Загора и Бургас. Комсомолците харесват и Сашка на Веселин Андреев, Рада от „Под игото“, Росица от „На живот и смърт“, Бойчо Огнянов, Авакум Захов и др. И ако съществува известна резервираност към съвременните произведения и неудовлетвореност от някои от тях, това може да се обясни само със слабите художествени достойнства на известна част от белетристичните произведения на съвременните автори. В центъра на произведенията си нашите белетристи днес поставят духовността на съвременника, разглеждат сложните взаимоотношения между личност и общество. Идеален или неидеален, с недостатъци или без недостатъци, героят се приема тогава, когато е изграден талантливо. Само така можем да обясним причината, поради която образът на Ирина има толкова много почитатели.

На въпроса: „Кои са вашите любими автори, книги и произведения?“, много често младежите отговарят: „Любимите ми книги са от партизанското движение.“ Болшинството от анкетираните сочат за най-четен автор Димитър Димов, следван от Димитър Талев, Георги Караславов, Павел Вежинов, Георги Марков, Блага Димитрова и др. Много малко младежи сочат класиците на нашата литература. Същата констатация може да се направи от бургаската анкета. Една от причините за това явление се крие може би в ограничеността на познанията, които училището дава за тази литература, тъй като в учебната програма класиците са застъпени бегло. Комсомолците правят предложение да се обърне по-голямо внимание на извънкласните форми на работа по литература, за да може с активната намеса на учителите те да се насочат към повече автори класици. Младежите от Пловдив изразяват желание редовно да следят новата литературна продукция, като предлагат съвременните автори да бъдат по-широко включени в учебната програма. От изказванията и предложенията на конференциите се вижда, че младежите очакват по-дълбоко и пълно художествено пресъздаване на сложните психически процеси в още неоформената личност на ученика. Произведенията на Боян Болгар „Седемнадесетгодишните“, „От много любов“ на Климент Цачев, „Гимназия „Родина“ на Дамян Дамянов и др. не задоволяват повишения интерес към възникналите проблеми в живота на учащата се младеж.

Работниците от вълненотекстилния комбинат „Георги Димитров“ в Сливен изказаха свои мисли относно нуждата от цялостни

образи на младия човек — нащ съвременник — с всичките му недостатъци, търсения, успехи. Те искат от нашите писатели да отделят в творбите си повече място на младия работник, на този, който се труди зад стана, зад ринга и струга. Образът да бъде изграден с цялата богата душевност на младия човек. Има ли ги тези младежи в литературата? Според тях цялостно изградени образи, с техните противоречия и особености, са малко. В някои литературни герои можем да открием само отделни черти, само елементи на съвременни характери на млади хора, а други изобщо не задоволяват, защото са изкуствени, измислени от автора.

Повестта, романът и по-точно социално-психологическата повест и роман заемат значително място в кръга на читателските интереси. И все пак може да се каже, че тези жанрове не са най-предпочитаните от младежите. Въпреки че книги като „Тютюн", „Железният светилник", „Пътуване към себе си" се четат и техните автори са обичани от младежите, някои белетристични произведения с главни герои от кръга на младите се четат по-трудно. Романът „Иван Кондарев" например бележи един от върховете на съвременната ни литература. Тук има образи, изваяни с голяма вещина и талант. Но тази книга не се чете много, не се търси от младежите.

Не така стои въпросът с приключенската литература. На запитването: „Каква литература предпочитате?", мнозина от младежите сочат приключенската литература с любим герой Авакум Захов. Героят на Андрей Гуляшки неслучайно е синоним на мъжество, на логичен ум на съвременен разузнавач. Наред с това трябва да се изтъкне преди всичко художественото майсторство на писателя. От особено важно значение е, а това е и целта на този род творби, че главният герой увлича с разностранната си култура, с находчивостта си и богатата душевност. От анкетните карти на младежите личи явното предпочитание към тази литература. В множество изказвания библиотекарите сочат, че едни от най-търсените книги са тези с приключенско и военно съдържание. Цветана Троицка — уредник на библиотеката в Разлог, акцентува на този въпрос по следния начин: „Искам да се спра — казва тя — върху един важен въпрос. Отнася се за четенето и търсенето от младежите на книги с военно-приключенско съдържание. Към този род четиво се проявява голям интерес. И въпреки че мнозина са на мнение, което има своето основание, че този род литература принизява читателския вкус, мнението ми е, че военно-приключенската литература има своето място в съвременния ни живот и когато е с високохудожествени качества, може да бъде много полезна." В подкрепа на това изказване трябва да

посочим, че макар новозараждащата се у нас разузнавческа и военно-приключенска литература да е намерила подкрепа от малцина наши писатели, в нея се съдържат големи възможности за творческа изява. Интересът към този род литература е напълно оправдан. По страниците на в. „Литературен фронт“ през миналата година наши изтъкнати белетристи споделиха мнението си за създаването и развоя на този литературен жанр у нас. Първите опити са насърчителни. Не бива да се забравя, че приключенската литература спаси нашата младеж от пошлите криминални романи. Иван Аржентински, авторът на приключенската повест „Сребърната пътека“, наградена през 1966 г. от Министерството на народната отбрана, отбеляза: „Ние трябва да гледаме на „приключенските“ произведения като на истинска литература. Истинската „приключенска“ белетристика трябва да се различава от „сериозната“ само по ритъма, забързания разказ, по динамичната ескалация на напрежението и произтичащите от това средства на описанието. Във всяко друго отношение тя трябва да бъде подчинена на строгите естетически закони на вечното изкуство. Оттук нататък според моженето на автора.“

Много младежи сочат в анкетните листове предпочитание към литературата, в центъра на която е отразено войнишкото ежедневие, животът в родната казарма. Книги като „Късче небе за трима“ на Рангел Игнатов, „Втора рота“ от Павел Вежинов, „Сърцето на командира“ от Иван Аржентински са сред особено търсените книги от младежите. Оттук ми се струва, че можем да направим и друг извод: въпреки че напоследък понятието „героизъм“ загуби своето предишно съдържание, мнозина от нас се питат дали действително героизмът е вече нещо отживяло, отшумяло и скътано в музеите при старите бойни знамена и старите бойни реликви. Така изглежда само на пръв поглед. Героизъм има и ще има и в нашето време. Позволете ми да цитирам изказването на боец от едно военно поделение: „Борбата срещу фашизма бе доведена докрай — казва той, — останаха обаче още фронтове на героизъм, не по-леки и не по-маловажни от миналите. Не е ли героизъм да изпълняваш бойна задача в бурна нощ, когато врагът е на крачка от тебе? Не е ли героично бригадирското движение? Едни продължиха да наливат основите на нови комсомолски обекти, други станаха леяри, стругари, монтьори. Да търсиш и намериш своето място в живота е също героизъм.“ А младеж от Ямбол така обяснява влечението си към лириката на Пеньо Пенев: „Младежите обичат и четат Пеньо Пенев, те се гордеят с трудовите подвизи, които описва в стиховете си. В много от съвременните стихотворения липсва именно това зрънце

на лично преживяване и отношение към този героизъм. Образите често са схематични, безплътни, патосът е изкуствен, героизмът е описан декларативно, без да се чувствува."

Подчертан интерес проявява учащата се младеж и към научнофантастичната литература. От анкетираните комсомолци в Бургас проличава стремежът им към този род литература, напълно оправдан от спецификата на века на изключителните открития в областта на науката и техниката. За съжаление малцина български писатели се ориентират към този жанр и интересът на подрастващите се задоволява изключително с преводна литература.

Проблемът за достоверността на образа на младия герой в нашата литература беше предмет на множество изказвания. Вестник „Комсомолска искра" в Пловдив организира една малка анкета сред пловдивските литературни работници. Според Георги Стоянов „най-големите достойнства на съвременната литература, трактуваща образа на младия герой, се заключават във вярното представяне на стремежа на съвременната младеж да преоткрие всичко". Според друг „тенденцията на съвременната наша литература е да хване преди всичко положителните качества на съвременника, а морален кодекс на нейното съществуване е призванието ѝ да култивира най-възвишените човешки добродетели". Коста Странджев изказа съжалението си от редица филми, повести, разкази, пиеси, в които образът на съвременната младеж е представен в някакво „изкривено педагогическо огледало". „Понякога той се изкарикатурява така едностранчиво — казва той, — сякаш извън футбола, транзисторманията и туиста нищо друго не я интересува. А фактите показват, че именно младежта проявява сериозни познания в областта на точните науки, на изкуството, социологията и дори в масовите зрелища — спортът показва осведоменост и обективност." На една читателска конференция в Хисаря библиотекарката охарактеризира така нашата съвременна младеж: „Младият човек от шестдесетте години мисли самостоятелно, критично, освободен е от предразсъдъци, не вярва лекомислено на обещания, не се възторгва лесно, отсъствува всякакво сантиментално размекване, гледа истината право в очите. Младият съвременник не обича благодушното потупване по рамото. Той е твърде вглъбен в себе си, твърде уверен в силите си, в опита си, в знанията си. Той не се вълнува така, както се вълнуваше по-старото поколение, но младото поколение има много от онова, което старите нямаха..."

Не бива да се отмине една вредна тенденция, съществуваща сред някои читатели (предимно от интелигентските среди) за подценяване на нашата родна литература и утвърждаване на западната, без това да се основава на дълбоки литературни познания. Някои

студенти и млади специалисти от анкетираните в Бургас, които малко четат художествени произведения, демонстрират своите предпочитания към западните „модерни“ автори, без да ги познават. (Това личи от попълнените от тях отговори.) Това е проява на духовна ограниченост, на снобизъм. Такъв снобизъм, макар и в елементарна форма, прозира и в анкетните карти на някои от учениците. Прочели само „Десетте малки негърчета“ на Агата Кристи, те изтъкват като предпочитана от тях литература западната, защото е „модерно“ да се четат нашумели нейни произведения.

Боецът от народната армия Стефан Христов пита: „По-лоша ли е българската литература от чуждата? Защо някои я гледат с пренебрежение? Хубавата българска книга срещаме все по-често в книжарниците и библиотеките, тя навлиза все по-дълбоко в нашия бит. Няма наш съвременник, който, като чете тези книги, да не намери в тях частица от себе си, от мечтите си, това, което го прави по-силен и по-добър.“ И все пак не е зле да видим как анкетираните младежи от Русе са отговорили на въпроса: „Какво не ви харесва в съвременната българска литература?“

21% от тях посочват недостатъчна художественост.
18% — непроблемност.
13% — подражателство.
12% — не отговарят на въпросите.
10% — отговарят: „Всичко ми харесва.“

Предпочитан и търсен жанр от младежите е поезията. За нея не важи изказването на Тодор Куртев, учител по литература в Кремиковци, който казва: „Ние премного жалим писателите. Те са наши длъжници, особено белетристите и драматурзите. За поетите не е така. Те са в крак с времето.“ От изказванията на конференциите, както и от литературните допитвания се вижда, че като отговор на проблемите на нашето време поезията изпреварва другите литературни жанрове. Тук срещаме още една категорична оценка, каквато беше оценката за любимия литературен герой. На въпроса: „Кой е вашият предпочитан български поет?“, болшинството отговори сочат за такъв Пеньо Пенев. В редица изказвания личи причината, поради която стиховете на Пеньо Пенев, на Дамян Дамянов, на Веселин Ханчев се харесват. „Техните стихове — споделя с нас един работник — никога не лъжат, не подвеждат читателя. Те са поети — наши приятели, те разкриват с доверие сърцето си, принуждават читателя откровено и честно да погледне в себе си, да вярва в истината и да се бори за нея.“ Високохуманната поезия на Пеньо Пенев очарова младежта с отразяването на бурния темп на нашето съвремие, с полъха на трудовия подем от скелите на

многобройните строежи, с опиняващия оптимизъм, с вярата в бъдещето и в човека. Рядко някой поет е достигал така пълно до съзнанието на работническата младеж. А това е доказателство, че Пеньо Пенев е достигнал целта си — да бъде певец на трудовите хора, на техните „чувства и мисли, стремежи и идеали, на тяхната гражданска съвест". Друг работник споделя: „Ние благодарим на нашите поети, защото те вярно отразяват живота ни. В това се състои и предимството на поезията пред белетристиката. Тук ние срещаме по-вярно себе си, отколкото в белетристиката."

Не може да не ни направи впечатление и още един факт от младежките предпочитания. Много от участниците в конференциите сочат, че младият герой на нашето време навлиза в литературата със стиховете на Вапцаров. Наред с любимите стихотворения на Пеньо Пенев, Христо Смирненски, Дамян Дамянов, Веселин Ханчев, Владимир Башев, Блага Димитрова, Георги Джагаров, Павел Матев и др. Никола Вапцаров е любим поет на младежта. Неговите стихове, неговият пример станаха неразделен спътник на младото ни поколение. На окръжната читателска конференция в Пловдив някои участници се спряха на проблема за дълга на писателя към своето време. „Ако в българската литература остават живи и обичани един Ботев, един Вапцаров, един Пеньо Пенев — четем едно изказване, — то е не само защото тези поети притежаваха наистина драгоценен талант, но и защото те живееха и загиваха с тревогите и вълненията на своето време. Никой от тях не беше на „Вие" с младежта, никой от тях не говореше с младежта от позициите на снизходителното нравоучение. До младостта не се достига с „командировки". Вечна и вълнуваща българска литература създават и ще създават само онези творци, които участвуват в живота."

Че Вапцаровата поезия с не по-малка сила вдъхновява и днес нашата младеж, свидетелствуват искрените думи на Иван Голев, боец от народната армия, който казва: „Вапцаровата поезия за нас е истински съвременна поезия. Героят в поезията на Вапцаров напомня безсмъртните образи, които народната фантазия е създала, за да увековечи тържеството на правдата, героизма на личността и силата на колектива. Когато се разсъждава върху въпроса, как да бъде изобразен положителният герой в съвременната ни литература, какви черти трябва да притежава той, непременно трябва на помощ да се вика Вапцаровата поезия, Вапцаровият метод и художествен подход към проблемите. Не е трудно да се изобразят чертите на новия герой; нужно е да се вживеят творците в идеите на новия герой, на неговите мисли и чувства. Героят в поезията на Вапцаров е носител на най-ярките черти на народа, на неговите реални мечти и стремежи. Този герой ние искаме да видим отразен

в съвременната българска литература със силата и чувството на Вапцаровата поезия."

Но младежите проявиха и критично отношение към творбите на някои наши писатели и поети. Така например един работник от Държавния металургичен завод „Георги Димитров" в Русе мисли, че младите ни поети много рано стават професионалисти, което им пречи да се вълнуват искрено заедно с героите си, защото не ги познават достатъчно добре. Той разкритикува някои модернистични стихове на Стефан Цанев и Константин Павлов, а също и художественото оформление на редица стихосбирки. Конкретно посочи оформлението на стихосбирката на Стефан Цанев „Перигеи", в която доминиращият цвят е черният. „Какво иска да ни каже с това авторът?"— пита той. Често явление в нашата поезия е — четем в изказването на работник от завод „Георги Димитров" в Сливен — лиричният герой да се върти в омагьосания кръг на интелигентските си преживявания, фалшиво униние, субективистични усещания и дори на неприсъщо на нас черногледство." Такава е и констатацията на комсомолците от държавния електрозавод в Сливен Елпром, които сочат поезията на Пеньо Пенев и Никола Вапцаров като пример за подражание. И двамата поети активно участвуваха в трудовия процес на народа ни, затова в тях строителят на новия живот за хората е вече обрисуван.

Големи и отговорни са изискванията на младежите и към съвременната ни литературна критика. Една читателка от Казанлък иска от нашите критици повече и по-категорични оценки за новите книги. Според нея много от появилите се в печата критически статии са слаби и неубедителни. Радка Колева от Русе отправи към литературните ни критици пожелания за навременни, реални преценки на новоизлезли книги. Тя дава пример с рецензиите за книгата „Чинарите зашумяха", появили се едната във „Вечерни новини", а другата в „Народна младеж". „Те не дават ясна представа за това произведение, което развълнува толкова читатели" — казва тя. Въпреки че на някои критици образът на Райна Стаменова от „Пътуване към себе си" на Блага Димитрова им се вижда умозрителен и неубедителен, същата читателка има чувството, че писателката е записала нейните мисли и преживявания, надникнала е в нейния душевен мир. А Румяна Дякова от Кърджали споделя с нас впечатленията си от същата героиня: „В произведенията на Блага Димитрова виждаме нашето поколение в развитие, склонно към психологически анализ. За Блага Димитрова в сп. „Пламък" един литературен критик писа съвсем неласкави отзиви, а аз не мога да се съглася с него. Нейната героиня Райна от „Пътуване

към себе си“ е типичен образ на млада строителка, събрала всички характерни черти на нашето поколение.“

Работникът Борис Рихов от завода за слаботокови релета в с. Баня има такова пожелание към литературната ни критика: Нека тя да отрази по-вярно в преценките си недостатъчно уважавания жанр на българската сатира и хумористична литература. „Без хумора и сатирата съвременната българска литература не би била така пълна и ярка. Хумористичните разкази, басните и епиграмите имат голямо влияние върху младежта, тяхната изобличителна сила помага в борбата с остатъците от миналото в съзнанието на младиате хора. Ние все още не можем да кажем, че сме готови да влезем в комунистическото общество.“

На въпроса: „Кои литературни критици ви допадат най-много?“, анкетираните от Русе сочат на първо място Ефрем Каранфилов, после Пантелей Зарев, Стоян Каролев, Симеон Правчанов, Здравко Петров и др.

Съвременната ни литература си има и свои нерешими проблеми. Проблемът за равнодушието, за ролята и значението на комунистическите идеали, за създаването и изграждането на характерите, проблемът за героизма на нашето време, проблемът за актуалността на литературата, за дружбата, любовта, приятелството, за истината задължават нашите писатели с още по-голямо майсторство и чувство за отговорност да творят. Според читателите литературата е голяма сила, тя изпълнява своята роля на интимен приятел, който дава духовна мощ на хората.

При едно по-подробно обработване на резултатите от проведените анкети, което ще стане след заключителния етап на конференцията, езикът на цифрите ще отговори с по-големи подробности на всички въпроси, които бяха център на вниманието в продължение на една година. Това обаче ще бъде външната страна на събитието. Много по-важни за нас са вътрешните, скрити процеси, проблемите, около които се групира литературната ни продукция от последните години. Тези процеси е длъжно непрестанно да изследва нашето литературознание.

Бих желала накрая да завърша с думите на Георги Димитров: „Утре животът ще бъде такъв, какъвто е днес младежта“, и да добавя: „А младежта ще бъде такава, каквато до голяма степен ше възпита родната ни литература.“

МЛАДИЯТ ЛИРИЧЕСКИ ГЕРОЙ В ПАРТИЗАНСКАТА ПОЕЗИЯ

ХРИСТО ЙОРДАНОВ

Трудно би могло да се изчерпят в рамките на една студия като настоящата цялото съдържание, богатство и многообразие, всичките поетически образи, които се съдържат в лириката с партизанска тематика. Това обстоятелство налага да ограничa задачата си и да характеризирам достойнствата и главните тенденции в партизанската поезия, сътворена преди всичко от поети партизани, които не дочакаха народната свобода.

Когато с любов и признателност говорим за тяхната лирика и за техния подвиг, винаги една парлива мисъл изпълва моето съзнание — все още сме длъжници към поетите, които напоиха с партизанската си кръв балканските чалове, все още направеното за тях е недостатъчно. . . Избраните им произведения днес са библиографска рядкост. Съвременната младеж почти не познава тяхната поезия. Библиотеката „Писатели, паднали в борбата против фашизма“ под редакцията на Веселин Андреев е само едно хубаво начало на издателство „Български писател“ по пътя към цялостното издирване и проучване на това съкровено национално наследство.

Многобройните отделни статии и публикации в периодичния и литературен печат, както и предговорите към избраните им произведения или отделните сборници с техни творби не могат все още да дадат точна представа за мащабите на тяхната поезия, която единствена свидетелствува за красотата на жизнения им подвиг, за истинското им благородство и за онова сияние, което се ражда от храбрата им смърт. Ако в своята поезия те изповядват борческия си идеал и мечтата да загинат по ботевски, то яркият им живот, блеснал със светлината на мълния, наистина ги доближава до Ботев, защото и борбата им, и смъртта им са твърде сродни. Светлината на младия им живот е окъпала с пленителни багри всичко, до което са се докоснали. В това число и поезията, която те са съ-

творили. Никой от тях не е имал самочувствието на поет, но всеки от тях е съзнавал, че изостря оръжието на борбата, когато прибавя към нея и своя революционен стих. „И когато откриваме несъвършенството на някои техни творби, нека не забравяме, че те бяха безупречни в друго — в изпълнението на своя граждански дълг“ — пише Веселин Андреев в предговора към сборника „За живота. Писатели, загинали в борбата против фашизма“, 1957.

Както и да ги оценява критиката днес, каквито и недъзи да открива, трябва недвусмислено да се подчертае, че младостта на родината приема като цяло тези стихове и им отрежда заслужено място в историята на българската революционна поезия. Колкото и малко на брой да са тези песни, те са заредени с борчески патос, с революционен възторг. . . Достойнства, за които фашистите изпращаха на бесило или разстрел. Техните стихове, дълбоко изстрадани и преживени, носят гнева и горестта на народа. В тях диша правдата на живота и голямата истина: „Земята на Ботев и Левски отново е робска земя. . .“

Няма да сгрешим, ако изтъкнем че партизанските им песни слагат своеобразен венец на тяхното безсмъртие. И тъкмо в това е тяхното обаяние: „Сила и трайност им дава ботевският подвиг на техния творец, съвършенство им дават животът и смъртта на поета, всецяло отдадени на свободата, на народа. Безсмъртието на комуниста става безсмъртие и на неговите песни. И те заедно с неговото дело и с подвига му остават завинаги между нас.“ Тази висока оценка на Веселин Ханчев за поезията на Атанас Манчев (вж. предговора към неговите „Избрани произведения“, 1961) може да се отнесе и към поезията на останалите поети партизани. Всички те възмъжават като граждани и поети между двете световни войни и се калят в кипежа на най-трудните схватки с фашизма, в накала на сраженията. . . Като в нагорещена пещ те изпробват гражданската си преданост към делото и в суровата проверка те не само издържат, но и изстрадат в най-точния смисъл на тази дума всеки свой стих. С верен усет на хора от народа те имат критичен и трезв дух, обагрят стиха си с партийна страст и целеустременост. Възпитани от партията и РМС, поетите партизани не търсят лесни успехи и победи. Средни пътища за тях не съществуват. Затова избират най-трудния, ала и най-честен път в живота — пътя на комунистическата партия. И следвайки го, те стават не само революционери, не само предани граждани, но и истински поети:

Да бъдеш сред първите
първи
в разгара на схватките,

от първите
пръв
да се килнеш
сразен!...
Но да видиш блена си,
че става
гранитна порядка
на новия
ден!

(Повеля на времето, 1943)

В тези искрени редове на Атанас Манчев се съдържа онази непоколебима решителност на бореца да се принесе в жертва на борбата, за да възтържествува красотата на идеала, за да се превърне той в обновителна основа на живота. Това благородство и красота в живота и в поезията на поетите партизани по-малко се анализира в досегашните проучвания. По-малко се подчертава онова неповторимо в тяхната поезия, което е несъмнен принос. По-малко се издирва своеобразието на лирическия им герой и онази нетленна етична светлина, която ражда живот. . . А това е нужно! Обикновената справедливост го изисква, защото в тяхната лирика е съхранено огромно богатство на партията и народа, което трябва да се разкрие с всичкия му блясък, трябва да бъде показано на нашия съвременник и да получи неговата оценка. Това духовно богатство само така ще придобие истинската си стойност, когато завладее сърцата и паметта на всички, които реализират съкровените мечти на поетите революционери.

Имената им — те се знаят, но малко говорят за поезията им, за трагичните и оптимистичните им преживявания, за възторга и тяхната пламенност. А цялата им душевност, неповторимата им духовна младост са съхранени тъкмо в лирическите им редове, в неспокойните им строфи, в недовършените им песни. . . От тях лъха действителният патос на антифашистката борба. „Нашата борба е поезия, нашата поезия е борба." Този афористичен девиз на поета Желязко Терпешев е може би най-краткият, но и най-точният начин да се характеризира тяхната поезия. Защото всичко, което е характерно за живота и борбата им, е характерно и за поезията им. Всички поети, държали в ръка перо и пистолет, имат монолитна биография. Съществува пълно съзвучие между лирически герой и душевността на партийния или ремсов функционер. У тях всичко е подчинено на една прицелна точка — борбата. У тях няма вътрешно раздвоение, няма колебания или съмнения, затова се ражда тази хармония между стих и действие, между поезия и живот, между мисъл и борба. . . Те дават оценка на своя ден съобразно с

„повелята на времето“, съобразно с революционните традиции на априлци от 1876, на септемврийци от 1923. . .

Те не се чувствуват нещо повече от трудовите си братя. Изпитват гордост, че са сред бойните си другари, че носят в пламенните си гърди тяхната съкровена обич:

Че редом с бедните си братя,
аз расна дързък и суров,
ведно със тях горя в борбата
и нося тяхната любов.

Че в тия пролетни разгари,
ранили в ранина на път,
ще тръгнем с моите другари
за оня светъл кръстопът,

където от нощта позвани
престъпни пълчища ще спрат
и с нашите редици бранни
в жесток двубой ще връхлетят. . .

(„Възторг“, Атанас Манчев)

Години наред, преди да бъдат партизани, младите поети се подготвят за революцията. Те работят като нелегални дейци и пазят святото име на родината. Мнозина от тях са организационни работници на партията и РМС, провеждат системни сбирки, събрания и конференции, разясняват международното положение, сочат опасността от приготовленията на международния фашизъм и се готвят заедно с народа за решителен отпор. Битието им на професионални революционери само ускорява съзряването им като творци. Те „изпращат“ своите песни до народа като призиви за идващата „пролет“. Още в 1937 г. един Атанас Манчев възлага трудни задачи на своята песен:

Води ме, моя стройна песен,
води ме, мой възторжен стих! . . .
След тебе, в тая мрачна есен,
ще тръгна пламенен и лих. . .

Литни над родните полета,
запей над родните села,
разсей вековната несрета
и тези ниски небеса! . . .

Ще срещнеш в пътя си метежен,
о, моя песен, тъмнини,

ще чуеш вопъл безнадежден
и смъртен хлад ще те рани. . .

Не спирай ти обезверена,
крила недей отпуща ти,
стани в разгрома възродена
и пак към слънцето лети. . .

(„Моята песен")

Всяка песен се явява отзвук на партийната задача, отглас на самата класова схватка. И когато съвсем отблизо проучим всичко в живота на поетите партизани — и житейска, и духовна биография, — оставаме поразени от пълното сливане на мечти и жизнен подвиг, на поезия и героична смърт. . . Стихът се е превърнал в изповед, в лирически дневник на младите бойци. Всички те загиват така, както са мечтали, както са пели в песните си: с оръжие в ръка, в борба, в смелия щурм на сраженията. . . Също като легендарния Хаджи Димитър, също като безсмъртния Ботев. Но нека по-конкретно и по-отблизо разкрием тяхната себепожертвователност.

Марко Ангелов — Камен намира партизанската си смърт в сражение на 23-годишна възраст, обкръжен от вражеските кордони, и за да остане верен на клетвата — да не се даде жив на палачите, — оставя последния куршум за себе си. . .

Христо Кърпачев — ранен в бедрото, после в стомаха — намира сили да стреля срещу своите нападатели, обкръжили го до река Осъм близо до Ловеч. Младата му кръв струи и постепенно изтича капка по капка, но той не се предава, а отправя гневните си думи към обкръжаващите го вражески кордони: „Вижте, гадове, как комунистите се борят и умират!. . ." И в оня решителен момент, когато Борис Копчев отнася ранения Дочо Шипков в близката горичка и се връща за ранения Кърпачев, избухва зловещата бомба. . . Чак тогава клюмва гордата глава на поета. Млъква непокорната глава, но остава непобедена, защото партизанските маршове, песните и стиховете на Кърпачев, неговата красива младост остана завинаги при нас. . .

Кирил Маджаров воюва като воин до сетния си дъх и героичната смърт го настига в сражение при превземането на град Куршумлий. Ранен, другарите му го носят на носилка, но парчето от вражеската мина се впива в буйната му глава и. . .

Христо Козлев загива с песен на уста като партизанин. Чудовищна случайност прекратява свидния му живот.

Атанас Манчев, 23-годишният поет — партизански комисар, обкръжен в нелегалната си квартира в Айтос, води отчаяна, но упорита престрелка с полицията. И накрая горещото оловно зърно

разпуква неговия слепоочник, за да не попадне в ръцете на садистите.

Иван Нивянин-Жаров, подкомисар на трета чета на отреда „Гаврил Генов", издъхва в жестоки мъки на 24 години от тежките си рани след голямо сражение в село Соколаре. . .

Политкомисарят Цветан Спасов, един от създателите на първата партизанска чета в Плевенско, води двучасово сражение с полицията в родния си град Плевен и пред своята гибел сам разпуква младежкото си слепоочие на 25-годишна възраст. . .

Същата или подобна участ имат и останалите поети и писатели партизани: Васил Воденичарски, Антон Попов, Иван Топалов, Тончо П. Стаевски, Марин Райчев и др.

Всички те са в разцвета на своята младост. Младостта е техен спътник и в борбата, и в поезията. Всички те са жадни за живот, но съзнават, че няма истински живот без свобода и скъпи жертви; жадни са за дела и подвиг, но се разделят със света, когато мечтите им все още не са се реализирали, когато песните им остават недопети. . . Тези песни са писани с младата им бушуваща кръв. Всеки стих е съгрят от поривите на борческата им младост. Лириката по начало е органически свързана предимно с трепетите, с импулсите и с преживяванията на младостта, а що се касае до партизанската лирика, то тя почти изцяло е дело на млади революционери. . .

Мнозина от тях са започнали литературните си занимания още като гимназисти. Тончо П. Стаевски например е деветнадесетгодишен гимназист, когато поема отговорността на „поет на отряда". Този юноша от Троян съзнава твърде отрано голямото в живота и въпреки ранната си младост пее за красотата на света, за своите нежни чувства, за пролетта. Пее за големия си дълг пред народа. . . Веднъж, когато тръгва по важна партизанска задача, укриван от нежните дипли на нощта, унесен в красиви мисли за дълг, скандирайки своя неспокоен стих, той намира жестоката си смърт: един изверг с душа, по-черна от катрана, го съсича с брадва... В своята „Черна песен" лъчезарният юноша предусеща смъртта си:

Аз чувствам, че иде смъртта,
че змия се крие в гърдите ми,
че змия ме трови, пие кръвта,
суши ме и гаснат очите ми.

Ти идеш неканена, черна, позорна.
Ти идеш през пролетта,
в пролетта на живота ми,
в пролетта на света!

Да се съпреживява такава поезия е колкото мъчително, толкова и вълнуващо. Мъчително е затова, защото човек усеща с цялото си същество как е простреляна тяхната красота, как е затрита със садистична жестокост нежната им младост, и то когато са се канели да летят с големия полет на народната революция, когато са се подготвяли да изпеят най-хубавите си песни.

Когато четем гордите думи на загиналите поети, изречени пред другари и пред врагове, сякаш чуваме и техните ведри гласове — ласкави и нежни, красиви и примамни, — които и днес ни напътствуват и ръководят. И в думите им, и в песните им се съдържа все същата тревога и надежда, все същото упование и вяра в победата, както у Вапцаров, само че изразени по различен начин, с други думи. Вътрешното безпокойство, чувството за отговорност пред революцията, комунистическото единомислие и непоколебимата преданост към революционното дело доминират навсякъде. Тази близост е поразителна. Тази съзвучност в мислите и чувствата се поражда преди всичко от еднаквата всеотдайност към партията, към майката закрилница, която за тях и за всички честни хора никак не е някаква абстрактна сила, а олицетворение на най-ярката народна мощ, на крепката им вяра, на съкровените им надежди и на всички въжделения и пориви, скътани в най-интимните кътчета на борческите им сърца. От тази всеотдайност и привързаност към родната комунистическа партия произтичат всичките останали достойнства на лирическия герой и цялото му благородство на самоотвержен воин, готов да отдаде всичката си кръв капка по капка за благоденствието на народа и за разцвета на бъдещата социалистическа България:

Твой съм! . . . И в дни унили,
и в победни тържества —
догде нося огън в жили
и на рамене — глава! . . .

(„Родина", Ат. Манчев)

Лирическият герой в поезията на поетите партизани е почувствувал върховната необходимост, че предаността към делото на революцията трябва да се подкрепи и с младата кръв на горещите партизански сърца. Пламенната кръв сякаш кръщава с огнен меч великото дело. Това проличава от целия патос на партизанската поезия. И нейната сила трижди повече въздействува, защото е обагрена с аленатa кръв на нейните създатели и увенчана с героичната им смърт. Тази смърт дава особена багра на тяхната лирика. Оцветява я по неповторим начин. Тя прикрепя невидими крила на думите, които, макар и невсякога умело подбрани, извисяват поривите, тревожат мислите, облагородяват чувствата ни. . .

Смъртта те никога не желаят, но не трепват пред нея. Никога не я търсят, но усещат как кръжи около тях, как плете своите коварни мрежи и как ехидно се смее. . . Съществуват и преки изказвания на поети и партийни функционери, от които личи каква цена дават те на своя живот и на своята себежертва, в какво вярват и за какво воюват. Достатъчно е да си припомним „последните думи“ на един Антон Попов, за да усетим вътрешната монолитност и твърдост в убежденията на онези, които отдаваха живота си в името на собствения си идеал. Ето как звучат сега тези негови думи:

Мила майко,
мили братко,
мила сестро,

Умирам за един нов свят, който ще огрее с такава силна светлина, с такава хубост, че моята жертва за него е нищо.

Утешете се с това, че за него умираха милиони — в хиляди битки на барикадите и на бойния фронт. Утешете се с това, че умирам за правдата. Утешете се с това, че нашите идеи ще победят.

Умирам горд с името на баща си. Умирам горд с името на народа си, за чието добро работих до последния миг, за чието добро бъдеще умирам.

Целувам ви сладко, мои мили домашни.

Целувам за последен път и моята стара баба мъченица.

23 юли 1942 година
Гарнизонното стрелбище

Ваш Антон

Нравственото безкористие в борбата е друг етичен белег на лирическия герой, който не търси почести и слава, не търси изгода и облаги, а само нравственото удовлетворение, че народът ще запази хубав спомен:

Ще минат дни — в строеж огромен
народът ни ще е зает;
но той за мен ще пази спомен,
за мен — героя, млад поет!

(„Вечер“, Балкана, 1944)

Това признание на Иван Нивянин по нищо не се различава от подобните признания на останалите поети. Всеки един от тях съзнава, че голямото, което вършат, себежертвата в името на справедливата борба не ще остане незабелязана от народа, че той винаги ще отдели за тях място в огромното си сърце и ще запази имената им в нетленната си памет.

В същата насока се движат и вълненията на поета партизанин Симеон Велчев, който в своето литературно завещание, в прощалната си песен „Вам“ пише:

Напразно шибам аз
настръхналата мисъл
и гоня,
блъскам я в куплети, рими,
такт —
тя в тази канонада
диво се стъписва
пред ями,
изкопани
в мозъка ми чак.
Секунди сетни чукат
в моето сърце.
Обличам аз
войнишката шинела
и сграбчвам карабината
в ръце —
и тук прекъсва моята поема.
Аз зная сам
— малцина
ще се върнем. . .
Но спомена
за нас
ще бъде вечно свеж.

Поетът „безпощадно ясно“ разбира какво го очаква, но ръката не трепва. Сърцето не унива. Чувството за дълг не отслабва. Пил от горчилката на народните страдания и болки, той сам знае, че друг път няма за честния творец; сега той е запленен от нова обич и красота, за която споделя по-нататък в същото стихотворение:

И тази обич
свята,
чиста,
величава,
таз красота
на слънчевите, свежи
дни
се казва:
Партия.

Нейното слово за него е заповед. Нейното слово за него е съвест на честните хора. Цял живот той е използувал партийните думи, за да убеждава хората в идването на новия и справедлив свят. Цял живот той е създавал с тези думи величавия образ на живота, творил е с тях и ги е използувал като „смел и жилав лост“,

за да воюва, за да премахва сълзите и терора. . . За Симеон Велчев, а и за останалите поети партизани партията е синоним на най-великото в живота, на най-съкровеното в душата. . . Партията ги е откърмила като творци и борци, като революционери и поети. На нея дължат всичко, което имат като граждани. От дълга към нея се ражда и тяхното възрожденско безкористие. В същото стихотворение Симеон Велчев продължава:

Не дирих
и не диря
слава,
пост,
величие —
в редиците
се чувствам
радостен и горд. . .
Бих искал само
твърд
да бъда
като всички,
спокоен
като Август*
да се срещна
с моя гроб.
Желания,
молби
едва ли имам вече.
Недейте само
ми отнема
дотогава
перото ми —
то също тъй
наточен меч е.
Макар и късно,
с него
тъй привикнах аз!
Когато
карабината ми
ще отдъхва
след пристъпа
към всеки бункер или хълм,

* Става дума за Август Попов, загинал парашутист, проявил изключителна издържливост, спокойствие и самообладание пред враговете.

аз песен
из гърдите
ще изтръгвам
— ще бъде моя стих
и щик,
и зов,
и гръм!

По-точно не би могло и да се каже: стихът се превръща в клетва за вярност, в изповед пред смъртта, в боен щик, в горещи куршуми и в пламенен зов за борба. В пълното сливане на подвиг с поезия, на живот с лирически копнеж, на борба с художествена изява се съдържа и най-голямата красота на партизанската поезия. Аз съзнателно цитирам по-малко известни стихове, за да се види, че и в тях това всестранно сливане е органично и спонтанно. Тези стихове са писани с голям подем на духа; писани са, за да утолят една жажда на самите творци най-напред и в същото време — една гореща духовна потребност на техните другари по оръжие.

Песните бързо се преписват, размножават, научават се наизуст. . . И по този начин наред с Ботевите песни, които партизаните пеят като свои, партизанският стих влиза в сражение, превръща се в надеждно оръжие в боевете. То е заредено с идейния заряд на пролетарската партийност; пропито е със силата на революционния патос. В тези стихове революцията, в която поетите участвуват, се превръща в най-върховния миг от живота им. Тя е „пробният“ камък за тяхната преданост. Всеки един от тях се е готвил за нея като за велик празник. Всички устреми и чувства, всички полети на мисълта са били отправени към съдбовния час, за да се роди слънцето на надеждата, за да се роди светлата мечта в трудния им живот. . . За този върховен момент на борбата пеят в своите песни и Христо Кърпачев, и Атанас Манчев, и Цветан Спасов, и Иван Нивянин, и всички други, които са държали едновременно перо и партизанско оръжие. . . И това е напълно закономерно: какъвто е животът им, такава е и поезията на тези искрени апостоли, святата памет на които тачим не само като безсмъртни революционери, но и като поети. . .

Партизанската лирика е един своеобразен обвинителен акт срещу миналия гнет и социалната несправедливост. Поетите партизани пеят за робската участ на народа, изказват му често пъти в народни припеви искрените си съчувствия и жалби, страдат с болките му, тъгуват с мъката му и тържествуват с неговите победи. Този народ е горд в песните им, силен и легендарен, корав и мъдър; народ, който не скланя лесно глава, не се прекланя робски пред насилниците окупатори и наши изедници, а се бори самоотвержено;

този народ е запомнил завинаги жестоките уроци на Септември 1923, затова се кълне в смъртта на загиналите:

Кълнем се в смъртта ви, другари,
и в всеки загинал герой,
че скоро часът ще удари,
часът на съветския строй!

Червеното слънце ще грейне
във всички бедняшки сърца
и в новия кървав септември —
кълнем се — ще бием врага!
(„Септемврийци", Хр. Кърпачев)

Макар и с „ожулени работни длани" (Хр. Кърпачев), народът пее революционните песни на съпротивата, бори се с мизерията и глада и говори —

за черни мъки и тегла —
но и щастливи дни предсказва.

В партизанските песни струи една нова и ярка любов към поробената ни родина, към оная родина, която няма нищо общо с патриотарските настроения на шовинистите, на „бранниците" и на царските офицери. В своите песни партизаните поети бранят България от „родните и чужди врагове" и често пъти в аналогични стъпки и размери на народните хайдушки песни създават други песни и маршове за новата робска участ на родината и народа. Партизанските маршове и песни на различните отреди са красноречиво доказателство за това своеобразно творчество. Често пъти се използуват мелодиите на познати народни песни, като се заменят или приспособяват думите, за да отразят съвременните болки и страдания на народа. И трябва да се изтъкне, че такива осъвременени песни бързо се разпространяват сред народа. Ятаците ги отнасят като някаква нова парола на борбата. Такава масово разпространение добиват и маршовете „Чавдарци", „Септемврийци", пък и другите песни, които са въплъщение на дълбоката вяра в народа, в неговата сила и безсмъртие. . . Те са израз на дълбоката почит към родината.

Но не във всички стихове родината се слива с образа на народа. Партизанските поети добре разграничават официална България от оная родна и скъпа татковина, която дава упования и хляба на партизаните, която ги укрива от погледите на полицията и жандармерията, която е разпъната на кръст от окупаторите и техните помагачи. И само в този смисъл най-правдиво трябва да разтълкуваме стиха на Цветан Спасов от „Родина":

Ти майка си, но с ласка не погали
и не затопли в свойте скути верния си син.

Тук става дума за онази майка мащеха, която прокуди най-достойните си синове и ги погна с потери, с картечници и жандармерия; която ги превърна в емигранти в собствения си роден кът.

Ала най-често явление е образът на майката родина да се слива с образа на рожденатa майка. Към нея всички се отнасят с изключително внимание и сърдечност, с подчертана почит и синовна обич. Всички виждат нейния образ как бди над тяхното нерадостно детство, как се слива с всички оскъдни радости, как сияе в нежност и топлота. Нежните чувства са израз на дълбока признателност и чиста благодарност към ония, които останаха след народната победа винаги в едно безкрайно очакване; които останаха с празни сърца и единствени не повярваха, че техните чеда са безсмъртни. Тяхната трагедия е разкрита в не една песен, в не един стих. Иван Нивянин неведнъж „се връща“ у дома, изстрадва болката на майчиното сърце и с много топлота разкрива драмата на партизанската майка:

Аз знам, че над кревата празен вечер
заставаш, майко, гроxнала, без мощ
и мислиш си за своя син далечен:
— Къде ли ще нощува тая нощ?. . .

(„На майка ми“, Балкана, 1944)

Последното стихотворение на Нивянин — „Вечер“, — писано в Балкана няколко месеца преди народната победа, е свързано пак с нерадостната участ на родната майка: в него е предусетена и смъртта, и голямата болка на оная самотна жена, която „*цял живот ще бъде будна*“:

В такава хищна, звездна вечер
врагът ще стреля стръвно в мен;
ще лайне куче надалече
и аз ще бъда повален.

За мен другарите ще страдат,
ще ме накичат със венци;
на почет ще стои отряда —
ще бдят един след друг бойци.

Самичка мама ще узнае,
сиротна в бедната ни къща —
насън вретено ще мотае
и нишката му ще се скъса.

Тя в тоя миг ще се събуди
и вече няма да заспи:
тъй цял живот ще бъде будна —
за мен ще плаче и скърби.
— — —

И следват още два куплета, които имат друга насока. Голямото остава в обобщения образ на майката. Такива майки народът познава. Днес те са с черни забрадки. За тях траурът не е свършил. За тях победата, на която се радваме, е откъсната от сърцата им...

Цветан Спасов също е предусетил нещо много силно в майчината обич, затова с такъв възторг посвещава своето стихотворение „На майка ми“:

Няма да забравим, че стоим на пост,
няма да оставим битката сурова,
но в тая ярка, звездочела нощ
нека да проплаче пак акордеона.

Някъде оставих майка си сама,
тръгнах да се губя в нощите тревожни.
Няма да забравя бялата коса
как се тя загуби в мрака неспокоен.

Ще ли да ме види майка ми и пак
жадна да прегърне своя син неверен,
или ще ме върнеш, хищнице съдба,
на мойта майка мъртъв след разстрела?. . .

Там сега е тихо, само в трескав сън
майка ми изгаря, сепва се и чака.
Няма друга обич, няма други син —
в тоя свят бездушен сам съм й останал.
— — —

* * *

Интимните чувства към любимата девойка, другарка или жена извират спонтанно и искрено в запазените техни любовни песни. Партизаните поети виждат и на сън образите на скъпите същества, копнеят за близка среща и най-искрено тъгуват по тях. Това е обич крепка; обич, която дава сила в несгодите, радост в страданията и енергия в боевете. Другарката в поетическите видения на партизанина поет носи в себе най-хубавите качества на българската жена. Тя е красива и предана на делото, за което воюва нейният любим. Тя знае неговите тайни и тайните на органи-

зацията, затова е истинска опора в борбата. Христо Козлев изразява болката по любимата си жена, по вярната си спътница в живота в съзвучие с традицията на народната песен. Поетът се обръща към волнокрилия вятър и пита за своето „либе“:

Ветре ле, ветре, скитник бездомен,
ти като скиташ денем и нощем,
като преброждаш села, колиби,
ширни полета, листни чукари,
срещаш ли, ветре, моето либе,
моето либе с верни другари?

(„Ветре ле, ветре. . .“)

Романтиката на борбата превръща всички борци за свобода в истински поети, защото целият им живот е една красива поема. А младостта? — Тя им дава крила, за да летят в смелите атаки. Тя им дава енергия за героичното, за неповторимия подвиг. Цялото им всекидневие е преизпълнено с напрежение и рискове, с драматични ситуации и реални опасности. Ала младостта си има своите закони. И те се чувствуват във ведростта на стиховете, в оптимизма им и в тяхната мажорна гама. Младите поети са преизпълнени не само от патриотични пориви и от гордост, че изпълняват достойно своя дълг, но и от чисто младежки настроения, които ги разнежват. Тогава те са богати в своите мечти, излиятелни и деликатни в своите чувства. И това им стига, за да се почувствуват щастливи в суровия си ден. Достатъчно е в случая да се позова на прякото признание на Иван Нивянин: „Важното е човек да преживява нещата поетично, те да го завладеят целия, да му дават щастие. Аз съм щастлив, че се боря, че пиша, че съм млад, че обичам едно момиче, че ме очаква победа. . .“

И все пак не може да не се подчертае, че личните чувства остават някак на втори план, за да вземат превес мислите и чувствата, свързани пряко с партизанската борба. Същият Иван Нивянин пише така в своята „Размирна пролет“:

Моето либе — партизанска пролет,
с теб живея в обич и тревога;
за живота — радостен и волен —
да загина, вярвай ми, че мога!

И това ще бъде мойта песен —
дръзка, по-вълшебна от звездите;
с вик в нощта от вятъра разнесен —
тя с кръвта ще бликне из гърдите!

(Балкана, 1944)

С много предчувствия за смъртта и с много граждански мотиви е преплетена партизанската чиста и свята обич. Това е обич в повечето случаи неосъществена, нереализирана. . . Мечтана обич — жадувана и сърдечна. Такава е и любовта на Цветан Спасов. Тя се чувствува в онези лирически фрагменти, където обичта, любовното настроение вземат връх над останалите мотиви. Нека си припомним неговото „Писмо“, в което поетът говори за ненагледното свое момиче, което безкрайно много обича и очаква, за което мечтае. . . Със своята скъпа Аглая той се чувствува уверен и силен:

— — —

Нека вие жестоката буря,
нека падат ранени, убити,
пак гласът ти прекрасен дочувам
пак те гледам спокойно в очите.

Ти стоиш като мене на поста си,
мълчалива, красива и твърда.
Мракът дебне, подобно разбойник
твойте смели отмерени стъпки.

— — —

Днес бори се, любима Аглая,
за това, за което жадуваш.
Все така сред нощите мечтая
и те чакам, и силно те любя.

Любовна мъка и борба, граждански дълг и лирика в творчеството на поетите партизани означават едни и същи понятия. Защото всеки един от тях осмисля по своему преживяванията си и като по закон ги подчинява на големия си граждански дълг, който доброволно поставя над всичко. Тъкмо този дълг дава своя отпечатък на всички мисли и чувства. Другояче не би могло и да бъде с убедения комунист, който съзнателно и винаги жертвува частица от себе си, за да има щастие за всички честни хора.

Поетите се чувствуват задължени да дадат отговор на назрелите проблеми на своята съвременност, да се откликнат на болките и страданията на народа. И всяко свое поетическо откритие те свързват с най-актуалните въпроси на своя труден ден. Характерни в това отношение са художествените самопризнания на Цветан Спасов, които той прави в своите „Песни за моето щастие“. Младият лирически герой чувствува за свой дълг да скърби и безкрайно да се радва заедно с обикновените хора; да

живее с горестите, надеждите и радостите на отмалелите от умора жетварки; да се бори „под великото знаме на правдата“ за тяхното човешко щастие и да помага на всички смели воини, за да опазят свободата на родната земя; усеща неотменната духовна нужда да задържи несигурната ръка на отчаялия се човек, посегнал в безверие на живота си; да говори „открито и сигурно“, че ще дойдат радостните години на пълното човешко щастие, когато ще настъпи вечна пролет по света. . . Тази всеотдаденост е проява на голямата обич към човека и на силната синовна любов към родината:

Аз обичам безумно земята си
и народа си беден обичам:
мойта младост и вяра, и сили
без преструвка им гордо обричам.

Младостта ми изгаря сред времето,
младостта ми кипи като лава.
Мисълта ми пробожда навсякъде
и сърцето си щедро раздавам.

(Из „Песни за моето щастие“)

Целият живот на поетите партизани е ярко потвърждение за безвъзмездното и щедро самораздаване. Те са се самообрекли на своя идеал и му отдават сърцата си, душите си и благородния огън в искрящите им зеници. Тези поети никъде не търсят наслади извън борбата и колектива, извън етиката на партията, извън свещения дълг към народа. . .

И в това спартанско щастие те виждат смисъла на своето съществуване. В него откриват пълноценното съдържание и висшия смисъл на своя млад живот. А своя живот те не виждат без комунистическата партия, без социалистическа България. Тяхното родолюбие би се обединило, ако не се подчертае, че всички те бяха влюбени в СССР — интернационалното отечество на всички истински патриоти. . .

В богатата душевност на лирическия герой особено се налага ярката багра на неговия действен комунистически хуманизъм. Този герой жадува радост и щастие за трудовите хора, мечтае мирен разцвет на родината ни и с цялото си същество воюва за тяхното осъществяване. С безкористието на възрожденците, с героичния подвиг на Левски и Ботев, на Бенковски и Караджата и със същата тяхна жертвоготовност той отдава всичките си сили за красотата на своя идеал, за тържеството на човешкото добруване. Чрез този образ са обобщени всички трепети и преживявания на българската ремсова младеж, на младите партийни

работници, които не познават прегради в изпълнението на своя дълг. Лирическият герой не жали себе си, труда си, всичката си кръв в младежкото сърце, за да е последователен в борбата, за да покаже истинския блясък на комунистическата истина. Той воюва за нея, отстоява я като действителен воин и я изстрадва с цената на всички рискове, терзания и болки. Тъкмо комунистическата истина за живота развихря вярата у народа и в неговата близка победа; тъкмо тя ражда и новото самочувствие у поетите партизани, че техните песни могат да им отредят траен творчески живот. Много отрано подобно прозрение е съзрявало в младежката душа на Цветан Спасов, който пише в своето „Посвещение“:

Твоите песни ще бъдат излишни,
няма никой за теб да си спомни,
ако в тях не говори, не диша,
не расте и не крепне живота.

Пречупи през сърцето си времето,
тоя гневен стремителен век —
туй е твоята първа надежда
да оставиш следа на поет.

— — —

Разкажи, че и ти се тревожиш
от една величава борба —
тя за тебе е въздухът роден
и любимата твоя жена.

Разкажи и във бодрите стихове
твойто верую нека живей —
туй е най-безподобният смисъл
за достойния честен човек!

Колкото и непохватност да съзираме днес, каквито и грапавини да констатираме в тези стихове, те носят свежия дъх на борческата епоха, носят ритъма и динамиката на антифашистката епопея. Казаното в изповедта на Вапцаров важи и за стиховете на поетите партизани:

И стиховете, дето пишем,
когато краднем от съня си,
парфюмен аромат не дишат,
а са навъсени и къси.

Те наистина са писани в часове на затишия, когато умората е превърнала в трупове спящите другари; в мигове след сражения или край партизанския огън; писани са с болка по загиналите другари с много жар и горест; сътворени са в трепетните минути преди боевете и може би затова в тях са се съхранили така ярко предчувствията за ранната смърт. Но и в каквито моменти да са писани, те са сътворени с горяща и пълна душа, с голяма ведрост и вътрешен подем, с дълбоко убеждение и революционен оптимизъм. Затова е така силен полетът към свободата, затова са така горещи призивите за борба и самопожертвователност. Това, което са искали от другите бойци, те са го дали. И техният пример е най-красноречиво доказателство за действителните им пориви. На никого смъртта не е дошла случайно. Тя е станала възможна, защото поетите са връхлетявали срещу най-жестоките опасности, за да запазят бойното ядро, за да запазят единството на колектива и неговата боеспособност. Самопожертвователността е дошла като закономерна последица от логиката на живота им и от безкрайната всеотдаденост на борбата. С всичките фибри на душата те са усещали близката пролет и победа и са се готвели да ги посрещнат, както трябва. Тази вътрешна възбуда и непрекъсната готовност се чувствува много добре изразена в стихотворението „Другари" на Христо Кърпачев. Въпреки несгодите, въпреки терора нека бъдат винаги готови да срещнат дори и най-страшното:

Дерзай, другарю, нека сме бездомни,
безследно дните нека си текат,
с куршум джандарми нека да ни дебнат,
бесилки черни нека ни коват!

Смъртта от дивите чакали
да срещнем с огнени сърца
и нашта кръв тъй слънце ще запали,
ще грей свободно над света. . .

А във „Възторг" на Цветан Спасов личи колко много духовна чистота е нужна на лирическия герой, за да се почувствува силен и горд, щастлив и мъдър, за да знае за какво да живее и за какво да умре. . . Момъкът току-що е целувал жарко своята девойка и се завръща развълнуван от красивите ѝ очи, шибан от острите и студени камшици на неприятния дъжд. Но сърцето е опиянено от щастие и красота:

Зная, че смъртта ме дебне
иззад ъглите потайни,

знам, че няма да избягна
от окото ѝ коварно.
Но недей, сърце, да жалиш,
че без време ще пропадна.

Щом обичам и мечтая,
щом се радвам тъй нескрито
на кипящата си младост —
ще загина в бой за тая
младост, дето е убита
в бедност, работа и грижа !

Пей, сърце ми, възпявай
младостта, която люби.
Пей, че тая вечер хладна
се усещам горд, пожарен.
Но недей за туй да жалиш —
млад и силен, че ще падна. . .

Един значителен брой от стиховете отразяват жестокостите на фашизма — палежите на партизанските домове, разстрелите на заловените ятаци, садистичната свирепост на агентите и полицаите, тежката съдба на народа. Но никъде не ще срещнем униние и песимизъм. Всеки поет насърчава борците, сочи тяхното превъзходство над кръвопийците и предсказва красиво бъдеще. В едно писмо на Атанас Манчев, писано след разстрелването на свидни другари и след опожаряването на партизанските къщи в Каблешково, четем между другото: „Вие не можахте да убиете техния подвиг, тяхното себеотрицание, техните имена, те раздрусаха цяла София и цялата страна. Те заблестяха като призив, извиха се като сирени, забиха като камбани и там, където имаше страдание, то им се отзова. Орачът заканително замаха копралята, ковачът по-крепко заудря чука, миньорът за пръв път се усмихна в мрачната галерия, любовно погали машината работникът, спящият се стресна, а немият продума: „Време е!“

Време е! — затътнаха села, градове и балкани. . .“

Всеки стих сочи съдбовната напрегнатост и решителния преломен период на борбата, от която ще се роди онова красиво бъдеще, за което всички пишат с такъв възторг и опиянение. Няма поет, в стиховете на когото то да не блести в утринна свежест, в разкошни светлини, изобилие и красота. Те го виждат като в сън: ярко и примамно като мечта. . . И с духовното си зрение разграничават неговите контури, така ясно очертани в песните им. Партизанското бъдеще е наше настояще, което те прозряха и защитиха със кръвта на сърцата си. . .

И колкото по-активни са били те в своето бойно всекидневие, толкова това бъдеще е ставало по-осезаемо, по-близко и още по-примамно в техните стихове. Истинско опиянение обхваща лирическия герой, когато попадне в бъдещето. А то е толкова реално, толкова жадувано, че предусещат неговата сила, неговите ярки очертания. Това бъдеще им дава упование и воля за борба. То ги кара бързо да забравят раните и тежките загуби. В него те вярват, както вярват в думите на другаря и в неговите дела; както вярват, че утре ще съмне. . . Това светло утре на родината те носят в душите си. Те са не само най-трезви реалисти, но и непоправими романтици. Те са построили щастливия живот най-напред в сърцата си и след това тръгват с оръжие и песни да го изградят за своя народ. Ето и самопризнанието на Атанас Манчев, в което личи прозрение и безгранична увереност в бъдещето: „Ще се изнижат страшните и славни години на борбата, вълните на времето ще отмият кръвта, а ветровете на младата човешка пролет — разпукваща се за първи път в живота на хората, — буйни, неудържими, ще отвеят траура от белите власи на майките. Ще заруменеят с кървав божур бледите и тъжни лица на либетата, ще се ширне небе неизгледно, ще пламне дъга многоцветна, ще запеят хората великата човешка песен на мира и свободата. Животът ще намери своето истинско русло, ще се разлее широко, волно, неспъван от никакви изкуствени прегради. И тогава по пътя на прогреса годините на бъдещето ще надминат вековете на миналото. Човекът ще се изправи могъщ, красив и човечен и с точна ръка ще направлява седемте стихии на света."

Иван Нивянин, този млад певец на равнината и селската безбрежност, също се възхищава от идващите щастливи дни, радва им се като дете и реално вижда как животът ще изпреварва мисълта на поетите, които ще пишат по-други стихове. На тях, на бъдещите поети, той изпраща своите боеви партизански поздрави, предупреждава ги, че и тогава ще има хора, които ще се опитват да им отнемат завоюваната свобода, и ги подканя:

— — —

Весело живота ще се плиска,
в свобода народът ще строи:
на врага отново ще се иска
мирния ни труд да потъмни.

Но у нас тогава пак ще има
воля димитровска да го спрем
и на никого в света любими
свободата си не ще дадем.

Затова, съвременни поети,
дайте да творим за тези дни —
слънцето във тях все тъй ще свети,
но животът ще се измени.

Зарад него трябва да работим,
новото да виждаме напред;
темповете бурни на живота —
да надгонва всеки наш поет!

За да дойде по-скоро и да разцъфти богато това бъдеще, партизаните зъзнат с вкочанени ръце в дълбоките планински снегове, катерят се по чукарите или с нокти пълзят по скалите, за да се освободят от преследващите ги полицейски кордони; за да опазят силите си и да са винаги на своя партизански пост — поста и на бъдещето. В своята „Партизанска зима" Нивянин правдиво рисува пищната зимна картина, в която прозвучава младежкият смях на партизаните, устремени към заснежените върхари, пълзейки по опасните скали:

По-дълбоки са тук снеговете,
по-сурова е бялата зима;
надалече ехтят виковете,
и засипани пропасти има.

Но вървиме, не спираме ние,
нас зове ни сега планината.
Нека вятърът страшно си вие!
Ние няма да спреме борбата...

Въпреки всички препятствия и несгоди, въпреки дебнещата ги смърт, въпреки честите разлъки със загиналите другари партизанското сърце е сурово, само към враговете. За тях, само за тях то е „по-хладно и от камък". Пулсиращата в него юнашка кръв „напойва" с пламък стиховете, за да греят като слънцето, за да носят вътрешна утеха и наслада на колектива. Но това сърце е преизпълнено не само с омраза, но и с чисто човешки „копнежи", с чиста обич и пролетни възторзи...

В „Легенда, приказка чудна", една от най-хубавите работи на Цветан Спасов, е възвеличен героизмът, истинският подвиз и себеотрицание на военния командир на партизанските чети в Плевенски окръг — на поета Христо Кърпачев:

Ще минат години, усилни години на горест,
тук новите хора в борба и във труд ще се родят.
Тогава легенда за теб ще разказват охотно
и приказка чудна за гордата смърт на героя.

Прьв от партизаните поети Иван Нивянин посвещава стихотворението си „Име“ на безсмъртния Георги Димитров; същият поет написва „На разстреляните шестима“, в която стихотворна работа се величае подвигът на Антон Иванов, Никола Вапцаров, Антон Попов и другите; посвещава боен стих и на загиналия си партизански другар Крум Беличовски, на Васил Воденичарски и др. Христо Кърпачев изрича клетвени думи в бойния си стих пред гроба на падналия си другар Мишо Цонев, а партизанските си маршове „Септемврийци“ и „Чавдарци“ посвещава на съпартизаните си от Ловешкия славен отред. Атанас Манчев написва „На другарите“ по повод на героичната смърт на партизаните Гочето, Йовчо и Немцата. Стихотворението завършва със следния характерен стих:

И всеки от вас ще остане герой
в спомена скъп на народа,
че вие паднахте в неравния бой
за правда, за хляб и свобода !

Споменатите стихотворения и други, подобни на тях, носят особен патос: смесват се трагизъм и борчески оптимизъм, печал и тържествуваща вяра, клетвена обич и сурова омраза, пареща болка и мъжество. . . Връх над всички емоции взема партийната целеустременост и абсолютната убеденост в неповратимата победа на започнатата борба. Човешкото страдание по загиналите се свързва с перспективите на идващия нов живот и с общия жизнеутвърждаващ тон на антифашистката битка за свобода. И макар да се говори за смърт, за дива и варварска разправа с народните синове, за физическото им изтребление, надделява ведрото борческо чувство. Затова тези стихове не подтискат, звучат ведро, насърчаващо. И тъкмо този им характер разкрива своеобразния им лирически заряд.

Мечтите по голямото в борбата са бликнали така пленяващо и силно, че и днес ни затрогват. Нещо повече: някои от тези мечти и днес не са реализирани напълно. Неслучайно Веселин Андреев свидетелствува за мащабите на духовните устреми у поетите партизани, за които пише: „В мечтите си писателите герои стигаха не само до великия час на победата. Те заглеждаха и в днешния наш ден, и в утрешния ден на тия, които ще дойдат след нас. За тях победата — свързана с кръв и разрушения — бе не крайна цел, а начало: на строителство и творчество. Заводите и кооперативните блокове, културните домове и културните хора, руменобузите деца и жизнерадостните стихове — това бе смисълът на техния живот, макар че този живот те трябваше да от-

дадат само за изчистване на земята ни от фашистката чума. Гео Милев мечтаеше Септември да стане май. Вапцаров — да строим завод за живота. Антон Попов — да покори Струма. Васил Воденичарски — за комбайни в полята. И всички те мечтаеха за това хубаво, което сме постигнали, и за многото още, което трябва да направим. Тъкмо затова ние ги чувствуваме като наши съвременници, хора в нашите редици. Тяхното творчество е взидано не само в миналото, но и в настоящето. И в бъдещето! — има техни мечти, които ще бъдат осъществени от идните поколения, и те също ще ги чувствуват свои съвременници" („За живота! Писатели, загинали в борбата против фашизма". Сборник. Съставители — Васил Александров и Боян Знеполски. Редактори — Георги Караславов и Веселин Андреев. Предговорът — „За живота" — от Веселин Андреев, стр. 8).

В „образа" на младия лирически герой от стиховете на поетите партизани, разгледан като събирателно понятие, са концентрирани най-значителните художествени и социални обобщения за неповторимата антифашистка епопея. По своята страстност и целеустременост тези стихове заемат почетно място в българската революционна поезия, утвърждавайки борческите реалистични традиции на Христо Ботев, Христо Смирненски, Никола Вапцаров. . .

Никога не трябва да се забравя, че младият лирически герой в поезията с партизанска тематика не би могъл да се появи, ако на света не би се родила първата интернационална родина на пролетариата — великият стожер на мира и комунизма — Съветският съюз. Тъкмо неговото съществуване събужда възторга и дава криле у поетите партизани. Лирическият герой диша с патоса на Великата отечествена война, водена по това време от съветските народи. Всеки боен стих, отправен към великите братски народи, е наситен с обич и преклонение, с безгранично чувство на признателност и надежда. Всеки партизанин се чувствува едновременно и редник, и командир в непобедимата Червена армия. И когато тя извършва своите чутовни подвизи край Сталинград, когато започва великото ѝ настъпление на запад, поетите на отредите по различен начин отбелязват историческите победи на Съветската армия. Те създават победни химни за съветското оръжие, за червеноармейците, които всячески укрепват народния дух, разгарят вярата в пълната победа над фашизма и скъсяват времето, когато ще удари „часът на съветския строй". . .

Лирическият герой в партизанската поезия носи идейното богатство, гражданската развълнуваност и романтичната героика не само на антифашистката епоха. Той е поетическо въплъще-

ние на онази нравствена извисеност, която сродява героичното минало с настоящето, която ни прави съпричастни в кървавата драма и ни заставя да се вглеждаме с по-други очи в нашата съвременност. Цялата мисловност и богата палитра от граждански чувства, заложени в партизанската лирика, разширяват и значително допълват актуалния размисъл за съвременността: за патриотичното възпитание на младежта, за разширяване на методите и средствата на нейното възпитание, за осъзнаване още по-задълбочено на отговорността и големия дълг, които стоят днес пред нашия съвременник. И тъкмо този характер на партизанската поезия налага нейното широко популяризиране сред младежта, преиздаването ѝ, колективното ѝ обсъждане и внимателно анализиране. . .

Възторженият лирически герой в партизанската поезия, показан чрез най-сполучливите ѝ образци, носи светлата душевност, патетика и младежки жар на най-изтъкнатите ни партийни и ремсови деятели. А те предусетиха съвременността ни и с основание можем да считаме героя от лириката за наш съвременник.

Самите поети партизани носят в сърцата си светлината на нашия ден, затова остават с младостта си завинаги при нас: своята поезия те превръщат в лична съдба, а съдбата си — в поезия. . . Още от ранната си младост те са опиянени от пленителната заря на комунизма, затова бързо зреят като художници, без да стареят като граждани. Духовната им младост винаги ще ни окриля и облагородява, ще сплотява хората и ще ги насърчава, ще им дава сили в борбата за човешки прогрес и щастие.

В този смисъл, партизанската поезия, творена от участници в антифашистката борба, представлява своеобразна етична школа за възпитание на чувствата, истинско училище за обич и омраза, необикновен норматив за храброст и действен хуманизъм. Всеки, който по-съсредоточено е вниквал в дълбокия смисъл и вътрешното съдържание на тази борческа лирика, съзнава не само нравствено-етичните ѝ ценности, но и нейната изключителна актуалност. Тази лирика дава морален критерий за измерение на истинските мащаби на действителността. Тя ни внушава увереност в правилно избрания ни път, а лирическият ѝ герой ни внушава да бдим за чистотата на заветите, оставени от безсмъртните, и да живеем с техните пориви при изпълнението на сегашния ни дълг. Тази поезия ни насърчава да изричаме с по-голяма вътрешна сила новата ни вяра чрез стиха на Веселин Ханчев:

Революцио,
дело с червен ореол,
Богородице моя,

много те моля —
недей остарява
в мен
и в моите близки...

Именно — да не остарява! Такъв е заветът на безсмъртните...

И сега, когато мислим за настоящия и за утрешния ден на родината, когато настоятелно търсим пътища за обединение на всички революционни сили в света, за единство и интернационално братство, когато чертаем перспективите на живота, не може да не признаем, че има на какво да ни научи партизанската етична чистота и гражданският идеализъм, с които умряха поетите партизани; има на какво да ни научи голямата им правда, която наричаме комунизъм. Тази правда ще даде лице и на нашето бъдеще. За всички строители на социализма това е дълбока истина и бъдеща съдба на човечеството независимо от всичките противоречия на съвременната епоха. Това означава, че от всички дела на нашия млад съвременник ще се роди светлият образ на комунизма, образът на вдъхновения ни идеал... За него мечтаха безсмъртните певци. Към него са устремени и всички наши дела...

ИЗКАЗВАНИЯ

ЗДРАВКО ПЕТРОВ

Темата, върху която разискваме днес, в действителност е една много голяма тема, а именно за образа на младия човек в литературата. Тая тема е много обширна и има най-различни аспекти. Тук се разглежда само един неин аспект — образът на младия човек в съвременната ни белетристика. По тоя начин се извършва едно съзнателно опростяване на задачата, което в случая е крайно необходимо и целесъобразно. Ако се впуснем да разглеждаме образа на младия герой въобще в литературата, то значи да засегнем цялата литература и нейната продукция, да обходим всички литературни жанрове, да направим критически преглед на детско-юношеската литература. Но всичко това е една непосилна задача и далеч надхвърля рамките на това наше разискване. А и самият термин „млад" не знаем колко е точен и научен, защото не можеш да разглеждаш един литературен герой само във фазите на юношеството и младостта, защото те са свързани с хиляди нишки със детството, зрелостта и старостта. Така че всичко получава един твърде релативен смисъл. И все пак в известен смисъл ние можем да говорим относително за образа на „младия герой в литературата".

Безспорно образът на младия човек е влязъл в нашата литература, особено образът на участника в антифашистката борба и социалистическото строителство, на него са посветени редица вълнуващи страници. Но въпреки старанията на др. Ефрем Каранфилов да ни докаже в своя доклад, че такъв герой съществува, аз съм на мнение, че тоя герой още търси своя адекватен образ в нашето безспорно изпълнено с патос героично време, но същевременно изпълнено с преодоляване на препятствия от личен и обществен характер. Не сме също много убедени, че разгледаната продукция дава достатъчно материал да се оценява образът на младия човек като епичен и исторически тип.

Но с това най-малко искаме да подценим създаденото в нашата литература в тая насока. В нашата съвременна литература има повече или по-малко сполучливи образи на млади герои, голяма част от които бяха споменати от главния докладчик. В на-

шата литература работят такива талантливи белетристи като П. Вежинов, които са гаранция, че ще се създадат достойни образи на нашите млади съвременници. Ние имаме цяла фаланга от талантливи белетристи, от които можем много да очакваме. Но независимо от това усилията за създаване млад герой продължават и това съвсем не е лека задача. Ние все още нямаме типични младежки образи, израстващи до ярки литературни герои, да не говорим за литературен тип, който характеризира даден исторически етап. И в тоя смисъл беше изказването на др. Г. Джагаров на Конгреса на Комсомола, че нам са необходими книги като „Как се каляваше стоманата", „Млада гвардия", „Мъжество" и пр. Когато говорим за съветската литература, ние можем да споменем различни книги с различни художествени качества, в които младите хора живеят своя неповторим живот. Аз не знам дали ние имаме такива книги, които рязко да засягат проблемите на „червената еротика" (служим си със комсомолската терминология на 20-те години), както романа на Н. Богданов „Първата", твърде много нашумял у нас през 30-те години. Който е чел тоя специфично младежки роман, не може да забрави никога образа на комсомолката Саня, която става жертва на неблагополучното осъществяване теориите на мадам Колонтай за „свободната любов". Има и други произведения в съветската литература, които смело и открито третират образа на младия човек в литературата. Много произведения на съветската литература са покрити с действителна романтика, с интересни младежки характери.

Известно е, че като цяло съветската литература е литература на активизма и героичното начало. Тя успя да изгони от своите редове образа на „излишния човек" (тоя образ, който населяваше почти всичките страници на голямата руска литература на XIX в.). Последният „излишен човек" в нейните редове бе Григорий Мелехов, който свърши с края на шолоховската епопея. Почти цялото съветско изкуство минава под знака на една „оптимистическа трагедия": героите загиват, но идеите живеят, продължават да шествуват в редовете на живите, преправят пътя към тържеството на комунизма или, както беше писал някога Ф. Гладков в „Енергия", „не смърт — а смяна на сили". Това вече е една нова трактовка на тоя вечен проблем, отразяваща социалистическото битие и мислене. Оптимизмът на социалистическото изкуство преминава почти през всички големи произведения на социалистическия реализъм, той присъствува в книги даже когато загиват героите. Той може да бъде проследен даже по заглавията на книгите, които излизат на Запад и в Съветския

съюз, само тоя външен знак показва дълбоките мирогледни и философски различия.

Нашата литература, вървейки по пътя на социалистическия реализъм, също така се отличава със своя оптимистичен, мажорен патос. В нея се появяват творби, които открито възпяват революционните борби и героичните характери. Нашите писатели на тенденциите на дегероизацията на западното изкуство противопоставят героичните черти на социалистическата съвременност. По тоя начин косвено се воюва срещу литературата, която разлага и принизява човешкия образ, изпълва го със социално отчаяние и песимизъм, заразява го с атмосферата на нездравия патологизъм.

Но излишно ще успокоим нашата литература, ако смятаме, че в съвременната ни литература са създадени образи на младежи, които живеят извън страниците на романа или, както се казва сред читателите, своя втори живот. Ако нас ни накарат да изброим имената на няколко млади герои, безспорно ние ще ги изброим, защото няма книги без млади герои, жени и любов, но това още не означава, че е създаден епичният и исторически тип на младия човек. Тоя тип не може да се изгради без специфична тематика и лична философия за живота, който има своите радости и неверие, вяра и скърби, която философия да се противопоставя на философията на XIX в. или на съвременното антихуманистично, дегероично начало на западната литература. Образът на тоя млад човек трябва да бъде твърде различен от тоя на своя меланхоличен събрат на XIX в., който любовта, служенето на национални идеи, целостта и хармоничността на светоусещането бяха довели до задънена улица. Тоя герой стоеше отчаян и зъзнещ „пред най-неразрешимия от проблемите — смъртта". Тоя млад човек вървя твърде дълго и мъчително, търсейки пътя към познанието или пътя към властта; той постепенно се отказа от фаустовските плодове на познанието, „от дръзките грехове на Прометей". И постепенно на мястото на дръзкия Фауст идва дребният д-р Фаустино на испанския писател Хуан Валера, който по думите на един критик прилича на девойка, която гадае по листата за една или друга своя илюзия. Тоя герой на Валера е един празен мечтател, „който си поставя неосъществими планове, които никога не превежда в изпълнение и не свършва докрай. Той се мята между монархията и републиката, между свободата и насилието. Той достига до своето дълбокомъдрено умозаключение, че мъжът достига до своята зрелост едва на 50 години. И сам преустановява своите философски занимания до настъпване възрастта, в която той ще затъмни Кант и Хегел." Явно е, че пред

нас стои не дръзкият, класическият д-р Фауст, а някаква жалка карикатура на фаустовския дух. И в края на краищата това деградиращо начало на западния дух, отровен от критицизъм и скептицизъм, доведе до отказване от „фаустовския дух“ по думите на Шпенглер. И в тая посока в европейската литература се създадоха редица герои и типове, които започват с класическия Фауст на Гьоте, минават през героя на „Шегреновата кожа“, ученика Грелу, Плошовский на Сенкевич, през злъчния и скептичен Печорин и свършват с „Илюзиите на д-р Фаустино“ на Валера. Западната литература по силата на редица класови и обществени обстоятелства извървя голям път към песимизма и отчаянието. Достатъчно е да проследим „червея на песимизма“, който гризе Хъкълбери Фин на М. Твен, и стигнем до „отчужденото“ момче от „Спасителят в ръжта“ на Селинджър. Някога буржоазната литература в своите класически представители почна с рицари като „Гец фон Берлихинген“ и „разбойници“ от типа на Карл Моор, за да стигне до парижки апаши от рода на Рокамбол, а в наши дни до още по-вулгарни криминални типове — до Джеймс Бонд. Но това е една тема, която нямаме възможност тук да разискваме. Мисълта ни беше, че да имаме пълнокръвен образ на млад човек, ние трябва да имаме ярка философска изява на духа му, не само темпераментна обществена насоченост. Само така ще надминем жизнено и философски типове и герои като Вертер и Рене, Печорин и Обломов от старата класическа литература. А на изгубеното любопитство на западния дух ще противопоставим историческия оптимизъм на младото, социалистическо общество.

Известно е, че нашата литература отдавна страда от липсата на философско познание. И в това отношение имаме изключение само с безсмъртния тип на Алеко Константинов. А в ново време Д. Димов постави основата на една литературна типология, къде повече успешно или по-малко успешно. Ще бъде явно преувеличаване на нещата, ако смятаме, че сме създали роман, който да разглежда психологията на юношата, тревогата на пола, пробуждането на духовните и интелектуални интереси. Ние все още нямаме епопея на вътрешното „аз“ (разбира се, разглеждано в цялата негова социална обусловеност), на духовния генезис, нямаме един задоволителен роман на „вътрешното изображение“, като „Животът на Клим Самгин“ или „Зеленият Хайнрих“ на Келер, така както това отдавна съществува в други литератури.

Интересен опит да покаже едно дете в развитие направи Др. Асенов в своята трилогия. Но там повече надделява, исторически

тежи външната хроника на събитията, отколкото етапите на духовното развитие. Освен това детето на Др. Асенов не е поставено в естествена обстановка на развитие, обременено е с твърде много черти на „дете-чудо", говори премного с цитати и заучени фрази, с думите на автора си. И въпреки подобни слабости тук е направен опит да се даде една духовна автобиография в зависимост от политическия развой на историческите събития. Тоя роман не е само една правдива хроника за възхода и падението на фашизма, но и за вътрешното узряване на един юноша.

Напоследък нашата поетеса Бл. Димитрова дебютира в областта на прозата. За едно сравнително кратко време тя публикува два романа: „Пътуване към себе си" и „Отклонение". И двата романа са изпълнени с черти на автобиографизъм, но същевременно те са биография на едно поколение, което изнесе на плещите си нашето следдеветосептемврийско обществено развитие. Блага Димитрова разглежда тия отшумели дни през погледа на зрелостта, на едно умъдрено, интелектуално виждане на нещата. Тя дава правдив образ на това време и във втория си роман „Отклонение". В тоя свой роман тя показва целия възторг, същевременно тъпото сектантство на тия години (изразено с публичното осъждане на една млада самоубийца), времето, когато „фройдизмът" се отъждествяваше с „фашизма". Тия години добре ги знае самата авторка, защото тя беше активна участница в бригадирското движение, но това не ѝ отнема правото да погледне на наивностите на младостта с цялата ретроспективност на зрялата, вече знаеща, леко „отровена" от познанието жена. Тя ни рисува първите години след народната революция, когато „всичко бе ново, току-що открито под слънцето". Тя ни предава една не толкова типична за тоя период любов. Самата героиня изповядва: „Ние бяхме нарушители на стила на епохата. Едно малко отклонение от общата посока."

И двата романа на Блага Димитрова ни предават преживяванията, интимните вълнения на млади хора. Но тук голямо участие има и субективният текст на авторката. Прозата на Блага Димитрова е изпълнена с лични размишления, спомени, усещания, фрагменти за това време, някои от които звучат самостоятелно, сами по себе си представляват някакви есета.

Може да се говори подробно и за романа на Б. Райнов „Пътища за никъде", за образа на Стоев, враг на човешките страсти и вълнения, доскоро „герой на нашето време" от едно отречено минало. Ефрем Каранфилов добре е посочил неговата догматична същност, „прикрита от ризница, изплетена с готови фрази, принципи, цитати".

Но тук, в своето изказване, аз искам да се спра повече на поезията. Защото странно впечатление ми прави това, че за млад герой се говори изключително само в прозата. А поезията по своята същност, както е известно, е „жанр на младостта". Разбира се, там работите по-странно се модифицират, младият образ се крие зад вълненията и поривите на личността, там той се превъплъщава като „лирически герой". Не е нужно да го срещнеш тематично буквално, както „Каменарче" и „Юноша" на Смирненски, за да отсъдиш, че имаме присъствието му. Защото той може да присъствува даже когато тематично отсъствува. Затова образът на младия герой е по-сложен в поезията за разлика от повествователното изкуство на белетристиката. Той трябва да се търси не като външни контури, а като наличност на нова „сетивност" — идейно и социално светоусещане.

Тук искам да се спра само на един поет, а именно на Л. Левчев. Както е известно, той доскоро беше смятан за типичен „комсомолски поет". И действително той беше тоя поет, който имаше не само най-много теми, свързани с младежта и нейния живот, но изразяваше нейното светоусещане, нейните пориви и полети. Той със свойствената дързост на младостта си някога провъзгласи, че „Звездите са мои". В това имаше нещо красиво, разпалено хлапашко. Но времето показа, че не е толкова малко разстоянието до „звездите", че то преминава през редица трудности и нечовешки усилия на епохата. След това върху прозореца на тоя поет заби тревожен „октомврийски дъжд", след това той написа една поема („Интелигентска поема"), която беше симптом, че в него заговорва някакъв малък двойник". Постепенно с годините и той опозна посещението на тая стара дама — раздвоението и рефлексията. Той потърси и една по-друга поетическа стилистика. Но всичко това не означава, че той изгуби качеството си на социалистически поет. Напротив, идеите и вълненията на нашата съвременност той свърза с една по-модерна психика и форма. Той потърси други начини на поетически израз. Стихът му стана по-колоритен, по-находчив, обогати се с асоциации и поетически подтекст. Поезията на Левчев е белег за дълбоките духовни трансформации, които са настъпили в неговото поколение. То вече живее с една по-обременена, усложнена психика. Достатъчно е да го сравним с предидущото поколение, за да забележим разликите. Лирическият герой на предидущото литературно поколение, а именно това на Д. Жотев, П. Матев, Г. Джагаров, Д. Овадия, беше по-монолитен, в известен смисъл поетите на това поколение бяха повече „монисти" в изкуството, те влязоха в литературата с по-единна психика.

Разбира се, всичко това се коренеше в борческите им биографии, в характера на поетическото им изкуство. Но не трябва да смятаме, че Л. Левчев, като е въвел една по-непринудена форма и безпатосно изложение на своите поетически вълнения, с това е отстъпил от идейните позиции на съвременността. Той пак е социалистически актуален, но вече по друг начин, но не като предизвиква на двубой звездите или точи ками на каменните плочи на загиналите герои. В него живее съвременникът, който не се оглежда само напред, но се оглежда и назад, който не забравя уроците на историята. Така се появяват стихове от рода на „Спомен за един учебник по история" или „Знак в предсърдието на спомените". Л. Левчев разширява своя диапазон, внася в стиховете си един по-голям размисъл за света („Сол"). И въпреки цялата неизбежна настъпваща рефлективност той си остава в основата лирик. Той по един неочакван стилистичен начин ни поднася старата тема за любовта. Подобни аналогични процеси станаха не само с Л. Левчев, но с почти всички поети от неговото поколение. Почти няма сред тях вече поети на „сляпата вяра", на немотивирания възторг, на ефтиния ентусиазъм. Те по своему, по различни пътища узряха, умъдряха. Тая радваща еволюция даде изненадващи цветове в новата поезия на П. Караангов. Някога той пишеше твърде схематични стихове от рода на „Инструкторът на ОК". Той се разви след тия години. . . Стихът му днес е по-пластичен, рисунъкът му — по-точен. Поезията му е изпълнена с едно тихо съзерцание, но с това не са накърнени основните качества на неговата поезия: привързаността му към родната земя, социалистическата му чувствителност. Сега тая чувствителност е умъдрена, препълнена е с исторически възпоминания от героичното минало на родината. Тук много органично се преплита съвременността с полъха на трагичната ни национална история.

В поетите на това поколение живее не само интелектуалният рефлекс и историческият размисъл, но и романтиката. Неизменен носител на романтичното начало в лириката е Хр. Фотев. В известен смисъл той е един непоправим романтик, живее сред литературните герои и любовта, опива се от екзотиката на родния си град. Само по тоя стих „Върнете ми Италия!" можеш да разбереш неумиращия романтик в него.

Би било интересно да се разгледат и някои „по-авангардно" настроени поети, като Стефан Цанев или К. Павлов. Тяхната поезия зафиксирва други изменения, настъпили в поетичното им съзнание. Колко те са по-различни от един П. Пенев например! А разстоянието между него, когато той твори и когато те се появиха в литературата, никак не е голямо. А самият К. Павлов е

негов съвременник. Всичко това е твърде показателно за бърже изменящата се наша социалистическа съвременност, за историческите процеси, които са станали в нея. Но това е вече една голяма тема.

В случая нас ни е интересно, че в лириката на нашата най-добра литературна смяна не липсва сложният и многостранен образ на младия съвременник. Тоя образ има различни превъплъщения, той познава колебанието на махалото, той започва от дързостта и лирическия възторг, минава понякога през болката и съмнението и стига до едно умъдрено виждане на света, до едно успокояващо познание за живота, идващо от годините и промисленото.

Стана ясно, че от по-строга научна гледна точка понятието „млад герой“ може основателно да бъде оспорвано. Но нашата тема черпи основанията си не от формална страна, а от действително преживените етапи в литературата, които биха могли да се означат като съзнателно и целенасочено героизиране на характерите, като съзнателен стремеж към улавяне чертите на смелите и душевно млади герои с техните подвизи. Известно е, че в определен период на развитие съветската литература създаде неповторимите образи на млади хора като Корчагин, героите на Валентин Катаев и Леонид Леонов от първите петилетки, по-късно младогвардейците на Александър Фадеев, строителите на Комсомолск. Подобни опити, но не със същия ефект и продължителен живот се направиха и у нас след Девети, по времето на бригадирското движение и първата петилетка. Известно е, че тези забележителни не само от литературна, а главно от обществена, социална и психологическа гледна точка произведения и герои и днес представляват особен интерес за нас, когато искаме да очертаем образа на едно време и една епоха от нашето развитие. Тези герои и произведения не бяха плод на случайност, нито на директиви отгоре, както чуждите на комунистическото движение пропагандни централи твърдят и до днес. Те бяха плод на много особена социално-психологическа ситуация, на един ненадминат възторг от революционния подем и победа. Всички си спомняме, че утвърждаването на новия, предимно млад герой в тези произведения вървеше паралелно с едно радикално отричане от старото, от миналото, съпътствуващи се от ирония към едно по-старо поколение, възпитано в уважение към друг морален кодекс, към вечните истини в живота, с една непрекъсната подигравка към рутината и, което е може би най-важното от гледна точка на психологията на творчеството, със скрит, но постоянен елемент на самокритика и самоотричане на самите писатели за собствената им „интелигенщина“, за съпътствуващите съмнения, неверия, дори просто тъга.

В тези условия на живот и при подобни произведения в литературната действителност се е зародил още на времето в СССР интересът към младия персонаж главно в прозата и не е имало нищо по-естествено от това. Известно е, че в началото на 30-те години Максим Горки пише своите два предговора към нарочно замисления серия от романи в общата библиотека, наречена „История на младия човек". В същност у Горки тази идея не е възникнала тогава. Тя е свързана с неговите по-стари наблюдения върху израждането на героя в буржоазното общество, това, което той наричаше деградация на героя от Прометей до хулигана, от Печорин до Санин. В началото на културното строителство на социализма, започнало да се осъществява през тези години, образът на новия човек е представлявал значителен интерес. След това той често се е свеждал до тема за читателски конференции, слабостта на които е, че на тях не се прави разлика между усилията на Иван Вазов и Бончо Несторов. И днес този проблем за младия герой би трябвало да ни заинтересува главно в теоретически и исторически аспект, както го е виждал Горки. Защото той е продиктуван изцяло от острия интерес към комунистическото възпитание на младежта, поставен с толкова настойчивост от партията пред цялата наша общественост.

В споменатите статии на Горки намираме вярната констатация, че историята на героя на литературата след Френската революция е история на младия герой. Тази констатация съвпада с теорията на Хегел за романа. Хегел виждаше стимулите за неговото зараждане и развитие в прозаическите условия на буржоазното общество. В същност цялата теория на Хегел за произхода и развитието на романа се извежда от повтарящата се в него сюжетна схема, отразила приключенията на младия човек в буржоазното общество. Този млад човек — казваше Хегел — се ражда със свободен полет и илюзии, обаче заварва установени отношения, закони, полиция и всички приключения, които виждаме в романите, могат да се сведат до това, как същият млад човек осъзнава външните пречки за своята любов, илюзия, идея и как накрая си счупва рогата в тях, за да преживее тежкото състояние на махмурлък след опиянение, докато най-после и той си намери мястото. Хегел прави тези свои констатации още в началото на един дълъг процес, базирайки наблюденията си главно върху така наречения „възпитателен роман" като „Вилхелм Майстор". Едва след Хегел се видя колко широко значение получи в буржоазния роман така набелязаното от него основно приключение на героя, което лежеше в сюжетната схема на жанра. А Горки стига до същите констатации за литературата на XIX в.,

вече резюмирайки процеса, забелязан още от Хегел. Всичко това е плод на искрени усилия да се осъзнаят сложните процеси след буржоазната революция, продължили до края на миналия век. Ако в края на този век Анатол Франс изрече една крилата мисъл, разглеждайки развитието на революцията от 1789 до 1793 г. — революцията изяда чадата си, — то още Хегел с не по-малко основание можеше вече да твърди, че чадата изядат революцията. Тъй като цялата история на младия герой след буржоазната революция, който беше по-пряк или далечен потомък на същата революция, е история на едно непрекъснато отдалечаване от нейната идея, от нейните методи. Това беше история, в която постепенно дори вечно живите лозунги на революцията за свобода, равенство, справедливост започваха да звучат за потомците фалшиво. Ние ги чуваме от противните уста на аптекаря Оме. Но нейде в недрата на това отчаяние, каквото виждаме у Флобер, с оглед на новите обществени и психологически условия отново се заражда жив интерес към революционния изход от това положение главно в средата на работническата класа, отново се заражда младият герой в истинския смисъл на това понятие, т. е. човекът с млад, нескептичен, вярващ и революционен поглед за света.

Тази съвсем бегла екскурзия в историята на понятието беше необходима, за да помним, че нашият академичен интерес към темата обезателно трябва да има широки исторически, теоретически, морални основания. Друг е въпросът, че интересът към темата днес не може да бъде нито чисто исторически, нито само научен. В същност той днес е предизвикан в голяма степен от нашите граждански вълнения за съдбата и възпитанието на младото поколение в условията на социализма, на поколението, което е и не може да не бъде потомък на Великата октомврийска революция, у нас — на Девети септември. Доколко и как проблемите на тази младеж са намерили вярно решение и отражение в нашата съвременна литература? Аз не бих могъл да се разпростирам широко върху тази тема в рамките на едно изказване. Ще се ограничa до някои по-общи констатации, които трябва да развием в нашите бъдещи научни изследвания и критически работи.

От конференциите на тази тема в окръзите, където имах възможност да участвувам, останах с убеждението, че днешните наши младежи, ориентирани от своя неподправен усет, откриват младия герой все още най-често в мемоарната и документална проза. Този факт е многозначителен и показателен. Преди всичко той сочи, че младежите не са склонни да разширяват понятието

млад герой, като вместват в него всичко актуално в нашата съвременна литература, както често правим ние в нашите логически операции. Верният инстинкт на читателите е показал и показва, че и днес за млад герой в литературата трябва да се счита човекът с млад поглед за света, с неизхабена мисъл, с вяра, способен на подвиг и действие в революционен дух, способен да се застъпи за своето убеждение, да устоява своето достойнство, да не превива гръбнак, да воюва против подлостта и несправедливостта. Друг е въпросът, че усилията на нашата литература не могат да се сведат до този тип хора, че тя гледа на живота в пълнотата му, че геройството не само сега, но и никога не е и не може да бъде статистически преобладаващо явление Но тъй или иначе поради характера на издаваната у нас мемоарна литература, третираща главно героически периоди в българската история, младежите откриват в нея онези герои, които и днес будят у тях искрено възхищение и готовност за подражание.

Разбира се, това е косвена критика към литературата на съвременна тема, из съвременния живот. Струва ми се, че нашата съвременна литература въпреки безспорните си успехи повтаря някои грешки на миналото. Имам пред вид, че все още мнозина писатели се хипнотизират от преобладаващото средно в живота, а изпущат да видят зад него по-същностните процеси в съвременното общество. За няколко години нашата литература се наводни например с кафеджийски герои, с провинциални скептици (тук и модата си казва думата), с други думи, онова, което беше наречено „магнитофонна младеж". У нас често самото докосване до тези младежи като обект на проучване и изображение минава за безумна смелост и това само увеличава пазарната стойност на някои с нищо незабележими произведения. А подвигът да живееш, да се самовъзпиташ, да преодолееш егоцентризма си, да се почувствуваш свързан с миналото на рода си и т. н. и т. н., всичко, което и при мирните социалистически отношения у нас създава хора и герои, често остава скрито зад външните белези на съвременност в новите произведения за младежта.

Интересът на младите читатели към документалната и мемоарна проза говори и за друго. Тя е реакция срещу литературщината, свидетелствува за известен упадък на въображението, както и за богатството на действителни събития и биографии, надминали в нашия век всяко въображение.

Вторият момент, на който искам да обърна внимание, тъй като има важно значение за нашите бъдещи проучвания, е следният: интересен факт е например, че към гротеските на Й. Радичков, които на глед имат най-отдалечено място с оглед на темата

ни, младежите и особено студентите проявяват жив интерес, любопитство. Струва ми се, че този факт, от една страна, и характерът на Радичковите гротески, от друга, заслужават особено внимание на критиката и нашата общественост. Най-общо може да се каже, че в гротеските на Радичков виждаме карикатурата на вековните устои, при които е живял нашият народ, суматохата в нрави, обичаи, бит, манталитет, душевност, естествено предизвикани от огромните неизбежни преобразования в нашия живот, от огражданяването на страната, от модернизацията в икономиката и бита. Известно е как в старината са възпитавани подрастващите поколения — на основата на обичая, като усилията на всяко отиващо си поколение са насочени да внуши на подрастващото моралните и обществените норми, по които то е живяло, абсолютно убедено, че така трябва и ще протече животът на децата му. В тези си усилия възрастните са били подпомагани от обективните условия на живота — слабо развитие на комуникациите, уседнал начин на живот, по-малко съблазни за младите, строгост на обичайната норма, която за разлика от закона се всмуква още с майчиното мляко. Всички съвременни трудности във възпитанието на младежта идват от това разрушаване на битовата и обичайна среда, което намираме в Радичковите гротески. Това разпадане на старите връзки увеличава неимоверно възможностите на младите хора в живота и същевременно създава условия за морална незаангажираност към определени норми. Законът не може напълно и успешно да замени обичая. Той си остава външен по отношение на индивида, докато обичаят обикновено се настанява у човека дори преди неговата съзнателна фаза на развитие. Йордан Радичков населва нашата литература с причудливите образи на тези същностни икономически, правни, психологически процеси и за нас е важно да видим, че освен положителните фактори на нашето образование и пропаганда върху младежта тези именно процеси оказват многопосочно и силно давление. Магдалена Шишкова цитира тук един стих: „Какво ще правим тази вечер?“ Той може да бъде коментиран и по друг начин. В много съвременни произведения в литературата днес виждаме нещо странно — неимоверно са пораснали възможностите на младежта за забавления, развлечения, пътувания; транзисторите не ги оставят сами дори в планината, телевизорите и спортните състезания ги приканват всяка вечер и т. н. И едновременно с това нараства някакъв гигантски образ на преследващата ги скука, една непрекъсната празнота се настанява в душата им. Именно в тези условия се явява трескавият въпрос от това стихотворение, непонятен за хората, които си

знаят работата, реда в живота, според както е било прието и си е вървяло.

Някога просветителите и нашите възрожденци изповядваха наивната идея, че е достатъчно да се повиши образованието, за да се преобрази самата човешка природа, че хората автоматически ще станат господари на своите страсти. Днес виждаме, че истинският разговор за възпитанието назрява едва след като практически е разрешен или е на път да бъде разрешен въпросът за образованието. Защото образованието много отдавна се е свело до втълпяване на сума от знания, които често неимоверно повишават самомнението, амбициите, апетитите, без да облагородяват чувствата на младежта. Случайно ли е, че в произведенията на литературата в последно време не просто образовани хора, а научни работници стават носители на най-тъмни страсти, на необуздани амбиции, готови са да минат и през трупове за кариерата и благополучието си. Под ласкавата найлонова обвивка и блясък на образованието е останало будно и жилаво косматото животно, морално необлагородено, без скрупули и задръжки. В този смисъл за нас и нашите бъдещи проучвания е важно издигнатата от съветския академик Конрад идея за сложните отношения между икономическия, социалния напредък и моралното изграждане и състояние на индивида и обществото.

Нашият разговор за съвременния герой протича в условия, различни от тези, които породиха на времето разговора в СССР. И добре е, че той се подновява. Изясняването на въпроса за младия герой в съвременната литература може да помогне да се намерят новите пътища за съхраняването и развитието на добродетелите на нашия народ и на революционното движение при новите условия. Формирането на този герой трябва да бъде изходът от неизбежните противоречия, които поражда развитието напред.

КРЪСТЬО КУЮМДЖИЕВ

Аз няма да се спирам на отделни произведения, където са изобразени млади по възраст герои, нито на отделните в това отношение успехи на нашата съвременна литература, които са несъмнени.Защото, слушайки изчерпателния, задълбочен и интересен във всяко друго отношение доклад за нашата сесия, както и съдокладите и научните съобщения, добих впечатлението, че ние не сме си изяснили точните граници на нашата тема. Ние нямаме никаква предварителна представа какво точно искаме от нашата съвременна литература, предлагайки ѝ да изобразява младия герóй на нашата съвременност. Изискването ни към нея в случая е твърде общо. Ние не сме си дали сметка предварително от какво гледище ни интересува младият герой на литературата, по какви координати, по какви показатели ще засечем неговите прояви, неговото несъмнено съществуване, по какво ще съдим за правото му на съществуване. Защото във всяка белетристика, във всяко време съществуват млади по години герои, които могат да ни бъдат интересни във всяко отношение — психологическо, социално, литературно, естетическо и т. н. Ако не определим предварително гледището, от което може да ни интересува дадена литература, дадени нейни прояви, разговорът става произволен — повести и романи колкото щеш, герои колкото щеш — за всичките можеш да говориш и нищо да не кажеш.

Не искам да кажа, че понятието „младият герой“ в литературата е точно зафиксирано, неизменно, веднъж завинаги дадено, че то не се изменя исторически. Но в историята на световната литература, особено през миналия век, темата за младия човек е придобила твърде конкретен израз, твърде ясни очертания и ние можем, изхождайки от веднъж исторически установеното, заставайки на позицията на известното, проученото, да хвърлим поглед върху съвременните модификации и прояви на това литературно-историческо явление. Затова искам да споделя някои съображения от по-общ характер.

Още Горки откри, че темата за младия човек е една от централните теми в литературата на XIX в. В нея като във фокус са събрани

основни проблеми на века, неговите главни противоречия и конфликти. Героите на Стендал и Балзак, на Байрон и Бенжамен Констан, на Мюсе и Шатобриан, на Лермонтов и Гончаров са събрали в себе си всички мъчителни и драматични противоречия на своето време и на обществото, в което са израснали, и тяхната съдба е една характеристика и в същото време присъда над това общество. Техните идеали, тяхната енергия, техните стремежи, техните разочарования, техните духовни катастрофи, тяхната гибел — всичко това ни дава възможност да съдим за характера, за структурата, за пороците, за неизличимите болести на обществото, което ги е създало. Жулиен Сорел и Растиняк, Чайлд Харолд и Рьоне, Адолф и Фредерик, Печорин и Обломов — те всички са едновременно и жертви, и съдници на обществото, те или се приспособяват към фалшивия му морал и се погубват като личности, или остават непримирими докрай и пак се погубват. Те са обикновено трагични. Ако се пише история на младия човек през XIX в., това ще бъде трагедия. Това ще бъде трагедия на естествените природни наклонности, на жизнената енергия, на младежката сила, на естествените душевни рефлекси у младата душа, които се сблъскват с мъртвата вкостенелост и рутина на обществото и които в тая борба винаги излизат победени. Защото това е борба на единия срещу всички, на личността срещу тълпата, на гордостта срещу хитростта, на искреността срещу лицемерието. Една красива борба, понякога величествено трагична, но без никакви шансове за практически успех. Защото обществото винаги има сили и опитност да се справи с тия единици, които дори с най-малък жест посягат върху уюта на неговите навици, върху удобствата на неговия морал, върху всичко онова, което прави съществуването му благополучно и доволно. А младият човек носи опасност за добре регулираното, построено върху традиции и условности общество по простата причина, че той има естествен поглед за нещата, защото от него не е утаено това, което е скрито от мъдрите и разумните. Той заварва определени обществени, икономически, политически, етични и т. н. условия, които застават като бариера пред неговото желание за осъществяване, които му разкриват същността на света, в който живее. Той трябва да избира: да приеме всичкия позор на това съществуване, целия аморализъм на обществото, като по тоя път осъществи честолюбивите си мечти, или да бяга, да търси спасение, където намери — като Атала, като Чайлд Харолд в пътешествията, като Печорин на Кавказ и т. н. Спомнете си как виконтеса де Босеан съветва Растиняк: „Вие искате да си създадете положение, аз ще ви помогна. Изследвайте цялата дълбочина на женската поквара, измерете цялата ширина на жалкото мъжко тщеславие. . ., кол-

което по-хладнокръвно пресмятате, толкова по-надалеч ще отидете... Гледайте на мъжете и на жените като на пощенски коне, гонете ги от станция до станция, докато ги уморите — и вие ще достигнете върха на вашите желания." За честолюбивия и енергичен провинциал това е школа за възпитание на чувствата и виждаме как лесно Растиняк се погубва морално в покварата на това общество. Жулиен Сорел загива дори физически, съдбата на Печорин е страшна, Обломов е отровен и осакатен от детски години. Навсякъде, по всички меридиани на Европа, младият човек загива, поразен от „злото на века", според мистичния израз, който даде Алфред дьо Мюсе на целия оня комплекс от обществено-социални и духовни фактори, определящи съдбата на младия човек през миналия век.

Великата литература на XIX в. даде забележителни художествени образи на млади хора, смачкани от тежките морални условия на живот в буржоазното общество. Тя ненапразно се насочва към тая тема, а защото тук са съсредоточени почти най-важните проблеми на нашето обществено и духовно съществуване, защото тук се преплитат социално-икономическите, обществено-политическите, етично-духовните и философски основания и условия за живота на всяко общество.

Мисля, че нашата литература няма такава традиция. Не само защото нашата проза няма голяма история и големи традиции. До голяма степен това се дължи и на нашата нова история — тя е прекалено динамична, нашето общество изменя своя лик всяко десетилетие. Това, което е било важно преди едно десетилетие, днес почти няма значение, постоянно действуващите фактори на историята всеки миг приемат нови форми. Това прави облика на човека, особено на младия човек, неуловим, без ясни контури, без трайни черти. Само трайно, дълго действуващи влияния върху психиката на човека създават трайни, ясно оформени характери. Пример за това може да ни послужи руската литература. През първата половина на века почти всеки образ в руската проза е тип, събрал в себе си трайни и общочовешки, и черти на обществото и условията, които са го създали, оформен ярко като характер, придобил определени, дълговечни човешки форми, за да влезе като определена категория на мисленето в съзнанието на следващите поколения. Това са Евгений Онегин, Печорин, героите на Гогол, Рудин, Белтов, Обломов и т. н. А от Достоевски насам, когато вече се разклащат и са подхожени на ерозия вековни форми на съществуване за руското общество, когато се разпада старият обломовски свят, литературата навлиза може би психологически и философски по-дълбоко в човешкия характер и в етичните проблеми на обществото, но почти не можем вече да срещнем литера-

турния тип, човешките черти стават все по-неуловими и призрачни, характерът се раздвоява и разпада, излиза от формите си, обезформя се.

На тия особености на нашата нова история се дължи може би и обстоятелството, че в нашата проза и драма ние нямаме ярко изразени типове, което не значи просто литературни характери. Защото литературният тип е образ, който има необикновена дълбочина на човешко, историческо, обществено, философско и морално съдържание. Той е определен начин на реагиране и на мислене, характерни за дадена нация, за дадена обществено-икономическа формация, за дадено общество. За кой образ от нашата литература можем да кажем, че това е тип, наситен с човешкото, философско и етично съдържание не само за опредеден кратък период на историята, не само за определена обществена класа, не само дори за духовния строй на нацията, но и въобще за човека на нашата епоха? Тук със сигурност можем да назовем само едно име — бай Ганьо на Алеко. Може би някои герои на Елин Пелин и Вазов или Юрталана на Караславов, но всеки друг литературен герой би влязъл в тая категория с известно насилване.

Затова, когато говорим за младия герой в литературата, не бива просто да имаме пред вид, че в еди-кое си произведение героят е на 20- или на 30-годишна възраст. Защото младият герой е определена мисъл и реакция към известни установени отношения в дадено общество, една характеристика. Младият герой в литературата — това е една форма за анализ на обществото, едно изпробване на неговите възможности и особености, т. е. ние по тоя начин съдим доколко то — обществото — може да възприема свеж полъх и нова енергия, доколко издържа на определен поглед и оценка, в състояние ли е да понесе всички ония истини, чийто носител е младостта. Тук се изпробва цената на думите, стойността на публичната проповед на обществения морал, защото младостта винаги идва с вяра в думите и обществената дидактика и обществото е длъжно да ѝ отговори колко струват изречените думи. Значи, ако си заслужава да водим такъв разговор — за младия герой в литературата, — то нас може да ни интересува само такъв литературен образ, който със своята съдба, със своя начин на реагиране и мислене, със своя морал и философия е влязъл в истински, дълбоки, непринудени отношения със структурата, морала и философията на обществото. Ако от тая гледна точка разглеждаме нашата съвременна белетристика, мисля, че малко неща ще спрат погледа ни.

Още една особеност на нашата нова история прави темата за младия герой да приеме по-различен характер от тоя на руската и западноевропейската литература от миналия век. В живота на

европейските страни младият човек заварва установени, вековно изграждани отношения и условности, непробиваеми стени на съсловни прегради, осветени от хилядолетия ритуали на фалша и общественото лицемерие. Срещу всички чудовища, охраняващи господството на определена класа или съсловие, той е сам, само със своя идеализъм, своята искреност и душевно благородство, със своята енергия и любопитство към света — твърде ненадеждни оръжия срещу ужасните хидри, застанали на стража пред благополучието и доволството на господствуващата тълпа. Ако трябва с две думи да се изразят силите на воюващите страни, то това са: „аз и светът", „аз и тълпата", „аз и всички". Това е вечният трагизъм на самотника, застанал срещу любопитната и озверена тълпа. Тая борба създава необикновени личности, могъщи страсти, ярки, титанични характери.

У нас е непозната тая драма на самотата на силния, умния, благороден човек, характерна за руското и европейското общество от миналия век. Мисля, че винаги нашият живот е предлагал на младия човек форми за борба срещу господствуващите отношения, като се започне от националноосвободителните борби преди Освобождението, та се стигне до въоръжената борба срещу фашизма от началото на 40-те години. Ако пред самотната личност на Запада от миналия век винаги стои неразрешимото противоречие „аз и светът", то много често младият човек у нас може да каже „ние и светът": ние, българите, в националноосвободителните борби; ние, народниците социалисти; ние, просветителите; ние, комунистите. В тия обществени борби се създават благородни, идеални, възвишени личности, може би светци на морала и общественото служене, но необикновени, странни, живописни характери и страсти, необикновени психологически казуси и конфликти не се създават. При тия условия едва ли би се родил един Печорин или Жулиен Сорел. Дори да предположим невероятното, че биха се родили, те едва ли биха привлекли вниманието на нашите прозаици, чието съзнание е твърде заето с обществените борби на времето. Може ли да си представите, че Иван Вазов например ще се спусне да изследва тъмнините на отчаянието, из което броди мрачният Печорин, или че Елин Пелин може да проследи опасните завои в душата на един Жулиен Сорел! Към такива характери те биха пристъпили с омерзение и отвращение, макар че в нашия живот са виждали доста тъмни герои и дребни бесове на аморалната воля. Но все едно, конфликтите и драматизмът на героите от европейската и руската литература на миналия век са им непознати и чужди.

Едва след десетилетия, в наши дни, българската белетристика се обърна към анонимните демони на нашата история, какъвто е героят на Димитър Димов Борис Морев или младият грешник Иван Кондарев, който бързо под влиянието на историческите събития и движения на масите излиза от опасните сфери на своята изкусена мисъл, за да намери мястото си в революционните борби на партията.

* * *

Не искам да кажа, че това е единственото плодотворно гледище, от което трябва да изхождаме и да анализираме проявите на нашата нова литература по отношение на младия герой на нашата съвременност. Това е само една от многото възможни изходни точки, тръгвайки от която, бихме могли да си изясним много от аспектите на проблема. Най-напред това ще ни помогне да видим в друга светлина много от героите на социалистическата литература, с които живеем и се вълнуваме, да видим какво ги отличава от героя на западната съвременна и по-стара литература. Какво ново като човешко и философско съдържание носят героите на съветската литература, например Павел Корчагин и Чапаев, героите на „Мъжество" и „Млада гвардия", които идват на мястото на „излишния човек" от феодално-помешчическа Русия. Те също си имат своя драматизъм, свои духовни проблеми и противоречия. Те също влизат в отношения със социално-икономическите и морално-философските устои на съветското общество, в което са се родили и възпитавали, но това са отношения на нова основа, не на антагонизъм, защото най-прогресивният социален строй в историята на човечеството дава пълна възможност за всестранно развитие на младия човек, който за разлика от „излишния човек" Рудин или Белтов тук намира неограничени възможности за прилагане на всичките си духовни сили в градивен труд.

Младият човек у нас — а той може да ни интересува в случая именно като млад човек — израства, възпитава се и се сблъсква с условия, коренно различни от тия на младия човек от Запада. Пред него не се поставя въпросът, дали трябва или не трябва да се приспособява към морала на обществото, дали трябва да се осакатява духовно, да изгуби себе си, за да се осъществи в едно несправедливо, античовешко общество; пред него не стоят съсловни бариери, социални препятствия, за него се поставя въпросът, как да включи своите сили в едно велико дело— построяването на най-справедливия обществено-икономически строй. И тук се по-

раждат други духовни проблеми, други противоречия и конфликти, непознати в историческото развитие на човечеството и в историята на младия човек. Той е строител или работник, учен или човек на изкуството, но винаги има основния за оптимизъм в едно общество, чийто морален закон е братското сътрудничество между хората в общия труд независимо от временните несполуки, които могат да го сполетят, от случайните катастрофи, дори от възможностите за трагичен изход, неизбежни при всеки велик исторически преврат.

На тия и на още много проблеми от подобно естество бихме се натъкнали, ако от тоя аспект погледнем на темата Младият човек в съвременната литература. За съжаление нашата съвременна литература още не ни е дала много и убедителни примери в това отношение. В нея все още няма образи, около които да се обединяват основните морални и философски проблеми на нашето време. Все още нямаме герои с голямото емоционално-възпитателно значение на Павел Корчагин, на героите от „Млада Гвардия“ и т. н.

Съдбата на младия човек в едно общество — това е един от най-интересните аспекти, от които можем да съдим не само за състоянието му, но и за неговите възможности и бъдеще. По нея можем да съдим за характера, особеностите, моралната проблематика и на нашето младо социалистическо общество. Затова към тая тема в нашата литература можем да гледаме с надежда. Тя разкрива необикновено богати възможности за социален и философски размисъл. Мисля, че нашата литература ще използува тия възможности и тая тема ще бъде една от темите на бъдещето.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРОЦЕСИТЕ*

ЛАЗАР ЦВЕТКОВ

Младостта не е само възрастов сезон. Тя е „началото на пътя“. Там където отново се връщаме по дългата върволица на годините, но вече не като изпълнители, а като наблюдатели. Само старите кокетки и невръстните алхимици могат да мечтаят за градината на вечната младост, но трезвите хора рано разбират нейната преходност. Законите на биологията са неумолими. Ала и в преклонна възраст на човек му се ще да откъсне поне един сочен плод от тази градина, поне веднъж да отдъхне под нейна сянка. И доктор Фауст накрай ще предпочете ламтежите на духа пред радостите на тялото, но все пак и Мефистофел не намира никаква по-изкусителна съблазън от връщането на младостта му. Както и да ни утешават геронтолозите с щастливата и пълноценна старост, както и да възхваляват поетите мъдростта на белите коси, старостта може само да „се омекоти“, да се поотложи, но да се направи желана и чакана... едва ли. И в бъдеще тя няма да може да мине без традиционните епитети: младолика, жизнерадостна и здрава, когато трябва да регистрира успешна съпротива срещу годините, поредната победа над времето.

Съизмерването с младостта е вече битов ритуал. Млад е синоним на жизнеспособен, енергичен, силен. Запазването на младостта е може би най-желаното достижение на човека като биологически вид. Докосването до нея е като милувката на дървото на живота. Източните религии я съхраняват в стъкленици, поетите ѝ изплитат лаврови венци, философите се мъчат да я върнат с философски камък, вече векове медицината дири нейния еликсир. Може би тук е животът в неговата интензивност, в неговата пълноводност и пъстроцветие — тук сред младостта, откъдето всичко започва и където всичко се връща. Може би тук е излишеството, буйството, пълнотата на живота, дивата игра на чувствата, които Хенрих Ман смята ако не за творчество, то за негова почва и основа.

* Изказването на Л. Цветков се печата със значително разширение.

Затова към „младия герой“,все едно в живота или в литературата няма безучастни. Тук всеки ще намери себе си, тук всеки ще види обществото в авангардната му сила. Това е някакъв барометър за духовния капацитет на даден социален строй. По жизнеспособността на едно младо поколение, по умението му да решава задачите на времето,по относителния му дял в производството на материални и духовни блага съдим за годността на социалния строй, за неговото здраве и сила. Обратно. „Рибата наистина може да се вмирисва от главата.“ Действително корупцията на управляващата върхушка е първият признак за болестта на социалния строй, но именно когато се разклати здравата снага на младото поколение, ние можем категорично да се произнесем за неговата непълноценност. Мизерията, безработицата, дехуманизацията са бичове на капитализма, белег на неговата негодност, морална присъда в очите на прогресивните хора, но тези бичове най-напред се стоварват върху оголения гръб на младежта. Жестокото общество не я е подготвило за живота, изцедило ѝ е соковете в най-неквалифицираната работа, грошовете не могат да възстановят изхабените сили и ето я — плячка на пороци, жертва на болести, неизпълнила своето гражданско и човешко предназначение. . .

Неслучайно „младежкият проблем“ е острието на съвременния критически реализъм на Запад. Това е пробният балон за изследване на буржоазното общество в неговия интериор, в битовата му клетка. Това е измервателна сонда за установяване на неговия психологически тонус. С неговата „хиперсфера“ съвременните западни писатели свързват и своите надежди за „изцеление“ на болестта, така дълбоко разяждаща умората буржоазна цивилизация.

Не е случайно обстоятелството, че и в количествено отношение младежката тематика явно преобладава в западната литература от последно време. Не само в сравнение с Балзаковите „жени на четиридесет години“ или с „чичовците и лелите“ на Дикенс, но и в сравнение с Роже Мартен дю Гар и Голсуърти, така силно пристрастни към „герои под тридесетте“, типажът на съвременната западна белетристика е твърде подмладен. Види се, писателят вече усеща къде се е придвижила „оста на живота“, къде се решават въпросите на бъдещето. За един марксист има и други признаци за определяне на „социалната криза“, на революционната ситуация, но за един писател с блуждаещо око за съвременния свят най-симптоматичното „за ветровете на века“ са настроенията на младежта. Показанията на слушалката, рентгеновата снимка за него са най-меродавни дори когато отдавна е капитулирал пред болестта, дори когато сам има нужда от цяр. А иска ли питане, че „сърдечните тонове“ тук са сравнително най-

чисти, че пулсът, макар и забързан, е ехо на непохабен мотор, че дори задръстените от нечистотиите на съвременния град дробове са пак по-мощни и издръжливи от тези на доживяващите последни дни представители на миналия „златен век".

Никога по-рано Западът не е правил такива отчаяни опити да се опознае. Обзорни трудове за „западния морал", за „съвременната автокрация", „за класи и съсловия на съвременния" Запад се мъчат да хвърлят светлина върху една „непроницаема енигма" — именно така един западен философ нарече усложнената структура на съвременния капитализъм. Социологическите анкети за възгледите и настроенията на съвременния гражданин са колкото модни, толкова и традиционни. „Допитването до народа", „изслушването на народа", „явяването пред народа" са отшлифовани похвати на демагозите, но в тях прозира и намерение действително да се „провери" общественото настроение. С една дума, на мястото на хедонистичната наслада от съществуващото е дошъл драматичният повик към самопреценка, към себеанализ. А известно е, че не от добро човек рови в себе си. Някакъв демон броди над „ясната западна душа", някаква сянка на неблагополучие раздира „хармоничният европеец" и те се спотайват зад анкетните данни като средновековно „табу", като някаква тайна известна, но замълчавана от всички.

Но тъкмо затова литературата е съвест на човечеството, защото не мълчи, защото винаги надига глас в защита на справедливостта. По самата си същност тя е враждебна на всяка експлоатация и подтисничество, на всяка лъжа и фалш. А с особено „благоволение" се е ползувала пред нея именно съдбата на „младия човек". Може би защото това е главният ѝ възпитателен терен, може би защото младостта не може да не извика чувство на симпатия, може би защото младежта е тревожната ѝ надежда за бъдещето, но тя никога не е изоставяла младия човек, никога не го е предавала на враждебните на прогреса сили — и в най-челните дни на реакцията, и в най-смутните времена на междуцарствията. И цветята над Вертеровия гроб, и сълзите над умиращия Жюлиен Сорел, и воплите над декабристи и петрашевци, и мъжественият плач над Евгени Базаров са връхна точка на нейната гражданска изява. Когато тя „не може да мълчи", когато не може да не обвинява.

Нещо повече. Активизирането и акцелерацията на критическия риализъм е в безспорна зависимост от идейното заостряне на темата за младия човек, от нейното гражданско акцентуване. Една художествена биография на младеж като Филдинговия „Джозеф Андрюз" беше началото на критическия реализъм в Англия, ня-

колкото романа за пътя на юношата (Дикенсовите „Давид Копърфийлд", „Оливер Туист" и „Найклс Найклсби") станаха негов паспорт.

Може да се започне и по-отрано. В люлката на художествения реализъм от XIX в. е безспорно така нареченият „плутовски роман"[1]. Фабулата на този далечен предшественик на „Дванадесетте стола" и „Златният телец" на Илф и Петров са „странните и във висша степен интересни истории" за младия скитник, изхвърлен от средата си, духнат от ветровете на живота, младият мошеник-хитрец, безделник, „син на празността", осъществяващ себе си в „неофициалния живот". Това е щастливото детство на социалната сатира, първото ѝ вмешателство в проблемите на класовото общество.[2]

Може да се прескочат няколко века и пак първите решителни пробиви на реализма в господствуващата сфера на романтическото изкуство започват с младия герой. В субективен план — затвърдяването на психологическия анализ като основен компонент на подстъпа към героя, — в типичните за романтичната епоха „лирически романи", създадени през десетилетието 1800—1810: „Рене" на Шатобриан, „Делфин" на Де Стал, „Оберман" на Сенанкур, „Адолф" на Бенжамен Констан.

В обективен план преодоляването на романтическите илюзии пак се извършва по линията на младежката тематика, по пътя на нейното свързване с живота. Късният романтизъм в Европа не е нищо друго освен „мъчително приземяване към действителността", както се беше изразил един френски критик марксист. Анри Барбюс беше казал в книгата си за Зола, имайки пред вид учителите на великия френски натуралист: „Романтизмът е реалистичен. Неговите преувеличения и пищност, изкълчвания, мания за величие, фетишизмът на някои остатъци и известна екзотика, повърхностен характер, стремеж да се обгърне всичко онова, което довежда до раздробяването на школата, не омаловажават тази очевидност. *Най-добре може да се определи романтизмът като утопически реализъм.*"

Беспорно романтизмът далеч не е еднороден, еднотипен, не може да се сведе до някаква единна формула. Съвсем очевидно „прогресивният романтизъм е прераствал в реализъм, реакционният — ставал опора на модернизма"[3]. Но и в единия, и в другия

---

[1] Вж. Л. Пинский, „Гусман де Алфараче" и испанският плутовски роман-Предговор към Матео Алеман. Гусман де Алфараче. Роман в двух частях, М., 1963.

[2] В. Кожинов, Происхождение романа, М., 1963, стр. 82.

[3] Вж. В. В. Ванслов, Эстетика романизма, М., 1966, стр. 382.

случай важен фактор в изясняване на позициите, във вътрешното движение на романтическия метод е отношението към младия човек. Това е, така да се каже, характерологична доминанта. Неслучайно чрез трагичната съдба на младите бедняци, главните жертви на буржоазна Франция, В. Юго нададе своя мощен глас на протест срещу „унижението на мъжа, падението на жената и увяхването на детето", срещу несправедливата „власть имущих". Неслучайно именно „Клетниците" — тази епопея на рано прекършената младост — бележат поврат към социално-изобличителен реализъм у признатия лидер на романтическата школа. Фантина, Жан Валжан, Козета и Гаврош са тези, които с цената на собствените си страдания откриват едни от най-реалистичните страници в историята на френската литература. „Романтическата система на Юго се обогатява по такъв начин за сметка на въвеждане на реалистични скици и реалистични черти в характера на неговите герои."[1]

Случаят с „Годениците" на Мандзони е още по-очебиен. Тъкмо защото вождът на италианския романтизъм и един от вдъхновителите на млада Италия е бил може би най-крайният романтик, какъвто познава литературната история. За всички романтици е характерен демонстративният разрив с традицията, но Мандзони и на божествения Алигиери не се покланя. Всички романтици прославят младостта, но никой не я е издигал в такъв поетически култ, никой така яростно не я е противопоставял на робското търпение на бащи и деди. Мандзони поставя знак на пълно тъждество между младост, от една страна, прогрес, истина и морал, от друга. До края на неговия предълъг живот не секва младежкият му порив. И ето този заклет романтик става автор на исторически роман — с реалистична канава, с действителни герои, с реални събития, — исторически роман от реалистически тип. В „Годениците" историзмът няма вече „костюмен характер", не е вече форма на поетическо иносказание.

С цялата си въоръженост на писател ерудит, на учен изследовател, на поет романтик с мощната четка на Делакроа той създава произведение за миналото с революционни последствия за съвременността. Мечтата на романтика се осъществява със средствата на реалиста. Неразрешимият конфликт между феодален строй и човешки права, неизбежната трагедия на младежта в условията на крепостничеството се осъзнават с особена острота и яснота. Тесни са вече дорийските колони на одите, тежки са стъпките на дитирамбите, отправяни към *свободата* ведно със стоновете на онеправ-

---

[1] Е. М. Евнина, Виктор Гюго после революции 1848 г., История французской литературы, т. II, М., 1956, стр. 669.

даните. Писателят вече знае, че на своите млади съвременници може да помогне с правдива информация чрез социално-конкретна анамнеза за истинското положение на нещата: „С всички сили се старая, пише той, да се проникна от духа на епохата, да се вживея в нея. . . Що се касае до развоя на събитията, интригата, то аз смятам, че най-доброто средство тук е да направя противоположното на това, което са правили другите: внимателно да се изучат отношенията на хората в реалния живот именно от гледна точка на това, какво от тях е противоположно на романтическия дух."[1] Затова с такава настойчивост той призовава към вярност на „светата правда", към „свободния дух на любознанието".

Пренебрегвайки царе, пълководци и политически дейци, по неговия собствен израз „героически мошеници", писателят съсредоточава вниманието си върху „малките и угнетени хора", жертвите на феодалния произвол. Това е една плебейска история, разказана с аналитична обстоятелственост, с грижливо познание на фактите. История за двама млади селяни — Ренцо Трамалино и Лучия Менделла, — като своята поробена родина осъдени на продължителна раздяла, като нея жадуващи съединение. Това, че те са селяни или че са млади, не е ново — романтическият пасторал обича първичните чеда на природата, щади ги от пороците на града. Но това, че чрез тях авторът се домогва до панорамно изображение на млада Италия в нейното минало и настояще, е нов момент в неговата творческа биография и в историята на италианската литература.[2] Сякаш с младата кръв на своите герои той раздвижва художествената си палитра, по-пряко се свързва с живота. В неговия художествен метод се появяват нови черти, по своята тенденция отговарящи не толкова на романтизма, колкото на реализма.[3]

Няма съмнение, че в развитието на художествените течения „младежката тема е била мощен каталитичен фактор. Тя най-малко се е поддавала на консерватизъм, на застиналост на изразните средства. Такъв отявлен традиционалист като Гончаров решително разчупва структурата на своите романи, докосвайки се до чувствата и умонастроенията на „младите романтици и реали-

---

[1] Вж. В. В. Ванслов, цит. съч., стр. 378.

[2] Вж. Э. Егерман, Алессандро Мандзони, автор „Обрученных". Предговор към романа „Обрученные", М., 1955, стр. 11.

[3] Значението на „Годениците" в развоя на европейския исторически роман от XIX в. не е достатъчно оценено. Литературоведите се спират главно върху въздействието му върху патриотичното съзнание на италианеца. Но това е неговата общолитературна функция. Що се касае за жанровата му специфика, то съвсем очевидно е, че заедно с Пушкиновата „Капитанска дъщеря" и Балзаковата „Шуани" това е началото на изследователския реализъм в историческия роман.

сти“. В сравнение с „Обломов“ „Обикновена история“ и „Обрив“ са значително по-диалогични, по-живи, по-идеологични, някак „по-пъргави“. Те не са така цялостни и монолитни, както техният световно знаменит събрат. И. А. Гончаров си остана художник на Обломовка, съвършен изобразител на старопатриархалната действителност. За новите явления той невинаги имаше нови багри и тонове, но фактът, че упорито и решително се нагажда към тях, е многозначителен. Романът „за младия човек“, така сам писателят определя предмета на своите двадесетгодишни занимания. Двадесет години не са малко, но затова пък и И. А. Гончаров минава за „ленив“ писател. И все пак колко усилия е струвало на този „ленивец“ приспособяването към една тематика, за която едва ли е имал родови или природни предразположения. Защото неговите „вироглави герои“ не могат вече да се препичат под палещото слънце на Обломовка. Към тях е необходим нов подход, нова художествена апаратура. И не само поради своеобразието на младежкия темперамент. И не дори някакъв закъснял отзвук на модата.[1] Настъпила е нова епоха, където главна роля играе младежта: младият разночинец демократ, младият реалист либерал, младият консерватор охранител, а с младежта трябва да се разговаря с езика на младежта. Трудно е за писателя дворянин да усвои този език. Все някъде „заобленитe гласни“ ще издадат класовия му произход. Но как се е ослушвал той в чукането на бойката младежка реч. Нищо, че невинаги ѝ е намирал художествен еквивалент. Колко по-близо до младежта е бил И. С. Тургенев, колко повече се е старал да се отделя от „бащите“ и пак се е препъвал в лексикона на „децата“. За нас е важно друго: инстинктивното предчувствие на руските писатели от петдесетте, шестдесетте, седемдесетте години за особената продуктивност на младежката тема, за ключовия ѝ характер в прогресивната литература. Те са чувствували, че с нея отново ще се разгори затихващият пламък на социалното изобличение, че тя е своеобразна сонда в бъдещето точно пред старта на новата революционна епоха. Затова е този настойчив интерес към „младия герой“. Затова е и този стремеж към контакти, към разговори с него.

За руската литература те са особено характерни. Замлъкващи в годините на най-черна реакция, те с нова сила възпламват при всеки подем на прогресивните сили, при всяко поражение на самодържавието. Тяхната оплодителна роля за литературата е очевидна, особено за руския критически реализъм. Да си спомням кога

---

[1] И прогресивната критика от 60-те години укорява „Обломов“ за неговата мудност и тежкоподвижност.

той се изкачи на световноисторическия хребет. Державин, Жуковски, Батюшков бяха изстреляли не една стрела към руското самодържавие, Фонвизин беше започнал гоголевския щурм към „мъртвите души", под острата брадва на Крилов падаха посрамени пороците на загниващия режим, но едва когато с Грибоедов, Пушкин и Лермонтов съдбата на младия човек стана съдба на литературата, когато царизмът наистина бе атакуван „в слабините" му, критическият реализъм стана гражданско, боеспособно течение. Синорът на непримирима вражда с фамусовска Русия беше издълбан. Надеждата на самодържавието за умиротворяване на метежните духове — завинаги подровена. Бодлите бяха станали шипове, ножовете — брадви. Мощната снага на картонения великан се разтърсваше под безпощадните удари на великата руска литература. Млада Русия побеждаваше.

Разбира се, критическият реализъм не е само възходяща крива. Той познава периоди на бурен възход, на интензивен ръст, когато с боздуганени удари разтърсва експлоататорското общество от горе до долу. Познава обаче периоди на временно затишие, на творчески паузи, на набиране на сили. Тогава той едва люпи гланцурата на обществената система, едва опипва нейната несъстоятелност в различните ѝ сфери. Както и при други социални явления, и тук революционни и еволюционни процеси се редуват и взаимно обуславят. Това е диалектиката на развитието. В периоди на ускорена активност дадено течение в литературата завоюва нови тематични пространства, повдига неизследвани, животрептущи въпроси на личност и общество, ознаменува новаторски достижения във формата. Такива са тридесетте-четиридесетте години в руската литература. Такава е първата половина на XIX в. във Франция. Има периоди по-тихи, по-скромни. Тяхното историческо предназначение е друго: не нови открития, а стабилизиране на техните резултати, не „щурм към неизвестното", а укрепване на вече известното и изпитаното.

И за едните, и за другите „младежката тема" е от принципно значение. Тя е своеобразен лакмус за ампераж на едно литературно течение, за възможностите му да въздействува върху живота. За епохите на подем е характерен повишеният тонус на младия лирически герой. Тогава той се чувствува властелин, божество, господар на живота. Всичко е под краката му — достатъчно е повече желание, повече страст, повече мощ и

товарищ, верь, взойдет она
звезда пленительного счастья
Россия вспрянет ото сна

и на обломках самовластья
напишут наши имена
(Пушкин)

Но има периоди на динамично равновесие между прогрес и реакция. Тогава волнолюбивите чувства на поетите се окопават в земята. Приемниците поемат щафетата на художествените завоевания от своите учители, но изстудяват тяхната емоционална струя, смаляват идейния им замах. Амперажът на литературата явно е спаднал. За младия лирически герой е характерна предпазливостта, съзерцателността, пресметливостта; той няма самочувствието на победител; той се мъчи да уравновеси тревогите на света с вътрешно спокойствие, с твърдост на духа, със стоическо изживяване на несгодите. На смяна на Пушкиновите ободрителни призиви към декабристите идва мрачната равносметка на Тютчев:

О, жертвы мысли безрассудной,
вы уповали, может быт, что станет вашей крови скудно
чтоб вечный полюс растопить!

При Некрасов младият лирически герой отново си възвръща борческия темперамент, отново бие юмруци по стената на самодържавието. Бодрост прелива в младата му кръв, вяра и надежда искрят в грейналите очи — куп тухли и керемиди ще му се види сградата на „непобедимата царщина“. И той вече не е само дворянинът революционер. Той е и разчупилият хомот млад селянин, и решената на саможертва руска девойка. Но ще дойде кървавата разправа с петрашевците, ще започнат масовите заточения на разночинци и революционни демократи, ще се изкачи на политическата арена Победоносцев и пак ще се чуе „застаряващият“ глас на Тютчевия младеж:

Не рассуждай, не хлопочи,
безумство ищет, глупост судит,
дневные раны сном лечи,
а завтра быть чему, то будет.

Нова вълна на подем у поетите народници, първите мощни кълнове на работническата поезия и пак резигниращата меланхолия на А. Фет, безволевата съзерцателност на Я. Полонски. За литературата на XIX в. изобщо е характерна цикличност на периодите. Особено интересни и неизследвани са крайностите на литературния процес, крайните точки на везните, където по самочувствието на младия лирически герой, по отношението му към живата действителност, по готовността му да я запазва или изменя може да се съди за етапите на класовата борба, за степента на политическо

мислене, за развоя на обществото. Литературата по-пряко е отразявала синусоидата на жизнения ход, по-пряко се е влияела от идейните лъкатушения на времето. Тя е била някак по-първична, по-природна — някак безнадзорно е пропускала света през врати и прозорци. Реализмът не е бил само метод, но и идейна система, житейска позиция. Такъв е животът — аз трябва да го отразявам, сякаш казва писателят. Дори ако той е романтик — с тази само разлика, че за живот той смята своите лични мечти и блянове. И затова животът се пропуска през авторските сетива в несмлян, непреработен вид. И се отразява в тях през призмата на настроенията, които е породил. Затова в един и същ поет, в един и същ период на творческото му развитие има и елегии, и анакреонически стихове, и злъчна сатира, и гневно самобичуване — така както непосредствено му е въздействувала житейската среда. Естествено, че по своята по-голяма непосредственост, впечатлителност и откровеност младият герой, бил той в поезия или белетристика, е значително по-раним за ударите на действителността и им се откликва с много по-голяма страст, с много по-голяма енергия. Настроенията на Б. Констановия „Адолф“ се менят като кожата на хамелеон — с най-малкия успех разцъфва сърцето, при най-малкото поражение помръква. На фона на едно общо недоволство от живота, на една трезва самопреценка за безцелно пропиляната младост и у Лермонтовия Печорин има дни на младежко безгрижие, на самонадеяно предизвикателство към тъмните сили на живота, на победни възторзи от светския успех и дни на униние, на мрачна равносметка на загубите. Разбира се, Печорин интелектуално стои много по-високо и от адолфовци, и от тристановци, за него светът не е „черна енигма“, аналитичният му мозък е в състояние поне да подрежда „странностите на съдбата“, да дири в тях естествено обяснение. Дори фатализмът за него не е някакво философско убеждение (главата „Фаталист“), а познатата за чувствителните натури абсолютизация на съществуващото, пренасянето във вечността бедите на днешния ден. Настроение повече, отколкото философия. И ако тоя изключителен индивид с такова самообладание, с такава жива наблюдателност, с толкова остър и повратлив ум не може да се пребори с превратностите на живота,[1] какво остава за немощните потомци на Вертер, които трябва да оставят костите си при първото житейско крушение.

---

[1] Тук става въпрос за субективно преборване, за вътрешното надмощие на личността над социалните неправди. Не ще и дума, смешно е от Печорин да се иска да бъде революционер.

Като фотографска плака е съзнанието на младия герой от литературата на XIX в. Върху нея действителността безпрепятствено изписва своите скрижали, безпощадно си играе със самочувствието. Тази уязвимост на тогавашния човек е запечатана във Фаустовите монолози: ту жалък червей, ту всемогъщ бог се нарича Фауст при всеки пряк или косвен допир с живота на улицата.

Но минава време. XX в. познава вече опитът на марксизма, обществената практика на пролетариата, раздира се от масови движения, революции, войни. Бездейната съзерцателност на дворянските мислители е вече лукс, каквито и форми на социален протест да съдържа. От съзерцанието, самоанализа, ретроспекцията центърът на мислещия субект се пренася в живото човешко дело. Революционерът става възлова фигура на епохата. Идеите все повече се освобождават от спекулативната покривка на голата абстракция, все повече се свързват с живота, с практиката. От своя страна практиката става критерий за истината, постигнатата истина — ръководство за действие. Фауст с меча на дон Кихот трябва да бъде емблемата на една епоха — бурна, дейна, кипяща, препускаща със скоростта на ракетите. Несъмнена е засилващата се идеологизация на изкуството, мощното активизиране на социалната проблематика, решителното му свързване с живата действителност — все едно отрича ли я или я утвърждава. В литературата добрата стара Обломовка завинаги се стопява в здрача на края на столетието заедно с мудното си спокойствие, с установените си форми. Няма го спокойното отразяване на живота със средствата на един уравновесен, ясен и мъдър реализъм, няма го епическото течение на живота, плавно и размерно като тихите пълноводни реки на стария свят. Това, което е било при Гогол „схватка със сатаната тук на земята", това, което е тревожило героите на Достоевски за „правотата на постъпките", при Толстой става постоянно търсене на правдата в живота, на философията на живота, на вярното човешко поведение. При Чехов то е вече предчувствие за „новите хора на делото", прекопаващи градината на живота. В този аспект Горкиевите революционери са повратен пункт в литературата на века.

Явно изкуството не може да бъде само информация и познание дори в оня доста стеснен смисъл на думата, какъвто най-зрелите класици на реализма (Толстой и Чехов) му отреждат пред прага на размирната епоха. Ще не ще, то трябва да бъде и някакво ръководство за действие; ще не ще, то трябва да заеме място във фронта на обществените борби.

Всичко това води до идейно-класова поляризация на изкуството на XX в., най-недвусмислено осъществена именно в художествената

литература. Покрай огромното си общотеоретическо значение за изграждане метода на социалистическия реализъм статията на В. И. Ленин „Партийна организация и партийна литература" има значение и на симптом за започващия се процес на идейно изостряне, на класова диференциация във възгледите на отделни писатели, на цели литературни течения и т. н.

Никога по-рано литературата не е била толкова граждански заангажирана, толкова партийна. Никога по-рано нейното участие в обществения живот не се е чувствувало така пряко и непосредствено. Отношението към социалните проблеми става неотменим закон и за защитниците на старото, и за охранителите на съществуващото, и за поборниците на новото в живота и в литературата. Без идейна позиция е немислим сериозният писателски труд, без политически поглед, без съприкосновение с политическата реалност не могат да се изпълняват и най-периферните задачи на литературата. Дори романтичното бягство от действителността, парнаското дезертьорство във формата, дори „замъците от слонова кост" и „изкуството за изкуство" далеч не са вече спокойна обител на изтънчените и посветените, а активна позиция към действителността. В крайна степен политическа позиция са и явления в съвременната западна литература, като че съзнателно противопоставяни на политика и общество като психофизиологическите отклонения от нормата, патологичните прояви на личността, тъмния свят на подсъзнателното: това е опит за отделяне на индивида от социалната верига,[1] отмъстителен протест срещу нивелиращата сила на буржоазната цивилизация.

Разбира се, литературата на XX в. е много сложно, пъстро и противоречиво явление, за да попадне „под едни ножици". Колкото и съвършен да е един критерий, подвеждането на цяла една световна литература с всичките ѝ зигзаги, с всичките ѝ крайности, с всичките ѝ люшкания под един знаменател е рискувано и опасно. Не бива да се забравя, че много от процесите на литературата от миналото столетие продължават почти в същите рамки, както и в прословутия „свят на сигурността" (да кажем историческия роман). Други изобщо скъсват с основните закономерности на литературата, превръщат се в „антилитература" (много авангардистки и модернистични течения). Трети не намират никакъв път на развитие в една безкрайно усложнена действителност и гаснат като падащи звезди. Тук частните случаи са много повече от закономерностите. Но за най-продуктивните направления на съвременната литература

---

[1] Вж. В. Днепров, Черты романа XX века, М.—Л., 1965, стр. 12.

политизирането и идеологизирането е факт с изключително сериозни последствия.

Едно от тези последствия е преобладаващото значение на активната, деятелна роля на персонажа. Действителността постоянно се мени — и политически, и битово, и морално, — литературният герой трябва да реагира активно на всяка жизнена ситуация. И доколкото ситуациите се редят в безкрайна върволица, то явно за него няма отдих, няма застой, няма спиране — той трябва да бъде в действие. Героите деятели стават възловите, програмните герои на епохата. Те са именно нейната антропологическа идентичност. По тях се измерва градусът на обществено-политическите процеси. Чрез тях се осмисля действителността в нейното движение, в нейната жива диалектика. Типичният за белетристиката на XIX в. съзерцател, разбира се, също съществува, дори, външно погледнато, той може да е станал още по-съзерцателен, още по-пасивен и безволев. Но, първо, „съзерцателността" е осъзнато решение, второ, тя явно е някаква „идейно-класова" реакция срещу определени страни от действителността и, трето, тя пак е по своему „активно" недовлство, действена съпротива срещу моралната позиция на своя антипод.

Има и други причини за засилването на действеното начало у човека. Да кажем необходимостта от трудова дейност в системата на обществото. Само „изтърсаци" на богати родители и сравнително ограничен кръг рентиери могат да си позволят сибаритското и паразитно съществуване на дворяните. И то относително, защото социалната конюнктура се мени и ги остава без пукнат грош. Немалка роля играе и безплодният опит на „великаните на мисълта и пигмеите на делото", горчивите резултати на „излишните хора", житейските несполуки на проповедниците. Базаровските поколения далеч по-ясно от бащите си разбират цената на положителните дела. Най-сетне точните науки правят безпредметна дилетантската игра на мисълта, повдигат стойността на опита на точното знание. Така или инак, съвременният герой трябва да бъде действен, ако иска да живее пълноценно, творчески, резултатно. Той трябва да бъде действен, ако не иска да загине пред суровите закони на живота. А ако е излязъл от играта, ако е капитулирал пред действителността, той пак трябва да бъде действен поне за да повдигне цената на своята пасивна позиция, поне за да остави някаква следа след себе си.

Следователно принципът на активността става един от основните за литературата на века. Той пронизва и нейната тематика още при самия избор на жизнени явления от „гъсталака" на живота, още при набелязването на територии, където героите най-пълно

могат да се изявят; и нейното сюжетостроене с остроконфликтните ситуации, с ускорените фабулни темпове; и нейните изобразително-изразни средства, разчетени на непосредствен ефект при цялото, непознато за миналото разнообразие на художнически субекти.

Всичко това налага рязко нарастване на „младежката тема" в литературата. За новите изисквания на живота най-подготвена се оказва младежта — и с физическите си сили, и с гражданските си ламтежи, и с професионалната си формация. Това не е „непроизводителният XIX в." с неговите рентиерски институции, където и 20-годишният Ленски, и 30-годишният Онегин, и 40-годишният Лаврецки, и 60-годишният Ф. Карамазов могат еднакво да се ползуват от благата на паразитното съществуване, изплащано с потта на милионно селячество. Няма съмнение, че оста на живота се е преместила. Преместила се е към най-жизнеспособната, найдейната, най-енергичната част от обществото, годна да осигури социалния и духовния му напредък, способна да увеличи благата му със знанията си и труда. Това е младежта. Тя може да не заема командните постове в управленческия апарат на държавите, тя може да не дава тон на наука, изкуство, и делови живот с изключение на най-преуспелите ѝ представители, но най-активната производителна сила е тя, в центъра на всички надстроечни процеси е пак тя.

Началото на века. Първите сблъкновения на прогресивните сили с реакционната рутина на няколко минали столетия: „делото Драйфус", борба за република и демокрация, първите пробиви на светлия разум във вековната твърдина на католицизма. Героят на Роже Мартен дю Гар Жан Баруа,[1] 18-годишният син на католичка и лекар атеист, поема пътя на гневен бунтар срещу буржоазните устои на обществото: той бяга от колежа, скъсва с „непоносимите окови на брака", зарязва кариера и еснафско щастие. И ето го начело на прогресивната младеж — безкористна, изпълнена с фанатична ярост срещу реакцията. Само в напрегната борба за своите идеали е възможно пълно осъществяване на личността. Жан Баруа ще се умори, ще склони глава пред тъмните сили на френския империализъм, ще капитулира пред мистиката на католицизма. Но примерът му на борец е вече факт не само на неговата лична биография. Това е страница от обществения прогрес. Мисълта на Роже Мартен дю Гаре, че за младото поколение трябва да се съди не по неговия старчески банкрут, а по достигнатия от него идеен и творчески връх. Вече в

[1] Роже Мартен дю Гар, Жан Баруа. Роман, 1913.

общофилософски план любимият герой на Роже Мартен дю Гар Люс разширява тази мисъл до морален критерий: нашето разбиране за истината неизбежно ще бъде надминато. Нека бъде така. Но това не може да ни лиши от мъжеството да дирим истината в последния ѝ достъпен предел и да се държим за нея така, както ако тя е абсолютна истина. Без това не може да има развитие на човечеството.

Люс е човек на свободния творчески ум, на честната търпимост. Той умира в разцвета на младостта си, морално непобеден, идейно възвисен, отхвърлил капитулантското отстъпничество на своя приятел.

Такова разбиране за истината, за смисъла на човешкия живот, за нравствен дълг и гражданско поведение е нов момент в моралните търсения на френската литература. Те безспорно отразяват едно разместване на социалните пластове, при което разночинската младеж започва да играе важна роля в съдбата на родината си. В тях са заложени основите на една нова философия, на един нов морал, пряко свързани с обществената практика на прогресивните сили, с конкретната реализация на техните идеали. И обстоятелството, че те са изразени чрез млади герои, им придава по-голяма категоричност, по-голяма жизненост, по-голяма сила на внушение. Това е вече призив за „младежка вярност" към идеалите, за подготовка към грядущите революционни събития.

Вече в „Семейство Тибо" Роже Мартен дю Гар непосредствено ще продължи антибуржоазните традиции на френския класически реализъм. Чрез противоречивите съдби на Жак и Антуан Тибо той ще се опитва да види продължението на Стендаловите и Балзаковите младежи при нови исторически условия, при новите възможности на реализация, които им предлага френската действителност през първата половина на XX в. И резултатите от тази идейно-художествена рекогносцировка напълно ще оправдаят неговия избор и на тема,и на персонажи.

Най-напред една най-бегла съпоставка между младите герои на миналия век, било амбициозните кариеристи на Стендал и Балзак, било бездейните съзерцатели на Стерн, Флобер или Тургенев, било идейните мономани на Достоевски и младата антисобственическа смяна на отдавна обуржоазените бащи, ще ни покаже огромния скок в интелекта, в гражданското самосъзнание, в политическото мислене, в емоционалната зрелост на младия човек от епохата на грандиозните класови битки и революциите. Жак и Антуан не живеят вече в общество с „непоклатими" устои. И самите те по своята младежка жизненост, по своята ду-

ховна неудовлетвореност явно не принадлежат на стария свят. С усета на мащабен художник мислител Роже Мартен дю Гар дава да се разбере, че пътят към успех в буржоазното общество, така жадуван от Жюлиен Сорел и Йожен Растиняк, води към загуба на личността и че само активната съпротива срещу деспотизма на капитала дава възможност на човека да устоява своя характер и индивидуалност. Именно разривът на личността с буржоазното общество става *исторически оптимално условие* за нейното запазване и разцвет. Роже Мартен дю Гар изрича тази истина за своята действителност с бодрия глас на своите млади герои, преди паяжината на буржоазното благополучие да полепне по техните безкористни души, преди да изпеят техните съвременни потомци дитирамбите за рая на капитализма. Той ясно вижда контурите на новия свят с новите възможности за „човекостроителство“, за изграждане образи на млади хора.

Жак Тибо е романтически бунтар от нов тип. В своето недоволство той естествено търси опора в социалистическото движение. Раздвоен между творчески стремежи и ламтеж за буржоазен успех, в огъня на войната ще се претопи егоизмът на Антуан Тибо, ще излезе наяве най-доброто у него. Умирайки пред прага на следвоенна Европа, блестящият млад медик настойчиво се вглежда в мержелеещите се очертания на бъдещите десетилетия. Оттук само една крачка до двадесетгодишния приятел на Антуан с неговите леви убеждения; до д-р Филип с увереността му в залеза на буржоазния демократизъм: идва времето на нови социални форми, на колективен строй.

Аналогични художествени явления възникват и в Англия. Английският критически реализъм винаги се е отличавал със заострен интерес към социалните проблеми, към психологията на класи и съсловия, към техните исторически перспективи. Английската буржоазия се слави с благоразумие и предвидливост и литературата на тази страна като че ли се мъчи „да предварди“ социалните сътресения с морална профилактика, с отрано започнало лечение. Не че тя е по-малко изобличителна, не че е по-компромисна и примирителна, просто реформистките тенденции в нея са по-силни. Неслучайно е това обилие на религиозни проповедници, учители, църковни деятели, реформатори и т. н. Друг е въпросът, дали резултатите тук са по-убедителни от учението на Толстой или програмата на Достоевски; друг е въпросът, дали действителността не опровергава и най-благородните намерения. За английската литература си остава характерен социалният реформизъм. И естествено негов главен обект да бъде младият

човек — още непрекипял, неузрял — глина в ръцете на грънчаря. С неговото правилно възпитание, с освобождаването му от пороците на старите поколения английският писател свързва мисията си на учител на човечеството. За него движенията на живота се проследяват по смяната на поколенията и никъде другаде социално-психологическите процеси не са били толкова последователно свързвани със съдбата на деди и потомци, както в английската литература.

Що се отнася до най-големия представител на реализма в Англия от първата половина на XX в., Джон Голсуърти, то при него общата закономерност е станала осъзнат похват. В сравнение с предходниците му неговото творчество е още по-чувствително огледало за социално-икономическите процеси на могъщата и „непоклатима" империя в най-отговорния момент на нейното съществуване. Това е появата на форсайтизма и антифорсайтизма, това е залезът на буржоазията и изгревът на нови революционни класови сили. Англия, класическата страна на „уредения капитализъм" (Маркс), все по-решително напуска ерата на сигурността, на установените капиталистически традиции и все по-дълбоко навлиза в епохата на революционните катаклизми — с подриването на буржоазния правов ред, с разместването на социалните пластове, с разклащането на цялостната държавна система. Английската буржоазия винаги е била хитра и предвидлива, нея и сега ѝ се удава да прикрие крайностите на този процес, да го представи като явление временно и преходно, но писател от ранга на Голсуърти не може да се залъже. Със същото спокойствие и хладнокръвие пред неочакваната опасност, с които неговите деди мореплаватели са срещали щурма в открито море, днес техният потомък диагностира язвите на едно общество, загубило блясък и очарование, затъващо в социални неправди, бременно с революционни промени. Именно непреклонното желание да опознае епохата си, каквато и да е тя, каквото и да му струва на него това, е най-привлекателната черта на Голсуърти за поколенията, отраснали с ленинската политическа обективност, закърмени с революционните идеали на епохата. Именно умението да гледа лице в лице фактите, желани или нежелани, привлекателни или отвратителни, осигурява на Голсуърти идейна преднина пред класово-субективните му събратя. А и едното, и другото е резултат на една по-голяма близост към тревожното сърце на млада Англия, към процесите, в които тя участвува, към живота, който тя гради за себе си и за децата си.

Няколкото млади поколения отразяват различни фази на тези процеси, различни техни страни и посоки. Именно в онази въз-

раст, когато те са пълни с планове и проекти, с намерения и амбиции, трябва да се състои първата им среща с действителността, болна, конвулсираща, мутираща като неукрепналите им гласове. От този сблъсък няма оцеляване: едни ще загинат (Бисини), други ще мъждукат, трети с лудешка деятелност ще прикриват безпомощността си (Монт), но дори и най-наредените ще пожертвуват нещо от своето благополучие: ако не пари, любов, ако не преуспяване — призвание, ако не дом — родина.

Младият Сомс започва оттам, където са стигнали неговият баща и чичо Джолион и Джеймс. Това е буржоазният идеал за благополучие — собственичеството. По-късно понятието форсайтизъм ще подчертае типичността на това явление. Негова най-действена, най-праволинейна изява е Сомс Форсайт, образ с огромна обобщителна сила.

Ние не можем дори да го възприемем като млад, въпреки че и той познава мъките на презрения „сентимент", въпреки че на енергията му, на активността му могат да завидят много младежи. Така и английският капитализъм изведнъж стъпва в своята зряла, класическа форма и сякаш не се поклаща от своя завършен модел. И фигурата на вечно младия или вечно стария Сомс Форсайт, някаква емблема на бездушното собственичество, израства като художествен монумент на този капитализъм — с неговата привидна сигурност, солидност, непоклатимост.

Вярно, в последните части на „Форсайт сага" образът на Сомс се „хуманизира и придобива положителни черти"[1]. Вярно, че и на автора той става по-свиден и по-мил с приближаването на „неведомото утре". Но дори когато се „дава под наем" форсайтовският век и форсайтовският начин на живот, дори когато Сомс символично се прощава със своите деди, отнесли в гробниците викторианската епоха, дори когато в пепелищата на войната изгаря милата и трогателно добрата стара Англия, буржоата остава с чувството на „неоспорим и безконтролен собственик на своята душа, на своите доходи и на своята жена".

Съвсем друго е поколението на Сомсовци. То е опустошено от войната, загубило е уважение към „каквото и да било", лишило се е от „вяра и твърди убеждения". Придобило е вид на мушички, „танцуващи в светлината на лъча, само че възприемащи всичко сериозно". Дъщерята на Сомс, Фльор, съперницата ѝ по салонни игри Марджори, поетът Дезърт са егоистични, отмъстителни, душевно бедни и празни, неспособни за истински труд. Голсъурти отдава това на тяхната материална осигуреност, на

[1] Вж. В. В. Ивашева, Английская литература XX в., М., 1967, стр. 86.

тяхната преситеност: „От деня на раждането си те са имали всичко, което са могли да си пожелаят. Остава им само едно — да си блъскат главата над това, което не им стига.“ Отдава го и на лошото възпитание, и на упадъчните настроения, и на вродения човешки егоизъм. Джон Голсуърти е майстор на художествената мотивировка. . . Но за читателя е ясно, че това не са причини, а следствие. Поетът Дезърт е изпитал сам ужасите на войната, лежал в окопи, проливал кръв, най-малкото той е отгледан със „сребърна лъжичка“, а ето го сред опустошените най-опустошения,[1] сред обезверените — най-обезверения.

Види се, раната е по-дълбока. Това, което външно прозира като болест на едно поколение, е в същност болест на социалния строй Защо не е бил опустошен и безпомощен осемдесетгодишният Джолион Форсайт, въплъщение на инициатива, воля и енергия, символ на непобедимата империя? Защо не са кекави и малодушни неговите братя, нагли завоеватели на буржоазно благополучие? Опустошени, безпомощни и сломени са техните деца, зад които не стои могъществото на велика империя, а воплите на нейната разбита и недъгава наследница, трудностите на една обикновена буржоазна държава в своя залез, в своята старческа немощ. В години на изпитание тя ще събере остатъците на гордост и мъжество; поставена пред национално бедствие, тя ще съумее да призове духовете на миналата слава. Така е било при Вердюн. Така беше и при Дюнкерк. Но занапред тя никога не ще излезе от политическия си упадък и икономическите си затруднения, на които я обрича застаряващият, изнемогващият и загниващият социален строй. Капитализмът не запада просто сам по себе си. С него западат моралните му подпори. Особено податливи на разрушение са душите на неговите представители, а сред тях — най-младите и най-неукрепнали души. Това е единен процес, неумолим като природен закон, и заслуга на Джон Голсуърти е, че го е видял още в самото му начало.

Може да не е по вкуса на изтънчения аристократ залезът на Великобритания, може и да го дразнят всички прояви, отблясъци на този залез, но не се е поблазнил от възможността да го покрие с лицемерно лустро, не му е станал трубадур. Напротив, показал го е като неподкупен художник, удостоверил го е във всичките му форми. От уродствата на модерното изкуство до загубата на елементарна буржоазна порядъчност, от политикантското въжеиграчество на управляващите кръгове до циничната разправа с недоволството на потиснатите. С горчива самоиро-

[1] Неслучайно е подбрана фамилията на героя: дезърт — пустиня.

ния се мъчи да им противопостави образци на истинско благородство и хуманизъм — та той ли не разбира колко това е наивно и безполезно. Като любещ родител се мъчи да върне поколението по правия път — с пълното съзнание на обреченост и непроменимост на положението. Има нещо величествено в мъжествените сълзи на стария писател по навеки изгубените добродетели, по съмнителните достойнства на утрешната нравственост, по чезнещите и невъзместими ценности. Види се, „неуравновесеността на епохата" е скъсала и негови свидни струни; види се, и за големия интелект е трудно да си намери мястото в системата на обществените сили, ако няма верен мироглед, но това не променя проницателната диагноза за един загниващ строй, на загниваща господствуваща класа. Можеше ли да се стигне до нея без дълбоко, всестранно и съчувствено познание на младежта, без близост до нейните болки и недъзи, без досег с вълненията и стремежите ѝ?

Разбира се, едно общество не се гради върху разбитите души на отчаяните. Колкото и да е упадъчно, колкото и да е болно, то не би могло да съществува без градивни творчески сили. То не би могло да се развива дори в забавените темпове на кризисния статус без някаква надежда, вяра и перспектива, без някакъв програмен изход за бъдещето. Друг е въпросът, илюзорни ли са те или реални, наивни или научни, но един писател на XX в. не може да остане при своите диагнози и огледални снимки, при фактите на своята експертиза. След революционните протуберанси на столетието, след войнствуващата реабилитация на хуманизма, след многобройните успешни и неуспешни опити за социални реформи, като никога интензивни и драматични, един ученик на Толстой не може да остане при своята тъжна равносметка, при отчаянието на своите герои. Той ще дири изход. Макар и това да не е силната страна на дарованието на Джон Голсуърти, макар и да търпи провали неговата мисъл в борба с неразрешимите конфликти на времето, и малкото открития и резултати на един проницателен художник не са за пренебрегване. В тях е знамението на епохата, в тях са и новите черти на критическия реализъм след Октомврийската революция.

По този въпрос има да се говори много. Той е недостатъчно изучено звено в изследване процесите на съвременната литература. Във връзка с нашата тема обаче твърде симптоматичен е фактът, че и малкото си надежди писателят възлага на младата генерация, че и останките на своя социален оптимизъм той свързва с младежта и нейното бъдеще, че всичките си реформистки проекти той стоварва на младежки плещи. От състоянието на мла-

дите духове той изходи в изобличението на съвременното си капиталистическо общество, чрез младежта той се мъчи да премахне неговите злини. Именно с младия герой се отваря и затваря тематичният кръг. И това не може да бъде случайно. Както видяхме, младежта е най-чувствителната плака за несъвършенствата на социалния строй. Но по законите на развитието на нея ѝ се пада да осъществи идеалите на предидущите поколения, да внесе в тях корективите на новия опит, да направи от тях живо дело със всичко положително и отрицателно, което поражда досега им с действителността.

Обективно съзидателната роля на младежта е осъзната от Голсуърти като историческа даденост. Каквито и тревоги да събужда тя, без нея е немислим бъдещият социален ред, бъдещата култура и изкуство. С право можем да се усъмним в избора на Майкъл Монт за най-положителен представител на младото поколение — аристократ, отгледан със „сребърна лъжичка", а в добавък с детински отвлечен подход към действителността, нелишен от егоизъм, кариеризъм, дребнаво филистерство; съвсем спорен като положителен герой е младият Джолион Форсайт — бездеен, нерешителен и малодушен, но необходимостта да се търси млад типаж за новите идеи си е необходимост и на автора не остава нищо друго освен пътешествието със своите любимци към новите истини, към новите проекти и начинания. Той тласка Майкъл към парламентарна кариера с пълното съзнание за безплодност на поетия път; той кара младия Джолион да изпита сладостите на фермерството, вече достатъчно помрачени от безмилостния ход на цивилизацията. В това има и буржоазен реформизъм, и недостойна филантропия, и еснафско самоуспокоение, и християнско примирение, и някаква наивна умозрителност, свойствена на кабинетните реформатори. Неслучайно плановете и проектите за поправяне на обществото завършват с катастрофален неуспех. Лишени от резултатност, нестабилни още в началния си етап, те обаче отразяват една много по-цялостна, много по-насъщна, неотменима закономерност просто по факта на своето съществуване в непознати дотогава размери. Никога по-рано Западът не е раждал толкова политически доктрини, идейни платформи, партийни програми и никога не се уповавал така искрено на тяхната правота, както в тези тягостни кризисни години, когато се е изправил пред задънената улица на своите противоречия, когато пролетарската революция е тропала на портите му. В подтика към социално експериментаторство е и предчувствието за грядущите обществени промени, и очакването на революционни събития, и съзнанието за индивидуалната отговорност пред

бъдещето, така силно, покъртително и проникновено изразени чрез младата смяна на Джон Голсуърти. Ще намерят ли те мястото си сред прогресивните сили на своето време, ще разрешат ли вечните спорове със себе си, ще намерят ли пристанището на своите мъчителни търсения — ще зависи от способността им да се въоръжат с верен мироглед, от мъжеството им да го следват. Но пътят е към неговото постигане и това вярно е видял гордият бард на буржоазна Европа.

Независимо от степента на идейна зрелост и индивидуален писателски талант стремежът към осмисляне на епохата в нейните тенденции на развитие става норма на критическия реализъм на XX в. Проблемът за смяната на поколенията престава да бъде само познавателен проблем. Дикенсовската идилия на бащи и деца отдавна е нарушена, приемствеността на родовите форми, преходът между стари и млади отдавна са загубили своята естественост и плавност. Времената са несигурни, войни, революции, държавни преврати — най-малко продължението на рода е гаранция за опазване и преумножаване на „вечните привилегии, на вечните блага". Буржоазията става несигурна, страхлива, а и реално уязвима пред превратностите на един явно западащ социален строй. Гордият банкер може само да мечтае за финансовите подвизи на своя син при такава нестабилност на монетната система, при толкова резки трусове на борсовата конюнктура; сред фалита на толкова дребни и средни капиталистически предприятия лековерно е да се мисли за непрестанно възпроизводство, за разширяване на производствената система и внуците на старите Кревеловци се мъчат някак си да оцелеят. Осигурил преуспяването и сигурността на броени единици, монополистическият капитализъм лишава останалите си поданици дори от химеричните надежди на първите златотърсачи. Местата под слънцето са вече заети и за всеки кокал трябва да се води животинска борба. Предимство в нея имат „старите вълци", въоръжени с опита, знанията и парите на не едно преминато премеждие, на не една повалена човешка съдба. За младите пилци са останали незначителни трохи, а за тях кандидатите са много. Неслучайно социологическите проучвания на Запад показват „рязко състаряване на едромонополистическия състав, на управленческия апарат, на бюрократическия кадър и рязко покачване на безработицата сред младежта, рязко намаляване на възможностите на младия човек да добие образование и квалификация и т. н.". Това не са ли старческите болести на капитализма, за които говори още Маркс.

Нещо повече. Беззащитни пред многоглавата горгона се оказват и синовете на едрите капиталисти, на които като че всичко им е поднесено на тепсия. Самоубийството на младия Шрьодер от „Силните на деня" на Морис Дрюон, нашумялото напоследък самоубийство на един от правнуците на щатския магнат Вандербилт са краен, а и в немалка степен патологичен израз на разклатената психика на съвременния капиталист. Все пак за вандербилдовци и шрьодеровци сладостите на живота са повече от „утехите на смъртта". Но налице е явен процес на дегенерация у преждевременно повехналите филизи на маститите капиталистически фамилии, тенденции към морален, интелектуален, а и професионален упадък у внуците и правнуците на Хенри Форд или Джон Морган. Печатът на САЩ неведнъж е отбелязвал невзрачността и бездарността на Морганови наследници. Появата на така наречения менажерски институт, комплектуван от способни дейци на индустрията и икономиката, е сама по себе си признание на невъзможността на младите монополисти да се справят с огромните си състояния. На днешния етап на световния империализъм това е едно от най-красноречивите доказателства за неговото загниване.

Днес този процес е отишъл твърде далеч. Вместо работа, образование и професия едрият американски капитал дава на младите възможността да загиват във Виетнам, вместо духовни и морални ценности — средства за бягство от живота: убийства, самоубийства, наркотици и т. н. Нещо повече: дегенерацията на господствуващата класа се е разпростряла и върху други класи и съсловия, стигнало се е до общонационална криза. За всички напреднали капиталистически страни това е характерно, но за главната империалистическа сила САЩ това е вече трагедия. Прогресивната американска литература е проследила различните етапи на тази трагедия, изплела е трънливи венци на нейните жертви, алармирала е с тях обществената съвест — т. е. направила е всичко, което подобава на една граждански заангажирана литература. И „Зимата на нашето недоволство" на Джон Стайнбек, и „Спасителят в ръжта" на Дж. Селинджер, и „Кентавърът" на Дж. Ъпдайк са вопъл на ужас и покруса от духовната криза на Америка, тягостно предчувствие за нейните още по-трагични последствия. Преобладаващото чувство у техните млади герои — страхът, несигурността, отчаянието — е общата психологическа атмосфера на едно общество, разлагащо се в собствените си миазми. В преобладаващата си част те са негови беглеци, странници, дезертьори. Техният антисоциален бунт е публично признание за невъзможността да се живее в него. Тяхната плахост, нереши-

телност, липса на съпротивителни сили са вече краен израз на алиенирането на човека от капиталистическия строй, атестат за неговата изчерпаност и непълноценност. Ние присъствуваме на един от заключителните актове на човешката драма при капитализма, когато антихуманната му същност се манифестира цинично и вулгарно, брутално и насилнически. И както е прието в класическата драма — с мрачна безнадеждност са пропити последните действия. От тях вее апокалиптичен страх от бъдещето. Човекът пред пропаст — така могат да се нарекат всички тези разкази, повести, романи и драми, посветени на обикновената човешка съдба при капитализма.

За честномислещия, но лишен от верен мироглед западен интелигент законна и естествена е хипертрофията на капиталистическите язви, тяхното типизиране и универсализиране, свързването им с някакви вечни и непоколебими биологически предпоставки. Та и той се пържи на същия тиган, и върху него плющи бичът на капитализма, и той е човек, слаб и крехък като милионните му „бледолики братя". Завоят към марксистко-ленинската идеология изисква мъжествен и трезв поглед за действителността, разчупване на субективистичната черупка — но това е неимоверно трудно за слабата и ранена душа, гърчеща се и стенеща от мъки.

По такъв начин общата гангрена на съвременния капитализъм обхваща до голяма степен и частната психология, превръща я в рудимент, в болен и недъгав орган на връзка със света. Съвременната американска литература за младия човек дава редица примери за свързване на крайните фази на общия процес на загниването на капиталистическия строй, когато социалният и икономически упадък се свързва с нравствено-духовния. Много по-наблюдателна, по-аналитична и по-гъвкава в средствата си за познание на действителността, тя обаче отстъпва на класическия роман от първата половина на века по категоричност и последователност на хуманистичните позиции, по политически кръгозор и идейна далновидност. И това, разбира се, не е резултат на личните качества на тогавашните и днешните писатели, въпреки че по-голямата култура и ерудиция на първите не може да е без значение. Чисто и просто тогава болестта е била в началото си и прогнозата е била по-добра. Тогава и ерата на социалните надежди е била още мечтателна и платонична — необременена от погромите на реакцията и грешките на прогреса. Но и тогава е имало писатели, които зад тревожните симптоми са открили неличимата болест и са я нарекли с жестока искреност „табес дорзалис на боржуазията".

Това е Томас Ман. Той сам нарича себе си „борел за душите на младите хора“, без сам да знае на дявола или бога ги отрежда с бремето на тази свръх, а понякога и аморална интелектуалност. Но ако и да са съмнителни решенията, които им предлага, ако и да са необосновани претенциите му за техен духовен вожд, клиничната картина за капиталистическия строй, която им предоставя с „Буденброкови“, надхвърля дидактизма на писателя учител и се превръща в предпоставка за изработване на вярна идейна позиция.

По същество епопеята е опит да се намери резултантната на историческото развитие по една низходяща крива на бюргерски род. По-късно Томас Ман ще дири творчески решения в стълкновението на идеи и философски доктрини, но още е под властта на първичната художествена стихия, още е млад, впечатлителен, буен и темпераментен и все още не е загубил пиетет към представителите на своята класа, за да се откаже от тяхното изображение. Това ще стане по-късно, когато той бъде всепризнатият майстор на интелектуалния роман, засега той свещенодействува с изобразителния си дар, вкусил зашеметяващата сладост на ваятел и живописец.

Но и тогава той е бил господар на изображенията си. Не с художническо самодоволство, с творческа тревога и социална тенденциозност са проникнали те. Именно затова е предприел тази разходка из портретната галерия на своите предци и съвременници, за да ни убеди в упадъка на някога състоятелните бюргери, в необходимостта от тяхната историческа замяна.

Познатата от „Форсайт сага“ антитеза между преуспяващите, здрави и могъщи основатели на бюргерската династия и техните изнежени, неуравновесени и неврастенични потомци е заострена до пароксизъм, до някаква злорада хипербола. Томас Ман е значително по-рефлективен и много по-малко сантиментален от Джон Голсуърти, за да предоставя на корабокрушенците си спасителните пояси на социалната утопия. За него е ясно, преди още да е извървял форсайтовско-буденброковския цикъл, че не може да не загине класа, която не се труди, не твори, а паразитствува на гърба на трудовите хора, която от поколение на поколение се изражда материално и духовно. Само напразна химера е връщането на бюргера към загубените му добродетели и той дори не се старае да му напомни за такава възможност. Завинаги загиват старите форми, рушат се семейните вериги, пропада буржоазната порядъчност. За Томас Ман израждането на бюргерството не подлежи на преразглеждане и съвсем естествено да завърши с един полудегенерат — младия Ханно. Противно на „Форсайт сага“

тук младото поколение не е само „морално изгубено", но и биологически недъгаво, беззащитно и неприспособимо към живота. Ни най-малък опит за възкресение на падналите души, ни най-малка крачка към дирене на изход. Панихидата по буденброковци е окончателно и безжалостно изпята, приключено е тяхното историческо досие.

Безспорно още тук е започнал да се проявява съмнителният вкус на Томас Ман към нездравото, болезненото в човека, към естетизацията на страданието, към болезнената артистичност, към всичко измъчено и нездраво само защото се противопоставя на бюргерското благополучие. Безспорно обилна, и то не без негова помощ, е храната на скепсиса му, хладен, пресметлив, хищен за всеки симптом на дегенерация, за всяка проява на регрес и ретроградност. Ето къде върви светът — злорадо заявява той с цялата система на образи, композиция, подтекст — и никой не може да го спре по нанадолнището към пропастта. Само рационалната вяра в добрите сили на човечеството сдържа песимизма в неговия шеметен полет, в неговата разрушителна стихия.

Това е така. Томас Ман не е бил в по-добро положение от своите млади герои, поставени пред мъчителен исторически избор, изтласкани в задния двор на историята. Но той много по-ясно и от тях, и от своите много по-млади събратя съзнава тяхната социална обреченост и негодност, несъстоятелността им като „строителен материал" за новото време, неподатливостта им към морално преустройство. Много по-ясно съзнава и необходимостта от пълната им замяна с нови хора: творци, революционери, строители — главното субективно условие за социален и духовен прогрес.

Това поставя Томас Ман в особено положение сред напредничавите мислители и художници на века. Скъсал с моралните утопии на реформаторите, той е много по-близо до марксистите и социалистическите реалисти със своето реалистическо отрицание на старото, със своето трезво прогнозиране на бъдещето. Но крачката до пълното признание на социалистическата революция за радикално изменение на света той не може да направи със своите болнави, недъгави и рефлективни млади хора.

Това се оказва по силите на основателя на социалистическия реализъм — М. Горки.

В „Клим Самгин" Горки изхожда от същите предпоставки, както и Томас Ман в „Буденброкови": разложението на господствуващата класа, израждането на нейните синове и дъщери,

негодността на буржоазно-търговска Русия да излезе от стопанската, политическата и духовната разруха.

В този смисъл „Животът на Клим Самгин“ е недостигащото звено на „Буденброкови“, негово позитивно разрешение, идейно-политическата му развръзка от марксически позиции. Това, което не е било по силите на интелектуалния противник на бюргерството, е било призвание и творческа стихия на писателя комунист, на художника революционер, на основателя на социалистическия реализъм. Със своята епопея той не само обхваща и отразява, но и „естетически снема противоречията на живота“[1], не само ги разкрива в цялата им пълнота и широта, но им противопоставя исторически целесъобразна алтернатива: социализма. Включило в себе си Томас Мановия рационализъм, преминало през горнилото на личен опит, Горкиевото изследване на социалните процеси прави излишни и социалните утопии, и сладникаворозовия оптимизъм, и рационалистичното черногледство. То нагледно показва техния фалш и умозрителност. Колкото благородни и великодушни, толкова наивни и смешни изглеждат вече младите реформатори на Голсуърти. Беглеците и дезертьорите на Томас Ман завършват само една глава от историята и далеч не предвещават такъв апокалипсис, какъвто ни предсказва авторът. По-реална, по-жизнена, по-ясна ни се вижда насоката в социално-нравствените търсения на младите Тибо, по-ясно разбираме логиката на техните колективистични устремления. В този смисъл „Животът на Клим Самгин“ е качественият синтез на романа епопея от първата половина на столетието, негов идеен извод. Това, което е било там догадка, предположение, уговорка, тук е мироглед, социална програма; това, което е било там изкуствена преамбула на новия човек, тук е жив характер, неповторим индивид. И мисълта за социализма вече не е проблясък и видение.

Тя е инженерен чертеж, конкретен план за действие. Произлязла от научно-художествен анализ на действителността, съзвучна с тенденциите на нейното развитие, тя заживява реален земен живот в характери и взаимоотношения, в кръвоносната система на образното светоусещане.

И тук ключовата, каталитивна роля в художническото изследване се пада на младия герой. В „Клим Самгин“ е рязко прокарана демаркационна линия между старото поколение помешчици и капиталисти, самодоволни и паразитни, почти гоголевски и

---

[1] Ralf Schröder, Maxim Gorki, Thomas Mann und die Uberwindung der spätbürgerlichen Romankrise, Weimarer Beiträge, Nr. 2, 1967.

шчедриновски типове, и поколението на техните деца с моралните им тревоги, с тяхната обществена активност независимо от качествата си и класовата си принадлежност. И това не е само идейно-художествен похват. Обективно такъв е историческият момент. Богат или беден, учен или глупав, трезв или мечтателен, младежът няма време да чака идейното си избистряне. Точно пред прага на надигащата се катастрофа, точно в навечерието на социалистическата революция той трябва да завоюва не само място в живота, но и мироглед, и творческо верую. Това не може да не го направи по-чувствителен към социалните изменения, по-отзивчив за тревогите на времето. В крайна сметка това е негова съдба.

От друга страна, паразитизмът на господстващата класа не може да не породи недоволство и сред собствената си млада смяна. Ако не е докрай дегенерирал в смрадното тресавище на леност и охолство, младият човек естествено ще жадува за дейност, за творчески труд, за индивидуална изява. А какво ще му предложи царска Русия освен паразитното съществуване на неговите родители и деди? Това го прави по-искрен, по-откровен в своето недоволство, по-предприемчив в стремежите и намеренията си.

Най-сетне младият човек не е имал време да си изработи демагогическа маска, да закоравее в недъзите и пороците на своята класа. Върху съвестта не тежат в такава степен престъпленията на управляващата върхушка, мозъкът не е престанал да чопли „проклетите въпроси на битието", не са изсъхнали добрите помисли в младата душа. Дори най-привилегированата част от младото поколение е по-революционно настроена от декласираните представители на дворянството, от пауперизираната стара аристокрация. Не че те са по-добри от бащите си. Но очевидно по-интензивно промислят, по-трагично изживяват драматизма на своята епоха. В тях социалните и духовните противоречия се изявяват в по-чист вид, с по-голяма острота. От своя страна, това ги тласка към относително по-голяма определеност, яснота и последователност на позициите.

За Горки това не са нови констатации. Още във „Врагове" и „Тома Гордеев" той обърна внимание върху младите отцепници от своята класа — търговци и фабриканти. В „Делото на Артамонови" този процес е намерил своето философско тълкуване. Късните разкази и драми на М. Горки показват вече крайните му етапи на окончателно определение по двете страни на барикадата. Но именно в „Животът на Клим Самгин" специфичните качества на руската младеж от преломната предреволюционна епоха са

не само обект на проучване, не само лакмус за политическите настроения на страната, но и своеобразен ключ за епическо изследване в замислените мащаби, своеобразен елемент на поетиката. Именно устойчивостта на реакционните и интензивността на революционно-прогресивните процеси М. Горки проверява по степента на идейна зрелост на младите поколения, по тяхната ориентация в класовата борба на епохата, по изграждането и оформянето на техните мирогледни позиции. Откъде и накъде върви Русия — това са въпроси, на които отговаря руската младеж в своите падения и полети, в своите лутания и открития, в своя застой или развитие. Вчерашният ден на Русия — това е и Томилиновият рационален деизъм, и теоретически „подкованият" еснафски практицизъм на Дронов, и лютовското възприемане на живота като хаотична игра на непознаваеми сили, и зотовското бягство от схватката — това са всички онези преждевременно състарени младежи, сгърчени от паническия страх пред революцията, размекнати от безсилие, малодушие и слабоволие. Чрез тях Горки показва процеса на разрушение на буржоазната личност, нейното идейно-психологическо и нравствено разпадане, нейната социална непълноценност.[1] Но доколкото този процес е частен случай от общия процес на пропукване на световния империализъм „в най-слабото му звено", доколкото той отразява общоевропейската духовна криза от края на миналия и първото десетилетие на нашия век, доколкото той разкрива „невъзможността на господствуващата класа да управлява по старому" (Ленин) не само в национален, но и в световен мащаб, ние нямаме право да се ограничим само с характерологията и типологията на отрицателните Горкиеви персонажи. Очевидно те по своему отразяват световноисторическия преход от капитализма към социализма, по своему предупреждават за трудностите и спънките в този процес.

У Джон Голсуърти, Роже Мартен дю Гар и Томас Ман това го няма. В сравнение с „Форсайт сага", „Семейство Тибо" и „Буденброкови" епопеята на М. Горки се отличава с по-голяма висота на историческото мислене, с по-голяма политическа далновидност, с по-голяма сила на обобщенията. За разлика от Роже Мартен дю Гар и Джон Голсуърти залезът на буржоазията е видян в неговите реални исторически измерения, в неговата неотвратимост и непоправимост; за разлика от Томас Ман той е видян като преходен етап в човешкото развитие, като брънка от многострадалната човешка история, а не като апокалиптичен финал на човеш-

[1] Вж. И. Нович, Художественное завещание Горького, М., 1965, стр. 342.

кия род. Затова в лицето на томилиновци, самгиновци и дроновци ние за сетен път се прощаваме с „немитата и невчесана Русия", за сетен път дишаме въздуха на нейните зловония, за сетен път се струполяват пред очите ни последните ѝ бастиони на реакцията, последните ѝ бариери срещу революцията.

С образите на младите жени М. Горки свързва и друга важна особеност на революционно-освободителния процес : нараства не на индивидуалното самосъзнание, активизирането на подтиснатите слоеве на крепостническия строй. Бунтът на младата жена за равноправие, за свободна себеизява и духовна самостоятелност е съществен елемент на революционната ситуация, предвестник на задаващата се буря. Ако Русия е била най-слабото звено във веригата на световния империализъм, то жената е най-слабото звено във веригата на класовото подтисничество. Нейното недоволство, нейната съпротива, нейният ропот са вече симптоми за разчупване на това звено.

Наистина младите женски образи на епопеята не са единни и цялостни. В тях се борят взаимоизключващи се начала на неудържим стремеж към човешко достойнство, към свободно волеизлияние с егоизъм, индивидуалистична дребнавост, с еснафско тесногръдие; в тях си дават среща трескавият ламтеж за щастие и справедливост с жажда за лични удоволствия, с разпуснатост на мисли и чувства; те сякаш са разкъсани между Сцила и Харибда, между грях и разкаяние, между порок и добродетел, между мечта и действителност. Марина Зотова, Серафима Нехаева, Лидия Варавка, Никонова и др. са ангели грешници. Те не издържат борбата с черните сили на реакцията, падат в плен на собствените си недъзи, капитулират пред отредената от класовото общество участ за жената. Безспорно младите жени в романа са още едно подтвърждение за процеса на разпадане на буржоазната личност, още един аргумент срещу еснафския индивидуализъм и себичност.

Но това съвсем не значи, че съдбите на Зотова, Нехаева, Лидия Варавка, Никонова е „най-значителното, което се е „удало" на Горки да каже в своя последен роман за жените — все в духа на същия процес на разпадането на буржоазната личност"[1]. Това едва ли би задоволило писател с мащабно мислене. Още повече, когато темата за „осакатената човешка душа" е достатъчно пълно разработена, когато „излишните хора" са преобладаващият типаж на романа. Не за „падението на личността, а за си-

[1] И. Новиц, Художественное завещание Горького, М., 1965, стр. 324.

лата на революционно-освободителните процеси е търсил аргументи М. Горки; не за пропадането на човека, а за неговото спасение в условията на социализма се е борил той. Въпреки религиозно-мистическите си увлечения, въпреки мрачния си скептицизъм, въпреки неверието си в човека, някъде в тревожното съзнание на Марина Зотова мъждука мисълта за възможната историческа правота на революционерите. Не на Дронов и Самгин, не на Бердников и Варавка отдава Горки своята героиня, а на делото на революцията. Неслучайно последният спомен на Клим Самгин за нея е смътната догадка, че тя „би могла да се окаже болшевичка"[1].

Колкото до липсата на цялостност и единство в женските образи, то, първо, нецялостен и неединен е самият революционно-освободителен процес и, второ, макар и по-бледи и по-неизразителни, в романа има достатъчно цялостни и единни образи на млади жени, скъсали с пороците на своята среда, приобщени към революционното дело. Тук е и Любаша Сомова, и Роза Грейман, и Елисавета Спивак. Чрез тях Степан Кутузов осъществява ленинската поръка „да се възпитат от работниците, от интелигентните майстори и художници на революцията". Чрез тях нагледно се проследява процесът на болшевизация на масите, на внасяне на научен мироглед в революционната стихия. И това „се усеща като неуклонен исторически процес"[2].

Но, разбира се, в образа на Степан Кутузов и неговите съмишленици е гръбнакът на надигащата се революция. Това е идейният авангард на революционния процес, неговият челен отред. Тяхната поява е така естествена и неизбежна, както естествена и неизбежна е революцията в Русия, както естествена и неизбежна е ръководната роля на работническата класа в тази революция.

Никога изкуството не се е домогвало до такава адекватност на герой и исторически процес, никога досега Горкиевото майсторство не се е домогвало до такива мащабни обобщения на мисъл и дело, както в образа на Степан Кутузов.

Неслучайно в него е акцентувано обективно-историческото му значение. Той е от онези, „които правят историята". Сам разглежда себе си като „функция на революцията", като човек „без лична биография". И не че е лишен от индивидуални черти. На фона на мрачните съзерцатели и невротизирани мислители той рязко се отделя с широтата на културните си интереси, с жизне-

---

[1] Ал. Овчаренко, Роман-епопея М. Горького „Жизнь Клима Самгина", М., 1965, стр. 117.

[2] Пак там, стр. 105.

радостното си отношение към живота, с пълнотата на изживяванията. Но в него преди всичко е вложена революционната правда на пролетариата. И с индивидуалните си черти той служи на болшевишкото дело. Защото богатството на неговата личност е богатство на революционно-освободителния процес във всичките му фази и разклонения, указание за духовните и материалните богатства, които той ще освободи у човека.

На тази основа е и градираното обобщение на образа. „Момче за битки", тип на революционер от годините на царизма, болшевишки трибун и просветител, той израства като въплъщение на самата революция, на нейния победен ход. Може би той не е Хамлет и Дон Кихот, твърде малко се е заседял в художествената лаборатория на своя създател, но в него действително се съчетават „началата на дон Кихот и Фауст — неотклонния стремеж към възвишена цел, непоколебимата, ентусиастична вяра в крайното тържество на правдата, красотата, справедливостта и човечността на земята (така характерни за дон Кихот) с неудържимия полет на вечно търсещата мисъл и енергичната, несекваща дейност (типични за Фауст)"[1].

Това ни показва доколко вярното разбиране на историческите процеси, точното око за техните насоки, умелото проникване в техните тенденции са свързани с художествените възможности на автора, с философската дълбочина на произведенията му. Това е и пример за идейно „надхвърляне" на епохата, за прескачане на нейните идеологически стандарти с откритието на звено между настояще и бъдеще чрез мост към човека на бъдещето.

И неслучайно „звеното" и „мостът" са именно образът на младия болшевик. По своето историческо предназначение, по своята човешка формация, по своята функционална свързаност с революционните процеси на епохата нему най-приляга участта на герой на своето време, само той може да бъде „младостта на човечеството".

Като истински художник Горки не се е задоволил с публицистично заостряне на тази мисъл. Един идейно-полифоничен роман като „Животът на Клим Самгин" би издържал тежестта и на „голата" тенденциозност, и на концептуалната схема, но за най-съкровеното си откритие на художник и мислител той е намерил значително по-подходящо, по-изискано, по-гъвкаво оформление. Това е „контрапунктът" между младостта на старите и

---

[1] А. Овчаренко, Роман-эпопея М. Горького „Жизнь Клима Самгина", М., 1965, стр. 107.

старостта на младите, между младежката бодрост на Кутузов и старческата отпадналост на Клим Самгин. Неговото тематично разгръщане е може би едно от главните естетически достижения на романа. Чрез него „Клим Самгин" като че амнистира голяма част от художествените си недъзи, за да се приобщи към вечните „спътници на сърцето".

За болшевиките сякаш няма старост. Те са млади, кипи тяхната кръв, бият сърцата им с тревожния ритъм на епохата, но не бръчки, а нежен румянец обагря техните чела. И обратно. Старее Клим, окапват представителите на неговия лагер, коси смъртта духовните им бащи и дядовци. Неслучайно авторът неедноократно отбелязва, че Клим с годините остарява, а „Степан като че става по-строен и по-лек".

Геронтологията навярно ще възрази. Тя не е установила зависимост между идеен живот и процес на стареене. Засега и идейни, и „безидейни" живеят еднакво дълго. Но откритата от Горки закономерност няма биологически, а социален, идейно-психологически характер. С антитезата Кутузов — Самгин той установява не хода на остаряването на единия или другия, не дори телесната амортизация на лагерите, които те представляват, а зависимостта на духовната хармония и човешка пълноценност от правилността на избрания път, от верността на поетия в живота жребий. Именно унисонът с напредничавите сили на епохата осигурява на личността възможност за универсална реализация, за най-пълно разгръщане на нейните особености. Именно съзвучието с „младостта" на човечеството е и условие за собствената духовна младост. И докато рецептите на геронтологията все още са спорни, закономерностите, открити от Горки, са напълно във властта на човека, изцяло зависят от неговата добра воля и самовъзпитание.

Разбира се, самгиновският контрапункт може да има и друго тълкуване — и като прийом за противопоставяне на два различни начина на живот,[1] и като сатирично средство,[2] и като обективно признание на съществуващите факти. Интересен е и един от вариантите на застъпеното от нас становище: „В развитието на действителността, заредена и разрешаваща се с революция, се разпадат връзките — социални, идейни, битови, нравствени —в лагера на нейните врагове и се укрепват духовните връзки между

---

[1] Вж. В. Шчербина, „Жизнь Клима Самгина" М. Горького. „Октябрь" 1936, бр. 11, стр. 171.

[2] Вж. сб. „Творчество Горького и вопросы социалистического реализма", изд. АН СССР, 1958, стр. 143.

хората от революционния лагер. Именно защото в самия живот са се родили и съзрели тенденциите на неговото революционно изменение, нейните завареници — кутузовци, поярковци, лаврушкинци — са могли да се почувствуват нейни утрешни стопани, а „законните ѝ деца“ — самгиновци, лютовци, туробоевци — вече са се чувствували неволници на живота.“[1]

Като комплексен художествен прийом Горкиевата антитеза търпи множество тълкувания. Твърде значима и обхватна е вложената в него идея, за да се изчерпи с еднозначен коментар. Но каквито и да са тълкуванията, пак в могъщата река на Горкиевата художествена логика ще се влеят те, пак до централния замисъл на епопеята ще достигнат. Защото двубоят между Самгин и Кутузов не е личен спор между двамата. Това е спор между две епохи, гигантска колизия на времето.

Лесно е на Кутузов да разобличи безпомощната, бледа и ленива мисъл на своя опонент; лесно е да разгадае в него зъзнещият от страх индивидуалист, нищожният враг на революцията; още по-лесно е да го постави на мястото, където вече го е поставила историята. По същия начин много трудно е на Самгин да се пребори със социалната философия на младия болшевик, да постигне целостността и хармоничността на неговата личност. Затова със същата страст, с която Кутузов влиза в споровете, Самгин ги избягва, усещайки в думите на идейния си противник нещо, което „разобличава именно него, Самгин“. Контрастните съпоставки между двамата пронизват целия роман, подхранват неговата идейна динамика. Не ще и дума, Горки се е възползувал от случая „на едного да попречи, на другиго да помогне“, да заклейми реакцията, да насърчи прогреса. Не ще и дума, с „Клим Самгин“ той е изпълнявал и изобразителни, и възпитателни задачи.

Но литературоведът няма право да затъва в първия план на произведението. Той няма право да свежда гигантската епическа колизия единствено до идейно съперничество на „две противоположни групи на интелигенцията“, до „сюжетно организиращо начало“ на епопеята, до „естествен конфликт между положителни и отрицателни персонажи“. Това може да се изпълни и от помалко значителен художник, и от по-дребна творба. Съблазънта да се нанесе удар върху Самгин с аргументите на Кутузов и да се възвеличи Кутузов чрез нищожеството на Самгин е в състояние да опрости сложността на Горкиевата задача.

---

[1] М. Петрова, Приемы образной характеристики в романе „Жизнь Клима Самгина“ в сб. „О художественном мастерстве М. Горького“, изд. АН СССР, М., 1960, стр. 271.

В същност Горки едва ли би хабил патрони за самоцелни характеристики, за социално-психологически паралели между героите. Колкото и симптоматични, колкото и „живописни", колкото и драматични да са те за Горки, те са все пак средство — средство за прогнозиране на утрешния ден. „Дидактикът" и „иконописецът"[1] в същност е нямал склонност към разиграването на положителни и отрицателни персонажи единствено с педагогическа цел. За него „положителност" или „отрицателност" на героите е мяра за тяхната адекватност с прогресивния ход на историята, за изпълнение на обществено-историческа поръчка. Умението да преминава от изследване на социално-психологическите процеси на епохата към нейния водещ положителен тип, а оттам — към възпитанието на новия човек е съществена черта на Горкиевия художествен гений. Така именно се осъществява синтезът на морални, социални и естетически критерии в „човекознанието" — важно предимство на социалистическия реализъм.

Стремежът към такъв синтез е изключително важен елемент в творческата биография на Горки. Неслучайно той се засилва особено много в периода след Октомври с освобождението на творческата енергия на масите, с грандиозното „човекостроителство". Изборът на полифоничен жанр, по горкиевски „преустроен" за промените на живота, изборът на герои с млада и свежа чувствителност за тези промени е в същност новаторски подход към този синтез, атака към неговите подстъпи. Струва ми се, това е един от главните завети на „Клим Самгин": единството на изследователски и възпитателски задачи. Именно конкретният анализ на социално-революционните процеси е ключ към водещия герой на епохата, именно установяването на обществено-историческата поръчка е реалният път към неговото художествено изграждане.

Разбира се, заслугата на Горки е в последователното осъзнаване на този момент, в издигането му до компонент на поетиката. Що се касае до художествената практика, то тук учител е била самата революция. Тя е била истинско „чистилище" на характери, проба за обществената полезност на личността. В нейните пещи се е отделяло социално годното от социално негодното, в нейната люлка се е закърмял човекът на бъдещето. Тогава връзката между исторически процес и израстване на положителен тип е била пряка, очевидна, непосредствена. Тогава обективно-исто-

[1] Така противниците на Горки определят възпитателната страна на Горкиевия хуманизъм.

рическата оценка на личността е имала точни и ясни измерения на политическата позиция, на мироглед и светоусещане.

Героите на „Ходене по мъките“ на Алексей Толстой, на „Тихият Дон“ на Михаил Шолохов растат и западат в гигантската колизия на епохата. Революцията за тях не е само дело на живот и смърт. Тя е проверка на тяхната жизнеспособност, на тяхната гражданска пълноценност. Именно в мигове на върховни изпитания човек се показва в същинските си черти, в целия си ръст. Именно тогава се прояснява реалната цена на качествата на индивида. При всичката си догматичност и праволинейност, при цялата си сухота и грубост Мишка Кошевой явно надраства Григорий Мелехов — не само що се отнася до идейно-политическата ориентация. В личния си бит, в личния си морал той е по-устойчив, по-правдив, по-положителен от него. Такава е логиката на революцията, такава е повелята на епохата: безжалостност към класовия враг, безпределна преданост към делото на пролетариата. Всички останали черти на индивида са се измервали според това. И неделими в писателското съзнание са били повествование и изследване, замисъл и характер. Революцията е споявала всички страни на творческия процес, поддържала е в тях устойчиво равновесие.

Това определя духовното и функционалното многообразие на младия герой в романите епопеи за Октомврийската революция. Именно през сърцето му минава вододелната черта на две епохи, именно в душевните му гърчове умира старото и се ражда новото. Младият герой е не само въпрос, но и отговор на кардиналните въпроси на времето си, не само тип, но и творец на типове, деец на историята. Именно затова Григорий Мелехов на М. Шолохов, Телегин и Рощин на Ал. Толстой са едновременно типични представители на своята преломна епоха и свидетелство за общоосвободителния процес на личността „чрез утвърждаване и създаване на мощна държава“[1]. Методологически израз на това единство е Горкиевата формула за „малкия велик човек“, Толстоевият призив за „големия човек на обществото“. Именно осмислянето на епохата в нейните „максимално големи, централни, възлови и определящи фигури“[2] е тяхна крайна цел. Преследвана неотклонно и неумолимо, въпреки грешки и увлечения, въпреки уклони и противоречия[3] тя широко навлиза в творческата практика на редица съветски писатели от времето на революцията и гражданската война като траен художествен принцип.

---

[1] А. Н. Толстой, Полное собр. соч., М., 1943—1953, т. XIII, стр. 22.
[2] Пак там, стр. 539.
[3] Вж. В. Баранов, Революция и судьба художника, М., 1967, стр. 357.

Всичко това предполага вече не констативен, а изследователски подход към изображението на човека. От изградения характер центърът на тежестта се пренася върху процеса на неговото изграждане. Това осигурява естественост, постепенност и последователност в осъществяване идейновъзпитателните задачи на литературата. Не готови образци, а живи хора, минали през всички етапи на човекостроителството, през всички трудности и заводи на себеизграждането, вкусили и трънките, и розите по пътя към „новия човек", могат да упражняват възпитателно въздействие в пълния размер на нарасналите граждански и естетически изисквания. Що се отнася до чисто познавателната функция на литературата, то и тук „разузнавачи на действителността" престават да бъдат персонифицираните копия на социалните явления. Пак живите хора, които „врат и кипят" в обществените процеси, които се развиват и изменят в тях, могат да осигурят вярното им изображение в литературата — с цялата им динамика, с цялата им диалектика.

Обединяващо звено на всички тези, дори поотделно взети достатъчно сложни функции, неизбежно трябва да стане литературният персонаж. Това се диктува и от качествения ръст на човешката самостойност, и от хуманните задачи на новия етап на социалистическото строителство, и от засилването на научния прогрес. Чрез героя се възпитава, чрез героя се познава, чрез героя се изследва. Какви трябва да бъдат плещите му, за да издържи товара на едно трудно минало, задачите на едно отговорно бъдеще! Неслучайно съветската литература от петдесетте години се опира предимно на младия човек. И то в активния му период, в разцвета на силите му, в периода на душевно съзряване. И младата работничка Катя Волгина, възглавила борбата срещу окупантите в „Чайка" на Бирюков, и победилият себе си юноша от „Чест от младини" на Аркадий Первенцев, и младите воини от „Бялата бреза" на М. Бубеннов, и рано съзрелите комунисти от „Дните на нашия живот" на Вера Кетлинская, от „Плаващата станица" на В. Закруткин, от „Височина" на Воробьов, от „Раждането на морето" на К. Паустовски, от „Екатерина Воронина" на А. Рибаков и „Руският лес" на Л. Леонов са не само водещи герои на съветската литература. Те са образно въплъщение на възстановителните и обновителни процеси, тласнали съветската страна в първите редици на световните държави, в авангарда на движението за мир и социализъм.

Неслучайно настъпва забележим подем на семейно-битовия роман, на романа „на поколенията". Изследване родословието на младия герой се диктува от интереса към формирането на характера му, към изграждането на вътрешния му свят, към ръста на неговото съзнание. А оттук изводите за социалните процеси и явления се

включват в историко-епическа рамка, придобиват нови измерения („Журбини“ на Вс. Кочетов, „Руският лес“ на Л. Леонов, „Строгови“ на Г. М. Марков).

Неслучайно през петдесетте години се създават автобиографични романи с тематичен център младият герой. Епопеята „Повест за детството“, „Волница“, „Размирна година“ и „Метежна младост“ на Ф Гладков, „Откриване на света“ на В Смирнов, „Напред към зарята“ на В. Кожевников далеч надхвърлят субективните впечатления на авторите. Те разкриват процеса на „откриването на света“ във впечатлителното съзнание на младия човек. Дали това ще бъде пътят на младия интелигент — у К. Паустовски, дали това ще бъде история на бедно селско момче, прегърнало делото на революцията — у В. А. Смирнов, дали това ще бъде формирането на юношата в средата на съзнателни революционери — у В. Кожевников — все едно. Важното е, че и в най-интимния, най-субективния жанр е постигнат образ на епохата с максимална обективно-историческа достоверност.

И в историческата белетристика от онова време младият герой е „око и ухо“ за миналото на руския народ. Чрез него се изследват социално-икономическите процеси, станали родословие на Октомврийската революция, чрез него се търсят пътища за обновяване на Русия. Романите „Искри“ на М. Соколов, „Сътворението на света“ на В. Закруткин, „Небе и земя“ на В. Саянов, „Млада Русия“ на Ю. Герман, „Степан Разин“ на Ст. Злобин, „Преображение“ на С. Сергеев-Ценски, „Пионери на свободата“ на О. Форш и др. фиксират повратни моменти в руската история през призмата на революционните млади поколения, борци за нов живот. В световната историческа белетристика няма образци с толкова млад типаж.

Не е ли знамение на епохата това „подмладяване“ на литературата, тоя наплив на млади сърца в пожълтелите ѝ корици? И не е ли знаменателно, че този световноисторически процес се възглавява именно от съветската литература? Какъв по-красноречив симптом за възможностите на социалистическия реализъм въпреки раните на войната, въпреки недъзите на култа, въпреки трудностите на растежа.

След XX конгрес на КПСС съветската литература се превърна в още по-чувствителен радиолокатор на живота. Още не е обуздан могъщият му поток в брегове и стени, още не е задействувала цедилката на отбор и обобщения, но художественото слово бяга по следите на изменящата се действителност. Не е имало литература с такъв остър, злободневен, стръвен интерес към външния свят,

не е имало литература по-съвременна, по-животрептуща, по-свързана с радостите и тревогите на деня.

От предния край на селското стопанство дойдоха очерките на В. Овечкин „В един район“, „На предния край“ и „Трудна пролет“, разказите „Из записките на агронома“ и „Митрич“ на Г. Троеполски, повестите на Вл. Тендряков („Стегнат възел“) и на С. Антонов („Това се случи в Пенково“), за да ни известят за положителните изменения в новото село. Документ от първа ръка за „революцията“ в индустриалното производство е „Битка по пътя“ на Г. Николаева. „Търсачи“ на Данаил Гранин, Кавериновата „Открита книга“ освидетелствуват разкрепостяването на съветската наука от догмите на култа, свързването ѝ с конкретните задачи на строителството. А за моралното оздравяване на индивида в обстановката на възстановена законност, за връщането на нравствените му сили и стремежи след изживените сътресения на миналото ние притежаваме документи с необичаен драматичен заряд („В родния град“ на В. Некрасов, Нилиновата „Жестокост“).

Младият герой на произведенията от 50-те и началото на 60-те години е огледало на дълбоките обществени промени след двадесетия конгрес на КПСС, въплъщение на събудените сили на масите. Той е творчески самостоятелен, уверен в силите и възможностите си. С професионализъм, знания и научна компетентност, а не само с вяра и ентусиазъм заема боен пост на фронта на комунистическото строителство. Там той утилитаризира и моралните си качества, там той расте политически и духовно. Смелото, настойчиво и самостоятелно решение на издигнатите от живота въпроси не е само лична съдба, не дори само стимул за индивидуална реализация. Това е условие за ефективно служене на обществото, за успешно изпълнение на партийните задачи. Младият герой не може да изпълнява прогресивна обществена роля, без да се формира като хармонична и цялостна личност, без да стане „човек за себе си“, без да усвои знанията, ценностите и начините за класовата борба на равнището на века.[1]

Формирането на младия човек в мащаба на ленинските изисквания за „истински боец и комунист“, в синтеза на унаследените от поколенията и придобити в социалната практика морално-психологически черти, в диалектическо единство на интенционални и реализирани качества на личността е възлов процес в развитието на съветското общество на съвременния му етап. В него опира и проблемът за положителния герой, и въпросът за комунистиче-

---

[1] Вж. А л. Я н о в, Человек „для людей“ и человек „для себя“, сп. Вопросы литературы, кн. 7, стр. 54.

ското възпитание на съвременника и за индивидуалната и колективна отговорност в хода на строителството, и мн. др. Негови „деривати“ са и редица „антрополитически“ явления на съвременния социалистически свят: професионална ориентация, научно ръководство на труда, социалистическа законност, политическа съзнателност и т. н. В рамките на идеологическата надстройка това е безспорно централен процес, процес на процесите.

В последните години той се развива необичайно интензивно. При това — в различни форми, в различни насоки. Само изброяването на неговите аспекти би заело място и време: морални, психологически, професионални, социологически. . ., а възможни са и пермутации на тези прилагателни.

Това затруднява глобалното обхващане на този процес от съветската литература. Засега тя го атакува по фланговете, по страничните му подстъпи с един арсенал от градиционни до експериментално-новаторски средства. Налице е период на разузнаване и рекогносцировка, съпроводен с експерименти, халосни изстрели. Но има и обнадеждващи успехи, макар и не глобални, а, така да се каже, „цехови“. В експериментално-психологически план — „Звезден билет“ и „Портокали от Мароко“ на В. Аксьонов; в професионален — трилогията на Юри Герман; в морално-юридически — „Кражба“ на В. Астафьев; в интелектуално-философски — „Срещу бурята“ на Д. Гранин; в героико-епичен — „Напук на смъртта“ на В. Титов.

Такива тенденции се забелязват и в съветския исторически роман от последните години. В оглеждане на минали грешки, в опипване на нови пътища днес той е на старт за полет.

В романите на Бакланов и Симонов, в повестите и разказите на В. Биков и Богомолов Великата отечествена война е заснета в аналитична ретроспекция — и в нейното ежедневие, и в нейното величие, и в нейната разрушителна, и в нейната градивна сила. Ролята на младия човек е станала още по-доминираща. Това е помогнало да се види войната като исторически процес, да се проследят резултатите ѝ за съвременното обществено съзнание.

В най-последните си прояви („Две зими и три лета“ на Ф. Абрамов, „Скъпернякът материк“ на А. Рекемчук, „Кончината“ на Вл. Тендряков, „Строители“ на И. Забелин и „Влез във всеки дом“ на Е. Малцев) съветската литература прави опит за обединяване на идейновъзпитателните си и художествено-изследователски постижения от 60-те години на базата на по-обобщени, синтетични, събирателни образи на млади хора. По замисъл в тях историческата тенденция трябва „да се оцвети“, „да просветне“, да се види в анатомичен разрез. Безусловно авторите лелеят благородната пре-

тенция художествено да въплътят социалния прогрес в положителните му морални последствия, да проследят етапния му ход чрез смяната на поколенията, чрез усъвършенстването на отделния човек. Едновременно жертви на стари порядки и творци — преобразователи на новото, техните млади герои убеждават със своята трудна биография, с преодолените изпитания, с обоснованите си замисли и стремежи.

В един подрастващ обществен организъм протичат, разбира се, и отрицателни явления и процеси от най-различен произход и с най-разнообразен радиус на действие. И най-положителните обществени тенденции имат своя „опъка страна". Възстановяването на ленинските норми на партиен и държавен живот — активизацията на нечисти сили, прикрити зад антидогматично расо; борбата за високо жизнено равнище — отприщване на еснафски и дребнобуржоазни страсти, преклонение пред западния начин на живот, модата и външния блясък на вещите.

Съблазнителни и ефектни в драперията на новото, те най-напред покоряват младежкото съзнание. Именно неукрепналата душа е най-податлива към модерните болести и с най-малко „антитоксини" може да им се противопостави. Неслучайно казват, че впечатлителността е врата за порока. И затова главната цел в похода срещу „опаката страна на медала" е опазването на младата душа. Тук трябва да се пресече пътят на заразата, тук трябва да се изработи ваксината. В името на младия герой и чрез младия герой се води този поход — през драматичния диалог на поколенията в живото стълкновение „на истините за света".

За забелязване е, че сатирата се окопава в типично младежки жанрове: детектива и научната фантастика. Към своите тук тя прибавя и подръчните средства на жанра, за да порази младежката впечатлителност с достъпните ѝ форми; веднъж интригуваща фабула, друг път фантастична метафора. Главното е сатиричните стрели да добият далнобойност и точност на прицела. Главното е да се убеждава, а не да се наставлява. Като резистентен бацил сатирическият обект умее да се изплъзва от преследвачите си. Особено когато той не е простодушен гоголевски тип, а млад и самонадеян франт — обучен, отшлифован, излъскан, — гримиран с накитите на цивилизацията. Към него е необходим „научен подход". И за разчистване „авгиевите" обори на обществото, и база за възпитание на новия човек.

Наложен от младия „отрицателен" герой, този сатиричен принцип е нова стъпка на съветската сатира в усвояване на неизследвани земи. Изненадващи възможности, гъвкави прийоми и причудливи нюанси са открили в него „криминалистът" Вил Липатов

(„Чуждият“ и „Селски детектив“) и фантастът В. Немцов (разкази и повестия). С тяхната лека ръка той бързо се разпространява и в други области на младата сатирична проза. Без да изпитат на гърба си камшиците на Гогол, Шчедрин и Илф и Петров, все пак тясно става и на младия еснаф приспособленец, и на бюрократа прощъпулник, и на безмозъчната потомка на Елочка Шчукина под обхватния огън на „лукавата сатира“ на младите. Прерязани са всички пътища за отстъпление, разбити всички мотиви за самооправдание. А и новият сатиричен принцип няма да бъде вечно във фазата на експериментално изпитание.

Фактор на общественото съзнание и воинствуващо човекознание, съветската литература никога не е изпускала от полезрението си социалните процеси. Защото никога не е преставала да бъде социална, партийна. И винаги във фокуса на тяхното изследване е бил младият герой — предвестник и носител на новото. Неизбежното му присъствие на предния фронт на литературата се затвърдява като черта на социалистическия реализъм в дълбокото промисляне на настоящето, в прозорливото разузнаване на бъдещето. Неговата младост, здраве и сила са качества и на метода на социалистическото изкуство, свидетелство за неизчерпаеми възможности.

По силата на редица обстоятелства именно в съветската литература тази закономерност е най-силно изразена. Но факти и от други социалистически литератури доказват нейната характерност за метода на социалистическия реализъм изобщо, за родовата специфика на народнодемократичното изкуство.[1] Тя действува и на българска почва, макар и с някои корективи. Неслучайно Марин Масларски от „Двама в новия град“ на Камен Калчев се наложи като един от централните образи на съвременната ни литература. И това не се дължи толкова на неговите редки душевни качества. Разбира се, и с тях той оказва идейновъзпитателно въздействие, но „положителен герой“ той не е. Дори с шконтото за авторски замисъл или за житейско своеобразие. Липсва му монументалност за Корчагин или Воропаев. Той е просто добър човек, много изстрадал в годините на култа и научил трудното изкуство да прощава на ближния. Той може да понася трудности, той умее да бъде верен на партията, той знае цената на комунистическия идеал. Но да води тълпи след себе си! Не. Той има много рани за лекуване, много радости за изживяване. Къде ти тук активният героизъм на Емилиян Киров от „Седемте дни на нашия живот“ на А. Гуляшки! В същото време, когато неговият щастлив съперник

[1] Вж. Л. Симонян, Люди и книги (Проза ГДР о молодом современнике), сб.Современная литература за рубежом. Сб. 2, М., 1960, стр. 292—312.

увенчава подвизите си с героична смърт, Калчевият герой е потънал във всекидневието си, в делничните си грижи, в дребните си радости. И целият му подвиг е приласкаването на една заблудена женска душа, и целият героизъм — последователността на чувствата, решимостта да ги отстоява с цената на живота. Не е малко. Но като се има пред вид, че за Емилиян Киров всичко това е едно махване с ръка!

Не, Калчевият герой е по-земен, по-човешки слаб, по-среден — рожба на тревожно време, рожба на неговите трудности и сполуки. И не толкова сам по себе си, а като изразител на освежителните и възродителни процеси след Априлския пленум живее той в съзнанието на читателя. И тъкмо категоричността, неотклонността и неотменимостта на тези процеси въплъщава той с душевните си качества. Да запазиш ненакърнена вярата си в комунизма след беззаконията на култа, след подлостите на приспособленците, след болести и несполуки е не по-малък героизъм от Емилиян Кировата борба със смъртта. А кой знае, може би именно Марин Масларски ще разчисти почвата за емилиян-кировци, ще ускори тяхната реална поява. Главното е, че в условията на социализма те и двамата имат свое място и значение, и двамата са фактори на постъпателното движение на обществото, на дейните му, млади и свежи сили.

В съвременната западна литература ние няма да ги срещнем. Тъкмо тяхното отсъствие е следствие на неумение да се намери изход от социалните противоречия на времето. Западната литература може да лее сълзи за угнетения човек, тя може да надава вопли за несигурността му в буржоазния свят, тя може да оплаква жертвите на военни катастрофи, социални премеждия, икономическа разруха. И с това тя върши своето добро, хуманно дело. Но дойде ли въпрос до конструктивна програма, до положителни решения, до реални пътища за облекчаване на човешката съдба — тя не отива по-далеч от своите безпомощни герои.

Това е едната страна на кризата на съвременната буржоазна литература. Другата е отстъплението, а понякога и отказът от познавателните задачи на художественото слово. Пълната или частична капитулация пред злините на капитализма, упадъкът на съпротивителните сили срещу тях са типични белези на съвременния критически реализъм. На мястото на революционните и реформаторски програми на великите просветители и реалисти идват плахите призиви за изолация от действителността, за пасивна съпротива срещу неправдата, за замяна на външни с вътрешни ценности на духа. Там където науката и светлият разум проправяха път към прогреса, днес защитата на човека се води на отделни участъци,

със средствата на една полурелигиозна терапия. Като не можеш да излекуваш болестта, по-добре е да не я познаваш. Какъв ли интерес към външния свят, какво ли внимание към неговите процеси, щом те са вреждебни на човека, враждебни на литературата? А и сложната и противоречива действителност става все по-сложна за познание. Струва ли си да се хаби труд за това, щом „в многото знание има и много печал", щом и реални пътища за промяна на положението няма. Оттук агностицизмът, субективизмът, моралният релативизъм — на много течения на съвременната западна литература. Оттук и безразличието към жестоката и непроменима действителност.

В капиталистическото общество младият човек не е творец, а жертва. И литературата почти се е отказала да го използува за разузнаване на социалните процеси и явления. С крехките си сили тя се мъчи да го защити от тях. Дори и най-изявените познавателни форми, като многосерийния епос, са инструмент за фиксиране на субекта — не и за обстоятелствата, които са го формирали, не и за обществените задачи, които трябва да решава. Младите герои на „В търсене на изгубеното време" на Марсел Пруст са в същност реминисциращи и рефлектиращи старци, резервоар на спомени и впечатления в пълна изолация срещу реалната действителност. Младите герои на Франц Кафка са безправни същества, недъгави пигмеи, някакви конвулсиращи рептилии със самочувствието на вечни подсъдими, с уплахата на подгонени животни. Боязлив и немощен, техният протест глъхне в крайчеца на присвитите устни с тихия и смирен шепот на едно сподавено, беззъбо недоволство. Какъв ти ропот — молитва не могат да издадат тези охтичави гърди, тези безкръвни устни, уморени очи. И за какво са годни тези жалки съществувания, потънали в хищния и разпътен град, лишени от ласка и подслон, осъдени на страх и малодушие, освен като документи за човешкия банкрут в условията на буржоазната цивилизация, освен като илюстрации на нейната антихуманна същност.

Разбира се, това са най-крайните, най-изявените случаи на духовната криза на буржоазната литература. От тях до дейните и самоотвержени младежи на Хемингуей на фронтовете в Испания и Франция, до младите правдолюбци на Фолкнер, хвърлили ръкавица на американския расизъм, до недоволниците на Ремарк и бунтарите на Грехем Грин амплитудата обхваща пъстра поредица от „сърдити млади хора", трезво мислещи западни интелигенти, правдотърсачи, труженици и авантюристи с най-разнообразно съотношение на обществена активност и пасивност, с най-пъстри прояви, с най-различни социални и морални оценки. Никога запад-

ната литература не е изобилствувала с толкова „визитни картички" на млади герои! Никога тя не им е предлагала толкова пътища за изява. „Бъди, какъвто щеш, прави, каквото искаш", развързва им тя ръцете по трудния друм на живота — сякаш с благословията на Андре Жидовия аморалист, сякаш с насърчението на свободното буржоазно предприемачество.

Но илюзията бързо се разсейва. При първата среща с живота и пътищата се оказват „не толкова много", и свободата — „не така реална". Като в Шекспирова трагедия сцената е осеяна с паднали глави и тела на „млади и невинни жертви", дигнали ръка срещу всесилния юмрук на монополите, дръзнали да защитят справедливостта и човешкото достойнство. Но славата и тържествеността тук липсват. Липсва и оправданието на саможертвата. На практика „активността" и „пасивността" се изравняват — има само победени, победители няма. По същество еднаква е съдбата и на младите герои на Кафка, и на младите герои на Джон Стайнбек. В едно античовешко общество, в атмосфера на беззаконие и неправда — нищожен е индивидуалният протест, безсмислен личният бунт, напразно недоволството. . . Нищо не може да се измени.

С времето фатализмът трупа все нови и нови доказателства. Еклезиастическата мъдрост се потвърждава от живота. Капиталистическата действителност се влошава, основанията за оптимизъм намаляват. Каквито и насоки да приема буржоазният критически риализъм, от каквито и философски системи да черпи вдъхновение, в каквито и форми да се развива, той не може да убегне от общото чувство за обреченост, от недоверието към познанието, от съзнанието за ограниченост на човешките възможности. И най-песимистичните му, и най-оптимистичните му течения се обединяват в едно: в признанието на слабостта и беззащитността на човека. И реалистически картини на действителността, и сатирични гротески на уродливите ѝ явления, и фотографии на тъмните ѝ петна, и гневни филипики, и яростни нападки, и злъчни инвективи срещу нея — колкото щеш. Но липсва цялостното ѝ изследване, липсват изводи от такова изследване, липсват конструктивни решения на базата на такова изследване. Читателят сам трябва да интегрира спорадичните, фрагментарни и импресионистични картини, сам трябва да ги осмисли под определен идеен ъгъл, за да си създаде що-годе цялостна представа за действителността, за факторите, които могат да я променят. Както никога досега, липсата на единен научен подход към явленията на действителността не е имала толкова принципиално, субституиращо значение. Както никога, не е стояла с такава наложителност и категоричност нуждата от твор-

чески марксизъм, от диалектикоматериалистическа философия. Може би защото никога светът не е бил толкова политизиран.

Безспорно в жестока немилост е идейно-познавателната функция на съвременната западна литература. И дума не може да става за „младия герой" като оръдие за познание и изследване. Добре, че все още е обект на самаритянски грижи, добре, че все още вълнува тревожната съвест на писателя. Но не са ли налице първите признаци на досада от неговото присъствие? В края на краищата и на читател, и на автор втръсват „младите трогателни неудачници". Трябва да се смени плочата.

И все пак, когато съвременният критически реализъм диагностира състоянието на буржоазния Запад, той отново прилепва ръка до сърцето на младите поколения. Там от апатията на героите на Франсоаза Саган („Добър ден, Тъга") той съди за моралната атрофия на заможния гражданин, за гибелта на духа сред благата на тялото. Там мерило за безплодния бунт на естествения разум срещу обезчовечаващия механизъм на буржоазното общество е истеричният гняв на младия човек, неговата безпомощна ярост срещу всичко и всички („Драматургията и прозата на сърдитите млади хора в Англия"). Там и „оскотяването", „овеществяването" на човека, затрупан от предметите на цивилизацията, пак най-отчетливо се вижда по дребнавата и бездуховна алчност на младите, по грубите им материални страсти („Вещите" — Жорж Перек). Там и отровните нишки на отчуждението омотават най-напред младите егоцентрици с жаждата им за нови преживявания, с недоверието им към близки и далечни, с отказа им от човешки идеали („Хубавите залъгалки" на Симон дьо Бувоар). Там една клинична история на млад параноик („Хазяин" на Гофредо Паризе) ще ни покаже прехода на частно приемачество в митически бюрократизиран монопол с хиляди филиали и кантори, с хиляди неосигурени съществувания; от две фантастични гротески на японеца Кобо Абе („Жената в пясъците" и „Чуждо лице") можем да съдим докъде е довел капиталистическият Молох процесът на унификация на човека, на загуба на неговата индивидуалност; от документалния роман за едно „обикновено" престъпление („Обикновено убийство" на Труман Капоте) ние ще разберем до каква степен вълчите закони на капитализма са атрофирали моралното съзнание на младежта, доколко грубото насилие е навлязло в човешкото всекидневие.

И безспорно малкото, което съвременната западна литература сочи като изход от задънената улица, принадлежи пак на младите хора. Демократичните тежнения на времето са смъкнали задръжките на родови и съсловни предразсъдъци, капитализмът отдавна

ги е изхвърлил на тържището за наемна работна ръка. Пролетарии по принуждение, лумпензирани аристократи и буржоа по произход, те делят симпатиите си между революционерите марксисти и анархистите бунтари. Те, разбира се, още не са бойци на прогреса, все още не могат да отвикнат от галещите лъчи на романтичната утопия, те още лелеят реформаторски илюзии. И веселите клоуни на Хайнрих Бьол, окончателно скъсали с върхушката на своето общество, и комедиантите на Грехем Грин, и тъжните романтици на Джон Ъпдайк и Селинджер, и разочарованите скептици на Макс Фриш и Дюренмат са просто добри момчета — нито много идейни, нито особено революционни. Те са във вечна опозиция срещу средата си, те са вечно недоволни от себе си и другите, те вечно очакват по-добри дни. В тях повече е ропотът, отколкото революционният лозунг. И все пак голяма взривна сила крият стиснатите пестници, навъсените вежди, смълчаните сърца. Сърцата им са барутен погреб. Те само чакат решителната схватка с буржоазния ред, часа на „последния бой". Малцина ще идат на барикадите, но всички се готвят за тях — огромен резерв на революцията. Не са ли младите сърца на тези трогателни неудачници почва, плодоносна почва за марксически идеи и не ще ли изкласят един ден („Комедианти" — Грехем Грин)?

А дотогава социалистическата литература по-пълно ще опознава и изследва действителността, по-цялостно ще обхваща нейните процеси, по-дълбоко ще прониква в тенденциите на нейното развитие. Тя може да не прави това „интуитивно, опипом, инстинктивно", защото има всички предпоставки за научен подход към най-заплетените явления на живота: революционен мироглед, изпитан метод, поколение — творец и разузнавач на бъдещето. Общество, поставено на научна основа, проникнато от грижа за човека, винаги е заинтересувано от истината за себе си. Защото има сили да я издържи.

ЗА МЛАДИЯ ЛИРИЧЕСКИ ГЕРОЙ

ГЕОРГИ М. ГРИГОРОВ

Когато говорим за младия герой в нашата поезия, не можем да не споменем името на Пеньо Пенев, не можем да не започнем този разговор именно с мисли за лирическия герой в неговата поезия. Защото Пеньо Пенев се утвърди като поет, който и сега вълнува нашата младеж, чрез дълбокото проникване в душевността, мислите и стремежите на младия човек — негов съвременник, другар и събрат. Той отрази по прекрасен и внушителен начин строителната романтика, хуманизма, устрема и перспективността на бурното време, в което живееше и твореше и в което завърши трагично краткия си живот. В стиховете на този високо талантлив поет клокочат силни чувства и страсти, в тях бие сърцето на един верен на партията и народа син, пулсира кръвта на работническата класа, която го прие в редовете си. Пеньо Пенев свърза живота и творчеството си с изграждането на един от най-големите социалистически строежи у нас — младежкия град Димитровград, — опиняваше се от обзелия целия български народ строителен устрем, живееше просто и скромно и твореше в часовете на отдих след напрегнатия труд. Именно този суров, труден и мъжествен живот помогна на Пеньо Пенев да опознае дълбоко и основно мислите, чувствата и вълненията на трудовите хора, да се слее изцяло с тях и да ги превъплъти в прекрасните си, сурово мъжествени и същевременно дълбоко лирични стихове.

Поезията на Пеньо Пенев е една от най-високите точки, достигнати от социалистическо-реалистичната ни поезия през годините на строителство и възход. Той постигна това, което е най-главното условие за успеха на съвременната поезия — сливането на суровата романтика на труда с поетичните мечти и идеали, на живия живот с живата, родена в самия живот поезия. Всеки стих, всяка строфа, създадени от Пеньо Пенев, носят в себе си диханието на живота, облъхнати са от силата и красотата на труда, напоени са с мириса на вар и бетон, проникнати са от мечтите и стремежите на един

влюбен в поезията на трудовия подвиг млад човек и възторжен поет. Пеньо Пенев е продължител на най-добрите и най-славните традиции в българската реалистична поезия, която винаги е била близка и съзвучна с народните въжделения, с живота на младия човек и трудов герой, с неговите най-чисти и светли мечти за по-хубави дни.

Пеньо Пенев безпогрешно чувствуваше духа и патоса на епохата, в която живееше, разбираше и ясно виждаше, че се изгражда и извайва нов човек, с нов морал и ново отношение към другите хора и към труда, с нов светоглед и ново, социалистическо съзнание. Всичко това талантливият поет изрази най-добре, най-дълбоко и най-вълнуващо в най-значителната си творба — поемата „Дни на проверка", която е наситена със силни, внушителни и драматични поетични мисли и откровения, с вълнуващи размисли за съвременния човек и неговия морал, с дълбока вяра във възтържествуването на най-справедливия човешки строй. Чувствувайки ясно историческата перспективност на епохата и приемайки като лична своя съдба борбата между света на капитала и света на социализма, поетът с драматична развълнуваност пише:

В мен срещата на две епохи стана,
ехтя у мен двубоят им жесток!

Разбирайки добре, че бъдещето на нашия свят е в труда, в творчеството, в неугасимия стремеж към един справедлив и хуманен строй, в който човекът (едно от стихотворенията му е посветено на „Негово Величество Човека" и дори така е озаглавено) ще бъде най-голямата ценност, той възторжено възкликва:

Човекът е човек тогава,
когато е на път!

На светлите мечти на хората и преди всичко на младежите — негови връстници и другари, — на вдъхновения творчески труд за постигането им Пеньо Пенев посвети много високоталантливи творби в книгата си „Добро утро, хора!" и в подготвената за печат стихосбирка „Когато се наливаха основите". Те говорят за високото му поетично и творческо вдъхновение, за насоката на неговата хуманна, дълбокореалистична и мъжествена поезия.

Младият лирически герой на нашето време празнува в поезията на Пеньо Пенев една от най-големите си победи.

* * *

Показателно е и развитието на образа на младия герой в поезията на Владимир Башев. Започнал в „Тревожни антени“ с патетично прокламиране на поетичното си верую („Ако няма какво да дадем на света, за какво сме родени?“), със задъхана поривност и младежка дързост, преминали и в „Преодоляване на гравитацията“, и в „Желязно време“, поетът по-късно намери почисти, по-естествени и по-топли тонове в лириката си, потърси по-близък досег с интимните размисли и откровения на своя съвременник. И така той можа да стигне през колебания и неравномерни творчески амплитуди до стиховете в книгата си „Възраст“, където наистина почувствува своята „поетична възраст“. . . Стремейки се да улови съдържанието на нашата нова духовна същност и движейки се с непрекъснато усъвършенстваща се и изостряща се творческа възприемчивост по следите на съвременните събития и проблеми, той можа да каже с ясния език на поезията:

. . как дълго се коват
грамадни чувства
за утре и за други векове . . .

А това е едно поетично вглеждане и проникване в етичното съдържание и в хуманизма на бъдещето, в разноликата и сложна душевност на нашия съвременен герой. . . Тази насока на поетичните си търсения Башев затвърди в последната си стихосбирка „Ателие“, излязла няколко дни след трагичната му смърт.

* * *

Образа и чертите на младия ни съвременник можем да доловим най-релефно в най-хубавите стихове на поетите от поколението, което, макар и да е излязло вече от комсомолската си възраст, е все още младо по дух и светоусещане: Дамян П. Дамянов, Любомир Левчев, Слав Хр. Караславов, Петър Караангов, Анастас Стоянов, Марко Ганчев и др.

В творчеството на Дамян П. Дамянов е дълбоко врязана темата за личното страдание, преживяно и претворено с много нюанси и краски, с вълнуваща драматичност и остра проблемност. Но в стихосбирката „Пред олтара на слънцето“ и особено в централния й цикъл „Не божествена и не комедия“ Дамянов навлиза в нови творчески сфери — открива и по своему претворява строителния устрем на нашия народ, изразен най-ярко в кремиковската епопея.

Макар и на пръв поглед да ни е малко трудно да видим Дамянов в образа на поет, възпяващ нашето строителство, поради преобладаващата досега в творчеството му камерност и интимност на проблематиката, ние скоро се убеждаваме, че съмненията ни в това отношение са неоправдани.

Дамян Дамянов пристъпва към темата за Кремиковци възторжено и с открита душа, търси в нея вътрешно, човешко осмисляне:

Кремиковци, моя земя
непозната!
Далечна и близка земя!
Твоят ли вятър измете душата
от сбраната в вея тъма?

В подвига на обикновените хора строители Дамянов вижда подвига на целия народ. Този подвиг прави „народа безсмъртен писател", а „всеки писател — народ". Поетът успява в тези творби да предаде художествено убедително възраждащата сила на труда на строителя. . . Защото трудът пречиства, облагородява и възвисява човека, изгражда у него чертите на новото, което се носи във въздуха на нашето съвремие и го изпълва със своя аромат и с прелестта на очакваната красота. . . Показателни за тази плодоносна насока в творчеството на поета са стихотворенията „Шестнайсто число" и „Страшният съд". В тях той убедително е предал характерни моменти, които сочат утвърждаването на новото, социалистическото.

Непримиримостта на поета към остатъците и наслоенията от миналото в душите на хората е в основата на художественото изграждане на стихотворенията „Време", „Малка поема за голямата война" и „Два разговора с Маркс". „Нравите омразни", „клеветата" и „еснафите" държат нащрек съвестта на чувствителния поет, карат го да отправя гневни думи срещу тях, да ги осъжда и ненавижда от дън душа. . . И макар поетичният извод, намерил най-краткия си израз в поантата

Ний воюваме, страшно
воюваме
за сърцето на всеки човек,

да е предаден малко лозунгово, ние сме склонни да повярваме в искреността на поета, да разберем неговата омраза към всичко, което ни спъва по пътя към комунизма.

Обичта на Дамян П. Дамянов към всичко човешко у човека и към родината на фона на тази омраза се изявява още по-силно и поетически по-убедително. За това свидетелствуват и много от

стиховете в новите книги на поета(„Стени“, „Като тревата“, „Гимназия „Родина“ и „Коленича пред теб“).

Стихосбирките на Петър Караангов „Участие“, „Годишни кръгове“ и „Зимни недели“ говорят за непрекъснатото укрепване на поетичните му възможности, за все по-увереното му навлизане във философско-етичната проблемност на нашето време и в мислите и жизнените предначертания на съвременника. Лиричният герой на Петър Караангов се отличава със своеобразна, спокойна сдържаност и уравновесеност на чувствата и преживяванията. В изявата на вълненията му се усеща някаква особена, характерна за този автор поетично-философска съзерцателност и мисловност, проникваща дълбоко в разнообразните явления на живота. Понякога тази сдържаност на вълненията и чувствата като че ли ги лишава донякъде от непосредствеността на лиричната изява и намалява градуса на поетичното съпреживяване, но затова пък дава възможност да се отрази душевното богатство на съвременника.

Петър Караангов успява да изгради едно трайно и монолитно усещане за поезия, успява да ни заангажира с образността на поетичното си мислене, внушава ни определена представа за себе си като творец със свой собствен профил. У него ясно се долавя оная искрена, човешка привързаност към родината и нейните хора, към историческите корени на нашата народностна здравина и устойчивост, към духа и изначалната красота на родната българска земя и природа:

И аз — стрък, роден от земята,
пробил хилядолетни пластове
тъмнина,
минавах весел като внезапен
вятър
сред обновената равнина.
И когато нощта слезе, звездна
и тиха,
след пълния с летни пламъци
ден
изминатите пътища се
успокоиха
някъде дълбоко в мен.

Тук, пък и в някои други стихотворения, където преобладава пейзажната живописност, предадена в топла, успокоена тоналност и багреност („Дъждове“, „Минзухари“, „Провинциална пролет“, „Дървета“, „Лист“), Караангов показва подчертано умение да претворява в разнообразни поетични гами ясно осезаеми човешки

настроения и състояния, както и добър усет към езика на природата. Той показва и своето поетично отношение към разнообразните прояви в нашия съвременен живот, към героичното начало в него („Барабанчица"), към строителния патос и устрема на днешния човек към съвършенство, красота и съзидание („Индустрия", „Поет", „Момчето — жител на много градове").

Като поет Любомир Левчев започна с една романтично-героична приповдигнатост, с една младежка дръзновеност, отразена в стиховете му в „Звездите са мои". По-късно с постепенното набиране на повече житейски и творчески опит Левчев прояви ясно очертан интерес към разработване на етичните проблеми, разглеждани от висотата на една гражданска позиция — позицията на нашия развълнуван съвременник, загрижен за запазването на чистотата и истинската стойност на човешкия и граждански идеал (стихосбирките „Но преди да остарея" и „Пристрастия").

У Левчев ясно се забелязва тенденцията да утвърди в съзнанието ни високите принципи на нашата съвременност, да предизвика сериозен размисъл и дълбоко вникване в собствените и чуждите грешки, в смисъла на защищаваната от нас социална етичност, насочена към една единствена цел — изграждането на посъвършено общество, кълновете на което поетът търси в настоящето. И тези кълнове той вижда най-напред в строителния патос на нашия народ, в оформянето на нови хора, с нов морал и нова човешка стойност — хора, дръзновени и непоколебими, влюбени в труда и родината, уповаващи се единствено на своята вяра в живота и в бъдещето. И така Левчев достига до някои правдиви и вълнуващи със своя граждански патос обобщения, изгражда творби, в които лирическият герой е същевременно и трудов герой на нашето време, борец за едно общество, в което той ще е неговият властелин и разпоредител. Един такъв истински нов човек — комунист — е бай Стоян от стихотворението „Раздяла с комуниста".

Гражданският патос на нашето време се чувствува особено ясно в „Първа доменна", „Песен" и „Черночервена усмивка". В стихотворенията „Самочувствие" и „В припадък на ярост", както и в „Интелигентска поема" Любомир Левчев третира важни проблеми на нашата съвременност, погледнати и осветлени откъм етичната им страна. Особено го вълнува мотивът за изживения вече период на „мъртвите кумири", които носеха „стомана" и студенина в очите си. . . Но поетът знае, че тези „кумири" са завинаги премазани от извоюваното единство и че сега „господарят ни е оптимизма". . .

Една сложна поетическа чувствителност, накалена до червено от синовна, клетвена любов към родината, наранена от тежко и

дълбоко изживяна раздяла с бащиния дом и близките, набраздена от болезнено вдълбани в съзнанието разочарования и обиди — и над всичко една непреломена воля за извоюване на щастие и правда. . . Един „редут", издигнат в сърцето на поета, за да защищава от него родината си срещу всичко, което може да опетни чистия й лик. . . Една съдба, която няма какво повече да му даде, но и няма какво да му отнеме. . . Това са основните координати, които пронизват като светкавици мисълта и чувството в стиховете на Благой Димитров (книгата „Настъпление"), които изграждат стройната и ясно очертаваща се поетична физиономия на този интересен, неспокоен, остро чувствителен творец. Познаваме вече парещата болка, с която той скърбеше за родния си край, разлъчен от него по силата на една историческа несправедливост. Тази болка е негов постоянен спътник и може би няма да го напусне никога. Но сега тя вече е в значителна степен овладяна, успокоена, но не е преодоляна, не е изживяна. . . И все още от гърдите на поета ще се изтръгва викът:

Родна, хубава земя !
Твой съм. Гробът ми ще бъде твой.

Защото това е „най-милото" за поета — бащиният край, родната къща, „портичката, плетена от пръти", бащата, майката, приятелят, с чиято ранна смърт той никога не ще се примири. . . И именно така — „Най-милото" — ще бъде онасловен цикълът, съставен само от три стихотворения — „Синовна песен", „Продължение на песента" и „Незабравка". Три стихотворения, които сякаш са предназначени да дадат основния лиричен строй на поезията на Бл. Димитров, да ни напомнят отново за скръбта на поета по родния му край, да я оцветят с малко тъжното си настроение, извиращо от една вече почти заздравяла,но от време на време кървяща рана...

Но поетът, макар и да е отделен от родното си място, пак е в своята родина, той е между свои, които понякога го разбират, но понякога жестоко го оскърбяват. . . Защото редом с хора като „Бетона", от когото поетът се възхищава, има и еснафи, чиято работа е само „да си наливат вратовете", има „мукавени чиновници" и бюрократи, има фарисеи и негодници, които предизвикват гневни възклицания и протест в неговата чувствителна душа. И понякога за поета лирически герой е трудно да пази „равновесие между живота и смъртта", защото

Често радостта и огорченията
едновременно се утаяват
на самото дъно на сърцето.

Сложността, противоречивостта и понякога нелогичността на човешките постъпки, непостоянството на самия живот, който поднася красота и опиянение, но и горчиви изненади и незаслужени страдания, несъвършенството на човешката душа — всичко това поетът понася трудно и затова е готов в отделни моменти да протестира срещу неправдата. Но дори и тогава той благодари на съдбата за изпитанията, защото все пак

Животът е голям.
Животът е красив.

А пък за враговете си поетът има своята присъда:

Който ме обича — да пламти,
който ме презира — да чернее.

Но има и друго средство против скрития враг — и така се ражда един образ, намерен със силно поетическо въображение, с голяма изразителност и сатирична острота:

Ще вляза в черепа ти аз
да късам паяжините сплъстени.

Трябва много остро и болезнено да си почувствувал неправдата и застоялия мухъл в главите на някои „мукавени чиновници" или „бъбриви безделници", за да имаш силата и смелостта да изречеш такава клетва пред родината:

Безмълвно се заклех
сърцето ми да бъде твой редут
и трябва ли — върху цевта
да изгорят железните ми пръсти.

Болката от някои отрицателни явления, спъващи прогресивното развитие на нашия живот, устремен само напред въпреки всички препятствия, е нов повод да се изостри още повече клетвената вярност и преданост към родината:

Дай сигнал, Родино, радостта ми
сред класилите пшеници ще се приземи!

Тази вярност ражда и законния въпрос, отправен пак към нея, към родината:

Кажи, нима е повторима,
нима без теб такава обич е възможна:

Поетът дълбоко е осъзнал отговорността си на творец, осъзнал е и многостранността и превратностите на живота:

Всеки ден по нещо преживявам.
Всеки ден за полети узрявам.
Клетките ми трескаво зарежда
спомен някакъв, събудена надежда,
обич ясна и тъга необяснима,
безвъзвратност и мечта неудържима.

Но той не се огъва пред тези превратности и въпреки че понякога трябва „да се брани от мухите", след като е „видял звездите", възкликва с малко тъга, но и с много решителност и непреклонност:

Нека, нека челото се сбръчка рано!
Нека в орбитата на скръбта съм сам!
Няма да се дам!
Моето сърце е от сребро ковано —
гъне се среброто, но не се ломи . . .

Ако понякога въпреки всичко решителността на поета се пречупи, ако изпадне в „колебания и съмнения", той е готов синовно да поиска прошка, защото всеки може да сгреши „в мигове на размисъл и самота". . .

Мотивът за „настъплението" в творчеството и в душите присъствува видимо, изразен с думи, в две стихотворения на Благой Димитров — „Редут" и „Разговор с мъртвия другар". Но той е в самия дух, в основното настроение, в подтекста на много стихове на поета. И в това настъпление по пътя на творчеството, по пътя на още по-задълбоченото навлизане в сложните и неведоми въпроси на живота и на многоликата наша съвременност би трябвало да очакваме той все повече да избистря своя поглед върху хората и нещата. За да бъде настъплението още по-убедително, още по-целенасочено. . .

В стихосбирката на Николай Христозов „Знамената не тежат" се налага един лиричен герой, който изповядва своята безрезервна вярност към партията, към идеалите на революцията, към непоколебимите принципи на нашата гражданска съвест, който не се страхува да посочи грешките и увлеченията, ръководен от чиста преданост и синовна признателност, от незасегната вяра в правотата на основната насока:

Успокоени и пречистени
вървим със теб —
за кой ли път
прозрели простата ти истина,
че знамената
не тежат.

Поетът има ясното съзнание, че пътят не е лек, че за да се извърви той докрай, са необходими много и много жертви. . . И по него ще трябва да се преодоляват препятствия от чужди и свои, да се отстраняват „паяжините“, „вплетени в косите“ и „пълзящи“ около нас. Но той знае и вярва, че блясъкът на утрешния ден ще засияе така, както сега сияят „с дълбока, своя светлина“ „окаляните“ в отстраненото вече минало имена. Гражданската съвест на поета все още не е спокойна, тя нама да се успокои дотогава, докато върху знамената има дори една „прашинка“:

Във гънките на знамената
дори
прашинката една
стоварва върху раменета
непоносима
тежина.

Това будно, изострено, неспокойно гражданско чувство, криещо в себе си здрава потенциална жизненост и увереност в перспективността на нашето настояще, пронизва с патоса си и други творби на Христозов — „Моят разговор с революцията“, една развълнувана гражданска изповед, внушаваща респект с откровеността си; „Ако нямаше“, поетично свидетелство за предаността на лиричния герой към партията; „Паметникът в Ереван“, лиричен отглас на един тежък спомен за „високи ботуши“ и „мундир закопчан“, за едно минало, покрито вече с праха на забравата. . .

Гражданското самочувствие на лиричния герой на Христозов черпи сила от незабравимите дни на подвига и саможертвата в името на това, което сега ние градим. И затова оптимистичното начало решително надделява над критичното, то е в основата на социалната чувствителност на поета, то стопля лиричната му изповед и придава сила и жизненост на поетичните му обобщения.

На тази тема много наши поети са посветили редица творби, но Христозов е съумял да избегне шаблонното патетично-декларативно опоетизиране на подвига на героите, намерил е нови детайли, за да погледне на него не само от историко-героична, но и от етично-човешка страна („Късогледият“, „Двадесетгодишнини“, „Майка“, „Хоро“, „Дъщеря“, „Мъжки сълзи“).

В книгата си „Деветнадесет песни за Цветан Зангов и една за нас“, посветена на подвига на незабравимия поет и комсомолски деец, Н. Христозов отново защищава успешно гражданско-героичното начало в нашия живот, намерило такъв ярък израз в делото и заветите, оставени ни от Цв. Зангов.

Една поема, издържана от край до край в приповдигнат тон и стил, написана леко, сякаш без никакво поетично усилие, наситена със здрава, земна мисъл и съдържание, носеща аромата на лично преживяното, просто и безизкуствено разказано — това са някои от главните достойнства на „Комсомолската поема“ от Христо Черняев. Бедно, босоного селско момче, станало възторжен, „очарован свидетел“ на първия ден на изгряващата свобода, ученик и ремсист, почувствувал първите трепети на любовта, комсомолски организатор и бригадир — ето кратката биография на поета лирически герой, ето простата, но горда съдба на не един връстник на автора, ето образа на едно цяло поколение, горяло в огъня на строителния устрем, за което Комсомолът „бе нужен като хляб и сол“, поколение, което изграждаше „една човечна власт“... За това поколение поетът пише вдъхновено, защото и той е частица от него:

Изгря то като блеснала дъга
от край до край по хоризонта ясен,
от гордите ни гласове огласян,
и сетне неусетно се преля
със жълтото на зрелите поля,
със бялото лице на градовете,
със розовото на дъхтящо цвете,
с плода червен, когато се бере,
със синьоязовирното море,
със свежото на своите градини,
с великото на своите години.

„Комсомолска поема“ се нарежда между най-хубавото, създадено през последните години от младата ни поезия. В нея има такава преливаща искреност, която ни кара да се доверяваме на поета, да чувствуваме, че тази поема не е написана с измамната мисъл да се демонстрира пред нас поетично „майсторство“. Искреност, която ни възпира да забравим „началния си път“, защото „там незабравимо нещо има“...

* * *

Героиката на миналото и на борбата против фашизма, проектирана в творческата устремност на днешното време, е отразена сполучливо в епитафиите на Михаил Берберов („И се сляха с изгрева“) и в поемата му „Момичето с отрязаните плитки“, в поемата на Димитър Стефанов, посветена на Иван Владков („До-

виждане до идващите дни"), в „Пиринski балади" на Евтим Евтимов, в стиховете на Иван Динков от книгата му „Епопея на незабравимите", в баладите на Евстати Бурнаски и др.

Много черти от богатия и многолик образ на нашето съвремие и от хуманните принципи, върху които то се изгражда, не е трудно да доловим и в творбите на други автори. Те отправят поетичния си поглед върху тях от една или друга страна, търсят в тях един или друг аспект, претворяват по един или друг начин тези черти и принципи. Така се получава една богата и многостранна картина на образа на човека и на времето, в което той живее и твори.

Младият герой на нашата съвременност и неговите най-съществени черти са отразени в различна степен в стиховете и на много други поети, които търсят неговите измерения. Разбира се, трябва определено да кажем, че пред тях лежат все още много неизследвани и неизбродени пътища, че най-вълнуващото и най-голямото произведение за младия герой не е още написано, не се е още родило. Но ние очакваме и ще очакваме това произведение, което сигурно и неотменно ще се роди. И колкото по-скоро стане това, толкова по-близък ще е празникът за нашата поезия. . .

* * *

Накрая бих искал да засегна и един друг проблем — за връзката и взаимодействието на образа на младия герой с героиката на нашето време, с патриотизма и хуманизма. А тази тясна връзка е в това, че именно у младия лирически герой на нашата съвременна поезия трябва да се проявяват чертите на социалистическия патриотизъм и хуманизъм, именно той трябва да бъде най-активният носител на героичното начало на съвременността. Ето къде трябва да центрират творческите си усилия младите и най-младите ни поети — да създават правдиви, вълнуващи и вдъхновяващи образи на млади герои и творци, на романтици и мечтатели. . . В тезисите на др. Тодор Живков е казано: „Няма съмнение, че най-пряко и най-силно въздействие върху младежките умове и души оказват произведенията на литературата и изкуството, в които живеят и действуват наши съвременници, кипи съвременна проблематика."

Но създават ли се достатъчно такива произведения от най-младата смяна в нашата поезия, вълнуват ли се в достатъчна степен младите поети от патриотичната тема, засягат ли основното, решаващото в нашия живот, пишат ли за *голямата правда*? Именно тук може би е и главната слабост в творбите на някои млади поети — че нерядко те се отвличат по второстепенни, странични, дребни

въпроси и проблеми, дават преднина на *другата, втората, малката правда,* която е „правда в подробностите“ и „не определя облика на нашето общество“. Разбира се, и за тази втора правда могат и трябва да се пишат художествени произведения, но това преди всичко е право и задължение на сатирата. Тя е, която ще разобличи и заклейми недостойните прояви и отрицателните явления в нашата действителност. Но тук навлизаме в съвсем друг проблем, който изисква самостоятелно разглеждане и на който критиката ни досега е избягвала да се спира. . .

От казаното дотук не трябва да се разбира, че младите поети не бива да пишат за личните си вълнения и тревоги, на интимни теми и за интимни преживявания. Не. Но те не бива да изпускат главното, основното в живота — то трябва да бъде ръководният критерий в творческата им работа, а не дребното и незначителното.

Само тогава нашата млада поезия ще отговори достойно на важната и неотменна задача да отрази вълнуващо и високохудожествено героичното в нашето съвремие, патриотичните и хумании пориви на днешния човек. Само тогава младият лирически герой ще се слее и ще се претопи в истинските, живи герои на нашата съвременност.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стойко Божков — Встъпителни думи 5

ДОКЛАДИ И НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Ефрем Каранфилов — Образът на младия герой в съвременната белетристика 15
Кръстьо Генов — Образът на младия герой в партизанската мемоарна литература 63
Магдалена Шишкова — За някои черти на нашия съвременник в младата ни поезия 75
Катя Янева — Млади белетристи за своето поколение 91
Катя Бъклова — За някои особености при изобразяване на героичното в съвременната ни белетристика 101
Ели Велинова — Някои наблюдения и мисли, породени от читателските конференции на тема „Младият герой в съвременната българска литература“ 109
Христо Йорданов — Младият лирически герой в партизанската поезия 121

ИЗКАЗВАНИЯ

. 149
Здравко Петров 157
Тончо Жечев 163
Кръстьо Куюмджиев 171
Лазар Цветков — Изследване на процесите 219
Георги М. Григоров — За младия лирически герой 219

МЛАДИЯТ ГЕРОЙ В СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Художник *Г. Георгиев*
Художествен редактор *Д. Донков*
Технически редактор *Д. Костова*
Коректор *М. Милова*

*

Издателски индекс 3744
Дадена за набор на 28. III 1969 г.
Подписана за печат на 17. VI. 1969 г.
Формат 59/84/16 Тираж 2500
ЛГ–II–4
Печатни коли 14,50 Издателски коли 12,04
Цена 1,80 лв.

*

Набрана и отпечатана в Печатницата на Издателството на БАН
София, кв. Гео Милев ул.36
Поръчка № 305

